

DĚJINY VE VLASTNÍ REŽII. PŘÍBĚH DĚJIN KARLOVY UNIVERZITY V PROMĚNÁCH 20. STOLETÍ

ADAM HORKÝ

ONE'S OWN VERSION OF HISTORY: THE STORY OF HISTORY OF THE CHARLES UNIVERSITY AND ITS DEVELOPMENT IN THE COURSE OF THE TWENTIETH CENTURY

This study deals with the issue of constructing a distinctly 'national' narrative of the history of the Charles University during the 'short' twentieth century (1918–1998). The author assumes that popular representations of the past of the university had been strongly influenced by the Czech national narrative whose roots stretch all the way back to the first half of the nineteenth century. In order to reconstruct the various versions of this narrative, the author analyses not only the various verbal and visual representations of the past of the university, but also the changes its story had undergone in the course of the twentieth century. Based on an investigation of narrative compressions and stereotypes on the one hand and the development of the narrative in the works of particular historians and their impact on the shape and form of the narrative on the other, the study aims at identifying the basic unifying features of the history of the university during the abovementioned period.

Keywords: Charles University in Prague – national history – university history – stereotypes – narration – 20th century

I.

Tak jako další evropské univerzity, i Karlova univerzita se již dlouhá desetiletí těší přízni českojazyčných i německojazyčných historiků univerzitních dějin, kteří zkoumají její dějiny od středověkých počátků až po nedávnou minulost. Vedle seriózního bádání se však tato první střeoevropská univerzita stala též objektem mnoha pokusů o převyprávění svých dějin v určitých narativech, ve kterých kritéria vědeckosti neplnila vždy hlavní úlohu. Karlova univerzita se díky tomu v průběhu staletí stala jakýmsi monumentem opředeným mnoha mýty a zahalovaným do sítí různých a různě míněných interpretací a dezinterpretací. To samo o sobě není nijak výjimečné – bezmála každá historická skutečnost se stává chtěným i nechtěným cílem informačních manipulací. Cílem vědy by na takovém místě patrně mělo být poukázat na tyto manipulace a označit je za nepravdivé a nežádoucí. František Šmahel, kterého můžeme bezpochyby zařadit do skupiny seriózních badatelů, ve svém nedávno nově přetištěném příspěvku (původně z roku 1998) z pozice historika univerzitních dějin nepřikládá nevědecky motivovaným pojednáním o univerzitní minulosti velkou váhu: „*Stále ve vzduchu plují staronové smyšlenky nacionálně sebestředného rázu, které pronikají do dějepisných přehledů a učebnic. Není tomu však jen u nás, ale i v německém*

*dějinném povědomí. Na rozdíl od Morawa jim nepřikládám velkou váhu, byly tu a budou, vědecké bádání je nemůže vymýtit.*¹ Z pozice historika-medievisty, jehož hlavním zdrojem poznávání minulosti jsou dobové prameny a jejich kritika a rozbor, je skutečně nadbytečné zabývat se publikacemi učebnicového, propagačního či pamfletového rázu. Dovolím si nicméně tvrdit, že právě zkoumání těchto reprezentací univerzitní minulosti poskytuje historikům jejich dějin užitečný materiál pro bádání nad těmi obdobími minulosti, kdy tato díla vznikala, a přispívá tak k poznání dějin univerzity z poněkud odlišného pohledu. Jsou to právě tato primárně nevědecká díla, která umožňují vědcům zabývajícím se reprezentacemi minulosti poukázat na dobový diskurz, který převládá v pochopitelné snaze prezentovat libovolnou instituci podle určitého předem zvoleného „mustru“. Tvrdí-li Šmahel na stejném místě: „*probírám-li se kriticky domácím studiem, jak se zejména jeví v třiceti pěti ročnicích specializované revue Historia Universitatis Carolinae Pragensis, jen zcela výjimečně se shledávám s příspěvky nahrazujícími odbornost nacionální nebo jinak ideologicky zaměřenou frazeologií,*“² neznamená to, že taková díla neexistují nebo že jejich vyčlenění ze sféry vědy do sféry ideologie jakkoliv snižuje jejich význam či dokonce dopad na čtenáře či posluchače. Je dokonce pravděpodobné, že je tomu spíše naopak. Byla to právě otázka vlivu takovýchto reprezentací minulosti na veřejnost, která mne inspirovala k zaměření se na dané téma výzkumu.³

Jsem toho názoru, že existuje cosi jako ustálený příběh dějin Karlovy univerzity, který se i přes výše zmíněnou snahu historické vědy o objektivní poznání pravidelně vrací do popředí a sděluje (zejména české) veřejnosti „pravdu“ o založení první české univerzity a jejím poslání pro blaho českého národního společenství.⁴ Na následujících stranách se pokusím doložit existenci tohoto jednotného vyprávění a poukázat na jeho styčné body, jak se objevovaly v průběhu „krátkého“ dvacátého století. Cílem studie přitom není zpochybnit historickou „kostru“ příběhu dějin univerzity ani faktografickou relevanci publikací zabývajících se jimi. Jejím východiskem není ani argument plynoucí z faktu, který je sám o sobě zřejmý a nijak zvláště překvapivý – totiž, že historická metanarace je více řízena snahou o ukotvení určitého pohledu na dějiny, než snahou o kritický historiografický rozbor.

Ve výkladu tak půjde především o to zrekonstruovat, jakými prostředky, za jakých okolností a s jakými přísliby dochází k etablování, respektive opakování onoho statického přístupu k vlastní minulosti, evokujícího souvislou lineární řadu dějů vedoucích k soudobé velikosti univerzity. Půjde též o odhalení funkce, kterou takový přístup k dějinám plní, a o otázku, jaké důsledky může mít. Jinými slovy smyslem není pojmenovávat a vyvracet „mýty“, nýbrž spíše skrze ustálený příběh dějin univerzity poukázat na procesy, jimiž se z instituce mýtus stává.

¹ František ŠMAHEL, *Alma mater Pragensis. Studie k počátkům Univerzity Karlovy*, Praha 2016, s. 14. Peter Moraw – německý historik narozený v roce 1935 v Ostravě a věnující se dějinám pozdního středověku a univerzit.

² Tamtéž.

³ Studie vychází z autorovy diplomové práce obhájené na Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK v únoru 2015.

⁴ Vedle tohoto příběhu existuje pochopitelně ještě jeho německá verze. Několikrát bude v textu poukázáno, že sehrávala roli protikladu českého příběhu, který se proti německému vyhraňoval a naopak. Tato (od roku 1945 přeshraničení) výměna názorů je důležitým prvkem ve vývoji celé univerzitní narace, nebylo však možné na omezeném prostoru provést komparaci obou verzí příběhu Karlovy (Karlo-Ferdinandovy) univerzity, která by však nepochybně mohla přinést další užitečná zjištění.

Předkládaná studie by svým rozbořením výše naznačené problematiky ráda přispěla k poznání především na dvou „frontách“. Za prvé se pomocí textové a jazykové analýzy vyprávěných příběhů pokusí poukázat na způsoby konstrukce zápletek příběhů za účelem zdůraznění některých jevů na úkor jevů jiných. Za druhé chce za použití jednotlivých dějinných reprezentací jakožto historických artefaktů o sobě a jejich zanesením do dobového kontextu poukázat na společensko-kulturní podmíněnost výsledné podoby historických vyprávění. Obojí má, domnívám se, obecnou vypovídací hodnotu o tom, jak se ve společnosti – lhostejno pod jakým politickým zřízením – utvářejí dějiny, respektive jejich reprezentace.

1.1 Metodologické inspirace

Důležitou metodologickou oporou se mi při vypracování studie stala narativistická teorie dějepisců, jejímž výrazným představitelem, citovaným dodnes minimálně v českém kontextu, byl literární teoretik Hayden White. Jsem přesvědčen, že přes všechnu kritiku, jež se na jeho díla snesla zejména z úst historiků, je snaha o použití jeho metodologických nástrojů ve sféře dějin univerzit něčím, co této disciplíně může výrazně prospět. Whitovy teze nejsou již pro českou historiografii ničím novým a byly již konfrontovány s českým národním příběhem, který se pochopitelně nabízí jako základní objekt pro narativistickou analýzu dějepisců.⁵ Množství styčných rysů mezi tradovanými dějinami českého národa a tradovanými dějinami Karlovy univerzity je natolik vysoké, že zohlednění této koncepce v předkládané studii považuji ve snaze otevřít téma univerzitních dějin z odlišné perspektivy za přínosné. White navázal na práci svých předchůdců – literárních teoretiků a filozofů – a přišel s vlastním pokusem o odpověď na otázku, která již v jeho době nebyla zcela nová – zda vyprávění v historiografickém díle představuje jen prostředek pro formální uspořádání v historických pramenech nalezených zjištění, či zda je neoddelitelnou součástí historikova výkladu minulosti, a tedy i jeho obsahu. White navíc ve svém nejznámějším díle *Metahistory*⁶ na sofistickovaném teoretickém základě rozčlenil díla velikanů historiografie 19. století do kategorií na základě literárního, stylistického a ideologického pozadí, které tyto práce vykazovaly. Přišel tak s vědecky podloženou tezí o nutné předvědecké „prefiguraci“ každého psaní o dějinách. Whitova koncepce přitom skutečně nejlépe pasuje na velká vyprávění o národních dějinách jednotlivých států (národů). I to je jedním z důvodů, proč považuji její zohlednění v předkládané studii za přínosné.

Cíle, které tento způsob psaní a sebe prezentace instituce sledují, se ukáží ještě zřejmějšími při zohlednění myšlenek známého díla *Imagined Communities* od Benedicta Andersona.⁷ Jeho rozbor světových nacionálních hnutí se již nejednou stal užitečným opěrným bodem pro badatele, kteří hledali způsob, jakým vysvětlit soudržnost a vzájemnost členů různých (často s nacionalismem nijak nesouvisejících) skupin, které pojila myšlenka a společné cíle, ale zároveň byli geograficky, lidsky či sociálně velmi vzdáleni a nikdy spolu nepřišli do fyzického kontaktu. Anderson poukazuje právě na představu společně sdílené ideje, díky níž je možné prezentovat určitou skupinu jako bytostně sjednocenou, sdílející

⁵ Zvláště přínosně zejména Kamil ČINÁTL, *Dějiny a vyprávění. Palackého Dějiny jako zdroj historické obraznosti národa*, Praha 2011.

⁶ Hayden WHITE, *Metahistorie. Historická imaginace v Evropě devatenáctého století*, Brno 2011.

⁷ Benedict ANDERSON, *Představy společnosti. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Praha 2008.

stejnou minulost a sledující stejný cíl, a mobilizovat ji pro naplnění tohoto cíle. Kombinace vyprávění příběhu univerzitní minulosti a představy sdíleného údělu akademické i národní obce umožňuje v našem případě vytvářet specifickou dějinnou naraci, která evidentně neodkazuje jen k mrtvé minulosti, ale má čtenáře ponoukat k pochopení současnosti (prezentované jako dobré vyústění minulého) a ukazovat cestu do budoucnosti. Řečeno opět s Haydenem Whitem: „*Historická vyprávění nejsou jen modely minulých událostí a procesů, ale též metaforické výpovědi, které naznačují vztah podobnosti mezi takovými událostmi či procesy a typy příběhů, jimiž událostem našich životů dodáváme kulturně posvěcený význam.*“⁸ Podobně uvažuje v českém kontextu i Miloš Havelka, když v odkazu na Rickerta hovoří o tzv. historických centrech, určujících nejen témata, která jsou hodna našeho zájmu, ale také umožňujících, aby se v nich zhmotnily dobové nadindividuální hodnoty – jakožto nutný předpoklad každého poznání. V historických centrech se tak odrážejí hodnoty, jež společnost (či sdílené společenství chápající se jako významná součást celku společnosti) považuje pro sebe za konstitutivní, přestože k tomu z historického hlediska nemusí být žádný důvod.⁹

Hlavním motivem, který bezpečně nalézáme ve všech zkoumaných reprezentacích univerzitní minulosti, je motiv hledání. Díky zprostředkování univerzitních dějepisců (či ideologů) před námi vysvítá cesta, *quest*, po níž se univerzita ubírá od svých prvopočátků až do autorovy současnosti. Archetyp cesty a hledání je podle literárního vědce Northropa Frye základní osou vyprávění prováděného ve formě romance – jedné ze čtyř základních literárních forem Fryem rozlišovaných. V její nejklassičtější podobě ústřední hrdina neustále touží po naplnění svých ideálních představ a tužeb a cílem jeho cesty je znovunalezení „zlatého věku“. Dějovým prvkem je v takovém příběhu právě dobrodružství ve formě hledání (*questu*). Děj směřuje k úspěšnému završení hledání, které zpravidla bývá oznámeno již na samém počátku příběhu.¹⁰ Je až s podivem, kolik styčných bodů mezi tímto ideálním typem romance, chápaným jen jako ilustrativní a zřídka se vyskytující v této „čisté“ podobě, a příběhem univerzitních dějin lze nalézt.

Kritika velkých vyprávění však nezní jen z úst amerických badatelů, nýbrž i z těch, která mají blízko ke středoevropskému univerzitnímu dějepisceví. Přestože se předkládaná práce zaměřuje zejména na populární reprezentace minulosti, nikoliv na historiografickou disciplínu univerzitních dějin jako takovou, nelze toto zkoumání od problematiky tradičních univerzitních dějin zcela oddělit. Univerzitní dějiny jsou v mnohém specifickým žánrem – jejich úkolem je jak kriticky a co nejkomplexněji zmapovat minulost instituce v celospolečenském kontextu, tak zároveň reprezentovat tuto instituci na veřejnosti, což jsou úkoly, které lze jen obtížně skloubit při zachování maximální míry kritického odstupu, obzvláště když práce na toto téma vznikají nejčastěji na zakázku vedení univerzity a při důležitých výročích.¹¹ Komplikovaný politický vývoj československého státu ve dvacátém století se podepsal na tom, že autoři zabývající se dějinami Karlovy univerzity neměli dříve než na jeho samotném sklonku příležitost napsat opravdu rozsáhlou syntézu univerzitních dějin. Díla, na něž bude v této studii odkazováno, tak byla jedinými oficiálními výklady

⁸ Hayden WHITE, *Tropika diskursu. Kulturně kritické eseje*, Praha 2010, s. 114.

⁹ Miloš HAVELKA, *Dějiny a smysl. Obsahy, akcenty a posuny „české otázky“ 1895–1989*, Praha 2001, s. 16–17.

¹⁰ Northrop FRYE, *Anatomie kritiky. Čtyři eseje*, Brno 2003, s. 216–217.

¹¹ Viz SYLVIA PALETSCHER, *The Writing of University History and University Jubilees: German Examples*, *Studium* 5/3, 2012, s. 142–155.

dějin univerzity, což je (vzhledem k předpokládanému dopadu jejich sdělení a neexistující debatě o epistemologickém statusu univerzitních dějin) velmi důležitá okolnost. Autoři těchto prací byli zpravidla přední čeští historici, kteří tak dlouho odkládanou syntézu dějin univerzity museli kompenzovat prací na níže uváděných dílech vytvářených právě na zakázku jejího vedení.¹² Problémy, které podle Sylvie Paletschek provázely a provázejí vznik univerzitních dějin po celé Evropě, jsou tedy i v případě Karlovy univerzity naléhavě aktuální a patrně tím více, čím dál se zkoumané reprezentace minulosti vzdalují snaze podat co možná nejvěrnější obraz minulosti směrem k sebe prezentaci instituce. Obecnou skepsi podle Sylvie Paletschek dále posiluje fakt, že autoři univerzitních dějin bývají bez výjimky dlouhodobě spjatí s daným vysokým učením a že jejich práce vycházejí ve formátu bez poznámkového aparátu. Jednota podání historické látky s potřebami sebe prezentace instituce je tedy víceméně zaručena, což ve výsledku spíše prospívá potřebám v této studii předkládaného výkladu, avšak klade to zároveň závažné otázky po vědeckém statusu dějin univerzit jako takových. Lze tedy spolu se Sylvii Paletschek tvrdit, že existuje hlubší problém, s nímž se potýkají univerzitní dějiny jako takové, jehož jsou na následujících stranách sledované reprezentace minulosti pouze nejnápadnějším projevem.

1.2 Stavební kameny příběhu dějin Karlovy univerzity

Novodobý „příběh příběhu“ nejstarší české univerzity se začíná psát v polovině devatenáctého století. Devatenácté století bylo dobou, kdy po celé Evropě rychle začalo nabírat na četnosti a pompéznosti slavení univerzitních jubileí (často pochopitelně v sepětí s národní myšlenkou) a kdy se též ustavila určitá paradigmatická podoba těchto slavností.¹³ Jejich součástí bývalo mj. vydávání knižních univerzitních dějin z per univerzitních a fakultních historiků, nezřídka ve formě oslavného vyprávění.¹⁴ Právě v souvislosti s pětistým výročím založení Karlovy univerzity v roce 1848 se vedle představy podobně provedené slavnosti (nakonec se kvůli vnějším okolnostem uskutečnila v mnohem skromnější podobě) formulovaly také první oficiální verze (tehdy ještě německojazyčně) novodobého univerzitního příběhu.¹⁵ Vedle vydání německojazyčných dějin pražské univerzity z pera Václava Vladivoje Tomka pak bylo hlavním počinem pětisetletých univerzitních oslav vztyčení památníku Karla IV. na Křižovnickém náměstí u Karlova mostu.¹⁶ Ve stejné době docházelo k mohutnému rozvoji národního vědomí založeného na úspěšné konstrukci „specificky české“ národní identity, jejímž hlavním jednotícím prvkem byl pochopitelně jazyk, v nemenší míře však také dějiny. Tato fáze rozvoje a především uvědomění si vlastní kultury umožňovala vyprávět příběh národa, který již nyní mohl konstruovat vlastní minulost

¹² Druhým jejich „útočištěm“ byla práce na případových studiích věnujících se jednotlivým úzce zaměřeným problémům z dějin univerzity. Publikacním formátem pro tyto statě byl zejména časopis *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* (AUC-HUCP), vycházející od roku 1960 podnes. Rozbor těchto úzce zaměřených děl však není pro naše zkoumání relevantní.

¹³ Viz Marek ĎURČANSKÝ – Pieter DHONDT, *Two Great Anniversaries, Two Lost Opportunities: Charles University in Prague, 1848 and 1948*, in: Pieter Dhondt (ed.), *University Jubilees and University History Writing. A Challenging Relationship*, Brill 2014, s. 22.

¹⁴ S. PALETSCHEK, *The Writing*, s. 143–144.

¹⁵ M. ĎURČANSKÝ – P. DHONDT, *Two Great Anniversaries*, s. 25–30.

¹⁶ Bez zajímavosti není, že další socha Karla IV., tentokrát ve velké aule Karolina, byla odhalena o století později při příležitosti dalšího univerzitního výročí a že při téže příležitosti bylo vydáno hned několik publikací vážících se k dějinám Univerzity Karlovy včetně několika stručných syntéz univerzitních dějin.

právě proto, že viděl svoji přítomnost a především budoucnost,¹⁷ a to jako neustálý rozvoj národního vědomí, kultury, jazyka, vědy a státnosti. Na takto položených základech české národní legendy (mýtu) a identity byl vystavěn i příběh Karlovy univerzity a dále se ukáže, že mnohé ze specifických rysů této legendy se projevují i v průběhu dvacátého století.¹⁸

Příběhy Karlovy univerzity vykazují několik opakujících se rysů, které tvoří jejich kostru a jejichž rozborem se pokusím poukázat na povahu daných vyprávění. Jedná se zejména o celou řadu narativních pomůcek a zkratek, které pomáhají čtenáři/posluchači osvětlit žádanou podstatu daného vyprávění. Narativní pomůcky a stereotypy vycházejí zejména z potřeby zjednodušování dějinné skutečnosti na základě ideologického argumentu a vytváření specifických dějinných teleologií. Důležitou součástí vyprávění je též zařazení konkrétních historických aktérů, k nimž se může univerzita i veřejnost (akademická i neakademická) vztahovat. Aktéři příběhu univerzitních dějin (ti, jejichž osudy je čtenář/posluchač/divák od počátku vyzýván sledovat) na sebe berou různé podoby, nejedná se tedy pouze o postavy v pravém smyslu slova; avšak tyto, zejména některé z nich, jsou nezbytnou součástí páteře příběhu univerzitních dějin.

1.3 Postavy dějin Univerzity Karlovy

Ve více než šestisetletém trvání Karlova učení není obtížné najít dostatečně reprezentativní postavy sloužící jako ztělesnění určitého ideálu nebo – v opačném případě – reprezentující snahu o rozvrácení univerzitní ideje. V příbězích dějin Univerzity Karlovy se opakovaně objevují tytéž postavy plnící stejnou funkci. Mezi nejčastější archetypy patří postavy vzdělance a mučedníka, nezřídka v kombinaci vzdělance umučeného za svůj zásadový postoj. Na příkladech hrdinů univerzitního příběhu lze sledovat shodné tendence národních a univerzitních dějin, zejména směřování ke stereotypu českého národa jakožto národa vzdělanců, který svůj rozvoj a změny ve společnosti prosazuje vždy pouze mírovou cestou pokroku a vzdělanosti. To se projevuje zvláště výrazně v porovnání s národy jinými, zejména Němci, jejichž „přirozeností“ je prosazovat svoji vůli silou a primárním cílem je obohacení buď osobní, nebo „národní“ v podobě násilného zaboru cizího území.

Svatý Václav

Za první historickou postavu spojovanou s univerzitní ideou lze považovat knížete Václava, který sice neměl a nemohl mít historickou zkušenost s žádným vysokým učením,

¹⁷ Významný podíl na této skutečnosti má historiografické dílo Františka Palackého. Jak přesvědčivě ukazuje kupř. K. Činátl, Palacký „dává“ národu dějiny právě proto, aby mu ukázal, že je tím národem, který prožil jím popisovanou slavnou minulost. „Palacký vnímal historickou paměť národa jako základní zdroj oživení národní identity, neboť právě v dějinách se jako v zrcadle uchoval nezkalený obraz národního ducha, tolik potřebný pro plnohodnotný kulturní život národa.“ Viz K. ČINÁTL, *Dějiny a vyprávění*, s. 41. K roli, kterou sehrává Palackého koncepce českých dějin pro pozdější vyprávění národních univerzitních dějin, se v textu ještě nejednou vrátím.

¹⁸ Pro dějiny Karlovy univerzity je vedle všemi pozdějšími dějepisci známého díla Františka Palackého a v dle klasických prací Tomkových nezbytné zmínit ještě práce Zikmunda Wintra z konce 19. století, zejména *Děje vysokých škol Pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409–1622)* a *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje*, které v mnohém odrážejí stanoviska Palackého i předznamenávají pozdější vlastenecká stanoviska Vojtiškova. Zařazení těchto starších prací do výkladu bylo již bohužel nad rámec naší studie.

avšak jako symbol snoubící v sobě postavení zemského knížete, mučedníka, vzdělance, mírumilovného panovníka a nakonec svatořečeného zemského patrona byl takřka přirozeně postaven na počátek řady osobností spojovaných v jeho případě ne přímo s pražskou univerzitou, avšak zcela určitě s transcendentní ideou vzdělanosti jako cesty k hledání poznání, pravdy a nenásilí. Tyto souvislosti si dobře uvědomoval už Karel IV., když se rozhodl učinit svatého Václava patronem nově založené univerzity,¹⁹ což jej nečekaně činí prvním autorem vytvářejícím osu budoucího univerzitního příběhu. Zapojením svatého Václava do „přirozené“ výkladové linie univerzitních dějin (zdaleka nejlépe, ale také ojediněle, vyjádřené skrze jeho zpodobnění na původní univerzitní pečeti) se tato postava a události s ní spojené posunuly z dějin národních i do dějin univerzitních, přestože sám Václav žil více než čtyři sta let před jejím založením. Této výkladové linie české univerzitní příběhy pochopitelně využívají a dokládají tak národní ráz nejen univerzitní fundace, nýbrž celé existence univerzity: „*Lze vyvoditi, že Karel IV. [...] skutečně položil zlatou bullu zakládací, památnou listinu s pečeti ze zlata, na oltář sv. Václava. [...] Stalo se to proto, že obecné učení pražské bylo vyzdviženo jako statek českého národa, jako statek českého státu. Vždyť český národ byla veliká rodina sv. Václava, český stát byla země sv. Václava, co jím a v něm bylo zbudováno, bylo sv. Václavu zbudováno.*“²⁰ Zde lze také zřetelně vidět spojitost mezi patronací zemskou (později národní) a univerzitní. V postavě svatého Václava se nadto zhmotňuje archetyp panovníka, který si uvědomuje a využívá moc vědění. Z toho důvodu bývá tolik zdůrazňována Václavova výchova a výuka v první „české škole“ na raně středověké Budči²¹ jakožto počátek příběhu české národní vzdělanosti, jehož je Karlova univerzita součástí. Svatý Václav tradičně konotuje šlechtné a úctyhodné vladařské vlastnosti, je patronem české země a odkazuje k dlouhé historii české státnosti a (v rámci dobových mezí) samostatnosti. To vše jej povolává, aby se stal i součástí příběhu české vzdělanosti, který je v našem případě vyprávěn skrze historii Karlova učení.

Karel IV. a Jan Hus – Karlova univerzita ve zlatém věku své existence

Karel IV. stojí na počátku projektu, který se stal neoddelitelnou součástí později se utvořivší ideje specificky české vzdělanosti. Aktem založení vysokého učení se stal jedním z jejích hlavních naplňovatelů. Žádná zmínka o minulosti univerzity není v příběhu univerzitních dějin kompletní bez zdůraznění, že Karel IV. založil první vysoké učení na sever od Alp a na východ od Rýna (a tím „předběhl“ Němce, Poláky i ostatní národy v tomto regionu). Postava Karla IV. figuruje v názvu univerzity, je spolu se svatým Václavem zachycena na původním univerzitním pečeti, jehož obraz dodnes slouží jako oficiální znak univerzity. Pojmenována je po ní i nejslavnější a symbolicky nesmírně důležitá budova „Karlovy koleje“ – Karolina. Bez jeho činu by příběh české vzdělanosti vypadal docela jinak.

¹⁹ Více viz Michal SVATOŠ (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, I, Praha 1995, s. 37.

²⁰ Tento silně nacionalistický výklad formuloval Václav VOJTIŠEK, *Karlova universita vždy jen naše*, Brno 1946, s. 68. Podobně také František KOP, *Založení University Karlovy v Praze*, Praha 1945, s. 20: Karel IV. vložil univerzitu „do ochrany skromného a mírumilovného světce ryze českého, světce významu ryze místního a národního, představitele ryzího češství, dědice, vévody a patrona České země a symbolu existence českého národa, k němuž český národ již několik století před Karlem I. (IV.) a od té doby znovu a znovu zbožně a toužebně volá: „Nedej zahynouti nám ni budoucím, svatý Václave, Kriste eleison!“.

²¹ Viz např. F. KOP, *Založení*, s. 34.

Karel bývá vyobrazován jako zbožný, ale přesto racionálně uvažující člověk, jemuž byla bližší diplomacie a mírové soužití než války a ozbrojená expanze (stejně jako svatému Václavovi). Je zdůrazňována jeho vzdělanost, napojení na pařížskou Sorbonnu, již se měl inspirovat při zakládání pražské univerzity, a především pak jeho láska k vlasti, za kterou po většinu svého života považoval Čechy a Moravu. Karel se podle tohoto po dlouhou dobu autoritativního výkladu cítil být na prvním místě Čechem a pražskou univerzitu zakládal primárně z pozice českého krále, jak bylo neúnavně zdůrazňováno zejména v období první republiky v souvislosti se spory o historickou kontinuitu středověkého vysokého učení.²² Jen obtížně (až nemožně) se hledá charakteristika zpochybňující úlohu, kterou Karel IV. ve vztahu k rozvoji českého národa a české vzdělanosti sehrál. Vlastnosti jemu připisované jsou nikoliv náhodou tytéž, které si tradičně přisvojuje český národ. Karel tak funguje jako dokonalý symbol zlatého věku českých zemí i univerzity i jako člověk, jenž vdechl život tomu, co se do té doby zdálo být jen ideou. Prominentní místo, které zaujímá v české historické paměti, budiž důkazem vlivu, jaký má obraz Karla IV. jakožto vzdělance, mírotvůrce a budovatele a též důkazem stálosti a bezrozpornosti tohoto obrazu.²³

Stejně významnou (a při štěpení názorů na české dějiny ještě důležitější) a identitotvornou postavou jak ve vztahu k národu, tak k univerzitě je Jan Hus. Jeho postava na stránkách dějinných reprezentací představuje vše kladné, co je s Karlovou univerzitou spojováno. Je popisován jako zásadový muž, který podle převládajícího podání nectil v životě nic jiného než pravdu a stál za ní, protože o ní byl přesvědčený bez ohledů na důsledky, jaké mohl jeho postoj nést pro něj samého. Hus pocházel z prostého venkovského lidu a představoval tak upřímně nezkažené „češství“ v dokonalé podobě.²⁴ Postava Husa je ztělesněním idejí, jež univerzita (a národ) přikládá sama sobě. Je chápán nejen jako archetyp pravdy, mravnosti a vzdělanosti, ale právě v této kombinaci také jako archetyp ideálního „češství“, k němuž by se Češi měli vztahovat a kterého by se měli snažit dosáhnout. K Husovi bylo možné se vztáhnout kdykoliv, kdy bylo potřeba použít cokoliv jako synonymum národního uvědomění, boje za pravdu či obětování se vyšším ideálům. Neproblematické ukotvení jeho postavy v kánonu českých hrdinů a mučedníků a světskou realitu přesahující síla idejí, které ztělesňuje, umožňovalo, aby se stal argumentem pro jakoukoliv formu činnosti považující se za prospěšnou pro univerzitu (potažmo národ).²⁵

Smrtí Jana Husa (respektive ukončením nejslavnější éry husitského hnutí o pár let později) se pak symbolicky uzavřelo i zlaté období dějin Karlovy univerzity – univerzity sloužící pravdě a vzdělání, ale především také národu, který stál za ní a jejím programem jako jeden muž. Univerzita tehdy „*spojena byla s českým národem na život a na smrt, a to ukulo pevná*

²² Více k tomuto tématu ve druhé části studie.

²³ Sociologická publikace Jiří ŠUBRT – Jiří VINOPAL a kol., *Historické vědomí obyvatel České republiky perspektivou sociologického výzkumu*, Praha 2013, na základě empirického výzkumu ukazuje, že postava i doba Karla IV. má v historickém povědomí Čechů už po desítky let prominentní místo a bývá považována za jedno z nejsvětějších období dějin českého národa.

²⁴ Termín češství se ve zkoumaných dílech vyskytuje poměrně často. Je synonymem pro osud českého národa – představuje sumu dobrých lidských vlastností, jejichž naplnění a uskutečnění jsou však často kladeny překážky ze strany těch, kteří nepovažují český národ a jeho představitele za hodné vlastního místa v dějinách. Tato „vlastnost“ je připisována jednotlivým aktérům příběhu dějin Univerzity Karlovy od svatého Václava až po hrdiny národnostního boje devatenáctého století. Češství jako bezvýhradně kladná a opakovaně se vyskytující charakteristika zřetelně ukazuje, jaký je vstupní předpoklad vyprávění o dějinách univerzity.

²⁵ Výmluvným svědectvím budiž kupříkladu to, že v průběhu dvacátého století se k němu se vši vážností hlásil jak nacionalista Karel Domin, tak komunista Zdeněk Nejedlý.

pouta vzájemného porozumění a úcty“.²⁶ „Po událostech roku 1409 silil národní charakter obce vysokého učení, v níž nabyly vrchu myšlenky pokroku, osobou rektora [Husa] spojené s lidovým protifeudálním hnutím. Nebylo v minulosti Karlovy university významnější epochy, než byla tato, kdy ve svazku s revolučním bojem lidu dosáhla pražská universita světového prvenství.“²⁷ Postava Husa však ve vyprávěních univerzitních dějin zpravidla stojí sama o sobě. Skutečnost, že po jeho násilné smrti došlo k vzednutí husitských bouří, uvrhujících české země do chaosu a války, sice plyne z jeho příběhu, avšak nesouvisí přímo s vlastnostmi, které jsou Husovou charakteristikou.

V případě popisu a zobrazování postav Karla IV. a Jana Husa dochází k určité generalizaci a ustálení podoby jejich portrétů. Čtenáři/divákovi mají jasně ukázat, ztělesnění jaké tendence dějin ta která postava představuje. Karel IV. bývá nejčastěji zpodobňován jako představitel panovnického majestátu (odznaky moci – koruna, jablko, žezlo), ale zároveň jako pokorný a vzdělaný člověk (laskavý pohled, zbožná gesta, úcta ke svatováclavské tradici). Karlův popis a ikonografie odpovídají jeho místu v národních dějinách, v rámci nichž je chápán zejména jako osvícený panovník a budovatel.²⁸ Jeho život a dílo proto nepodléhá takové aktualizaci a emotivnosti jako je tomu u nakládání s obrazem Jana Husa. Podobně jako Karel IV. je i Hus zobrazován jako zbožný a mírumilovný vzdělanec (kniha, čepec, pokora). Na rozdíl od Karla však není trpělivým budovatelem, ale spíše revolucionářem, který pro svou pravdu neváhá zburcovat lid, obrátit k sobě zraky křesťanské Evropy a – zemřít. Hus je tedy v tomto podání i bojovník a jako takový častěji přitahuje změny a reinterpretace ve výkladu svých činů. Zatímco Karel IV. je vnímán jako postava z minulosti, na niž s vděkem vzpomínáme, Hus je často chápán jako jedinec, jehož činy žijeme i v současnosti a jež chceme aktualizovat a přetavit v nový (náboženský, sociální, duševní) pokrok. Karel IV. zbudoval a upevnil (univerzitu, Prahu, panovnický řád, prestiž Českého království). Hus začal reformu (církve, společnosti, svědomí), avšak ani jemu, ani idejím, které jej přežily, nebylo dáno dojít naplnění, a proto na něj mnozí autoři univerzitních dějin navazují s tím, že universita v jejich čase může dokončit to, co Hus započal, ale nedokončil (lhotejně již, zda se jedná o revoluci proti ustálenému řádu, revoluci v myšlení nebo socialismus).

Dějinné intermezzo

Období přicházející po oné „dvojitě“ smrti (Husa i husitského hnutí na univerzitě) bylo podle názoru pisatelů dějin Univerzity Karlovy charakterizováno na jednu stranu úpadkem vlivu univerzity i úrovně vzdělávání na ní, na straně druhé však také pokračujícím spojením národa s univerzitou. Étos „sepětí“ je nesmírně nadužívaným symbolem, který svou dokonalou (pozitivní) podobu získává právě v období husitských bouří, nicméně universita byla jako husitská (a tedy národní) zpravidla chápána až do Bílé hory.²⁹ Platila za to

²⁶ Václav VOJTÍŠEK, *O naší Karlově universitě*, Praha 1945, s. 6.

²⁷ Alois KUBIČEK – Alena PETRAŇOVÁ – Josef PETRÁŇ, *Karolinum a historické koleje University Karlovy v Praze*, Praha 1961, s. 17.

²⁸ Téměř totožné rysy lze podle Činátla vysledovat i v Palackého Karlu IV. Dějepisec mu přisuzuje přesně ty vlastnosti, jimiž se podle něj pyšnili staří Slované. Proto měl také být českým lidem s takovou samozřejmostí přijat za „otce vlasti“. Viz K. ČINÁTL, *Dějiny a vyprávění*, s. 60.

²⁹ Více k motivu sepětí, který se ve zkoumaných reprezentacích minulosti neustále vrací, v části nazvané *Kvazi-postavy – národ, universita a vzdělanost*.

však poklesem své prestiže a úrovně výuky. Jako „kacířská“ univerzita nebyla respektována katolickými zeměmi, nebyla navštěvována cizími studenty a ani nedosahovala takové úrovně vzdělávání, aby přilákala studenty a učitele z protestantských zemí. Po odeznění a kompromisním vyústění husitské revoluce tak přišla doba „okleštěné“ univerzity, do jisté míry odříznuté od evropského akademického provozu, od zdrojů financí i přílivu studentů a pedagogů. Univerzity, která se sice stále honosila pomyslným titulem národního ústavu, avšak již bez zjevné možnosti naplnění příslibu vítězství husitské reformní myšlenky (ať již v Čechách nebo i jinde v Evropě) i bez vyhlídek na institucionální rozvoj (Habsburští vládci finančně podporovali jezuitské vzdělávání). Hus a husitství tak představují jak v dějinách univerzity, tak národa specifické období, a to především v tom, že umožňují pracovat s příslibem lepšího zítřejšího, což je motiv, který se při znalosti pozdějšího vývoje českých dějin vrací až v souvislosti s národním obrozením a zejména pak ve výkladu přítomnosti a očekávané budoucnosti u autorů zde sledovaného dvacátého století. Tento jev chápu jako výše zmiňované poetické znovunalezení zlatého věku univerzity.

Mezi obdobími dějin, která odkazují ke vzdálené minulosti (Karel IV. a Hus), nedávné minulosti (národní obrození) a k současnosti i budoucnosti leží dlouhá perioda charakterizovaná zejména zdánlivou bezvýznamností Karlovy univerzity, ať už jde o její roli v národním příběhu nebo v příběhu univerzitní vzdělanosti.³⁰ Líčení této periody postrádá až na výjimky (Bílá hora) podstatné události pro formování dějin univerzity, čas v něm plyne skrze staletí, vyprávění se zde spokojuje s popisem celých epoch pouze na základě určitých tendencí té které periody.³¹ V této části dějin Univerzity Karlovy nevystupují postavy z děje do sféry národních dějin a nezasluhují tedy důkladnější pozornosti. Bývá zmíněn jejich vztah k univerzitě a jejich přínosy danému vědnímu oboru, nestávají se však pravými aktéry dějin. Takový status je v českých dějinách univerzity vyhrazen pouze postavám, které nejsou spojeny se skomírající, jezuitskou nebo poněmčenou univerzitou. Na scénu se dostávají, až když k tomu dozraje vhodná doba, tedy teprve tehdy, kdy jim dějiny umožní vystoupit ze stínu a prezentovat se jako Češi.

Tendence vyprávět dějiny ve formě národní romance koresponduje s představou, že od třetiny patnáctého století se společnost dlouhodobě nachází buď ve stádiích stagnace, nebo naprostého úpadku, což je obraz, který patrně jako první vykreslil František Palacký. Představuje v něm svým čtenářům pomyslné vrcholy českých dějin, přičemž od zhruba druhé třetiny patnáctého století Palacký na dlouhou dobu žádnou konjunkturu v životě českého národa nevidí. Ne náhodou končí Palackého dějiny rokem 1526 a příchodem Habsburků

³⁰ Bylo by nekorektní na tomto místě nezmínit práce historiků, kteří poukázali na vysokou úroveň univerzitní vědy na Karlo-Ferdinandově univerzitě v 17. a 18. století. Jedná se zejména o dílo Ivany Čornejové *Kapitoly z dějin pražské univerzity 1622–1733*, práce zabývající se dějinami lékařství v českých zemích od Petra Svobodného a Ludmily Hlaváčkové či bádání Stanislava Sousedíka k dějinám filozofie. Ve všech případech se však jedná o práce odborného charakteru vzniklé nadto až v posledních desetiletích dvacátého století. Víme sice, že jejich závěry byly brány v potaz v rozsáhlé syntéze dějin Univerzity Karlovy z devadesátých let, do té doby však jejich teze znal jen omezený okruh čtenářů, a proto není možné jejich dopad na podobu příběhu dějin Univerzity Karlovy přeceňovat.

³¹ „Dlouhé období, které se počíná přibližně tehdy, kdy Jiří z Poděbrad vstupoval na český trůn, a končí ve stínu Bílé hory, se při zběžném pohledu jeví jako nepřetržitá řada zápasů s vnitřními potížemi a překážkami, které se na universitu valily z okolního světa. Nebylo tam dramatického spádu, který by universitní život vedl na tak vyvýšená místa anebo zase stahoval do takových hlubin, jaké jsme poznali v prvním století jejího trvání. Nesprávný by však byl dojem, že universita v této době trvala jenom ze setrvačnosti a že nebylo spojek mezi ní a obcí českého národa.“ Viz Otakar ODLIŽILIK, *Karlova Universita 1348–1948*, Praha 1948, s. 26.

na český královský trůn. Podle Činátla chápal Palacký svou dobu jako součást projektu národního obrození, jenž poprvé po mnoha letech (staletích) umožnil českému národu, aby se svou vlastní pílí dostal na výsluní dějin a realizoval svojí vizi „božnosti“ – naplněného a dokonalého lidství.³² Netřeba zdůrazňovat, že Palacký chápal sebe a své *Dějiny* jako významný příspěvek k naplnění tohoto příslibu. Ve shodě s Palackého podáním národních dějin spatřují autoři dějin Karlovy univerzity konec osmnáctého a první zhruba dvě třetiny devatenáctého století jako dobu, která po staletích útisku umožňuje „českému živlu“, aby začal veřejně praktikovat ty projevy, jež jsou mu vlastní – vlastenectví, touhu po vzdělání, spravedlnosti atd.

Vzdělanci-vlastenci

První skupinu postav v tomto období tvoří konkrétní osoby – vzdělanci, kteří se vedle rozvoje vědy zasluhují také o rozvoj českého jazyka a specificky „české“ vzdělanosti. Jedná se jak o přírodní vědce dokazující, že v českém národě je dostatek osobností schopných podávat výkony srovnatelné s vědci z jiných evropských zemí, tak o humanitní vzdělance, kteří mají zásluhu zejména na vybudování sítě „specificky českých“ institucí, skrze něž mohlo národní sebeuvědomění nabývat na síle a zasahovat stále větší počet jedinců. I zde dochází k zjevnému „odbíhání“ od úzkého tématu univerzitních dějin k dějinám národním, když jsou vedle univerzitních učenců zdůrazňovány (často mnohem větší) zásluhy vědců a buditelů, pracujících mimo univerzitní prostředí právě proto, že toto nenabízelo dostatečné možnosti vlastenecké seberealizace. Vedle Pelcla či Nejedlého (prvních představitelů stolice českého jazyka a literatury) tak stojí Dobrovský, Palacký či Šafařík, kteří odmítli vstoupit na univerzitní půdu pro její protinárodní charakter a budovali českou národní vědu mimo univerzitní prostředí: „*Národní věda proto vytvořila si dokonce své zvláštní vědecké středisko, mimo universitu a vlastně proti ní – Národní museum. Jež pak po desetiletí stálo tu jako bašta národní kultury proti nenárodní, národu odcizené universitě.*“³³ Zde tak evidentně již nejsme svědky běhu dějin Karlovy univerzity, nýbrž dějin národní, specificky české vzdělanosti, jež stojí nad dějinami konkrétní instituce, a tato z nich pouze vystupuje, když splňuje podmínky pro to, aby mohla být jejich součástí.

Ani v této fázi však univerzita nebyla odcizena zcela. Vlastenectví se podle příběhu univerzitních dějin skrývalo pod povrchem a čekalo na příležitost, aby se mohlo projevit veřejně. Budova Karolina k tomu skýtala vhodnou příležitost. Skrze Královskou českou společnost nauk (vlastenecký vědecký spolek založený roku 1784) dochází k symbolickému propojení dvou sfér vzdělanosti – univerzitní a mimouniverzitní – umocněnému skutečností, že společnost pravidelně zasedala v budově Karolina (v dnešním Vlasteneckém sále). Jejich spojením pak dochází k symbolickému sepětí dějin univerzity a národa. Obrozenectví vzdělanci představují další článek řetězu ztělesňující ideál národní vzdělanosti. Toto jejich prominentní, avšak přehnané idealizace prosté postavení (popis jejich zásluh

³² K. ČINÁTL, *Dějiny a vyprávění*, s. 42.

³³ Zdeněk NEJEDLÝ, *Šest set let Karlovy university. Projev při slavnostním shromáždění ve Vladislavském sále na Hradě 6. dubna 1948*, in: Zdeněk Nejedlý – Oldřich Říha (edd.), Zdeněk Nejedlý a Universita Karlova: sborník k 75. narozeninám Zdeňka Nejedlého, Praha 1953, s. 20–21. Viz též Archiv Univerzity Karlovy (AUK), fond (f.) Jubilejní oslavy Univerzity Karlovy 1948, i. č. 27, k. 4. Méně vyhraněně také O. ODĚLOŽILÍK, *Karlova Universita*, s. 52–54.

bývá o poznání méně emocionální než v případě Husa či Karla IV.) v rámci univerzitní romance má své opodstatnění. Uvedení jedinci stojí na počátku cesty směřující ke znovunalezení zlatého věku, ten však v podmínkách vlády Habsburků a poněmčené univerzity ještě nemohl nastat.

Studenti-vlastenci a studenti-mučedníci

Příslib jeho opětovného příchodu však již viditelně ztělesňují na pozadí událostí devatenáctého století nové generace posluchačů Karlo-Ferdinandovy univerzity – studentů výše zmíněných vlasteneckých pedagogů. Z pohledu příběhu univerzitních dějin je na prvním místě jejich národnostní zápal, s nímž vstupují do poslucháren pražské univerzity. Historická skutečnost v podobě vydání tzv. Patentu o zrušení nevolnictví zde poskytuje rámec vyprávění o zemitém českém a moravském venkovském lidu, jehož potomci se díky tomuto uvolnění pout ve stále se zvyšujících počtech stěhují do Prahy, aby zde mohli studovat na staroslavné Karlově univerzitě. Faktor venkovanství zde přitom hraje důležitou roli. Ve shodě s „Herderovsko-Palackovským“ étosem nezkaženého venkovského lidu³⁴ zde tito jedinci vystupují jako exemplární příslušníci českého národa, který unikl poněmčení, ztrátě tradic, národní identity a možná i nekatolického vyznání.³⁵ Jejich příchod na univerzitu v době vrcholícího národního obrození je výmluvnou ilustrací tendencí, jež tato instituce, ale potažmo i celá společnost v dané době prodělávala (zejména ve srovnání s předcházejícími desetiletími, kdy univerzita, jak jsme viděli, měla být národu přímo nepřátelská).

Do načrtnutého obrazu zapadá i výklad událostí roku 1848, zejména studentská obrana Karolina (a Prahy vůbec) – půdy posvátné nejen z hlediska étosu akademických svobod, ale zejména pro její národní rozměr – před vojsky generála Windischgrätze a jejich volání po rozšíření těchto tradičních akademických svobod oklešťovaných centralizovaným soustátním habsburské monarchie. I zde se jednalo jak o obecnější požadavky týkající se ponejvíce změn studijních řádů a pravidel, tak o nacionálně emancipační tendence představované zejména snahou o zrovnoprávnění němčiny a češtiny jako jazyků výuky na univerzitě. I v tomto případě bylo nutné konstruovat výkladovou linii odkazující ke slavným dějinám českého národa, když i v žilách těchto mladíků „bila krev starých předků“³⁶ a tato jejich krev byla prolita ve jménu cti a práva a pro „svatou věc národa“.³⁷ V podání příběhu univerzitních dějin představují tyto generace českých studentů Karlo-Ferdinandovy univerzity důkaz správně vykročené cesty národního obrození za konečnou úplnou emancipací českého národa, cesty vedoucí ke znovunastolení jeho zlatého věku, který se postupně zhmotňoval v době, kdy byly psány řádky jednotlivých pojednání o dějinách univerzity.

³⁴ Podle Palackého se národní tradice a uvědomění uchovávají na venkově. Viz K. ČINÁTL, *Dějiny a vyprávění*, s. 82. Podle Herdera je právě společný jazyk, kultura a folklór tím, co definuje národ. Na venkově se tyto atributy přitom udržují nejdéle ve stabilních podobách.

³⁵ V mnoha variacích zejména u Vojtíška: „Tak přicházeli venkovští jinoši nezkaženého českého nitra, a namnoze v nich žily husitské tradice.“ Viz V. VOJTÍŠEK, *Karlova universita vždy jen naše*, s. 44–45. Důležitou úlohu sehrává prostorová stránka věci – mladíci pocházejí z celé země a cítí k ní silné citové pouto: „Mládež, přicházející do Prahy ze všech krajů českých, byla pužena hlasem rodné země.“ Tamtéž, s. 45.

³⁶ Tamtéž, s. 52.

³⁷ Tamtéž.

Vzdělanci-mučedníci

Ke zvláštnímu naplnění podstaty „češství“ dochází v některých konkrétních postavách univerzitních dějin, ztělesňujících dvojí „úděl“ Karlovy univerzity, potažmo českého národa. Za prvé se jedná o ony často zmiňované ideály poznání, vzdělání a pravdě oddaného intelektuála a za druhé o neblahou tendenci dějin potlačovat tuto touhu a jedince poctivě vyznávající a žijící tyto ideály trestat a ztěžovat jejich snahu o vzdělávání a dobro národa. Archetypem dokonalého národního hrdiny se tak stává postava mučedníka. Obliba mučedníků v českých národních dějinách je nepochybná a dějiny univerzity tuto tendenci zjevně odrážejí. Postava mučedníka prostupuje národní univerzitní dějiny v celé jejich historické délce.

Za klasické české mučedníky, potrestané za to, že se chovali poctivě, bývají považováni svatý Václav, Jan Hus, Jan Amos Komenský (jako personifikované utrpení přicházející po bitvě na Bílé hoře) či Karel Havlíček Borovský. Vedle nich nalézáme celou řadu osob, jež netrpěly takovým způsobem, ani nezemřely násilnou smrtí, ale jejichž život či jeho vyústění přesto ztělesňují negativní stereotypy úpadku a poroby (Jiří z Poděbrad, kterému nebylo dáno dokončit projekt „sjednocené“ a nábožensky svobodné Evropy a získat pro české země mezinárodně uznávanou legitimitu husitského vyznání, či Jan Kampanus Vodňanský, který se po bělohorské porážce zřekl kališnické víry a přestoupil ke katolictví, zanedlouho však zemřel vnitřně zlomený a bez hmatatelného výsledku tohoto radikálního činu). Ve světle dějin Karlovy univerzity ztělesňuje tuto tendenci českých dějin celá řada postav, přičemž Jan Hus je samozřejmě chápán jako archetyp trpitele, jenž ve věci obětování se za národní zájem nastavuje pomyslnou laťku.

Postava národního mučedníka musí zřetelně vypovídat o událostech dějin, které způsobují, že národ (ztělesňovaný v daných případech konkrétní postavou) trpí – musí tedy být spojována s něčím, co je považováno za národní tragédii. Obraz národní poroby přicházející po Bílé hoře je tak na poli univerzitních dějin zobrazen pomocí příběhu postav Jana Jesenia³⁸ a mistra Kampana. Ponapoleonské utužení poměrů v podunajské monarchii za vlády císaře Františka je prezentováno skrze příběh Bernarda Bolzana vyloučeného z univerzity za příliš liberální názory, kterými ovlivňoval své studenty. Další habsburská zvůle, obléhání Prahy v roce 1848, je prezentována skrze výše popsané činy studentských legionářů, kteří za ideje, jimž věřili, pokládali životy. Mnoho prostoru pro mučedníky nabízí i bouřlivé dvacáté století, přičemž první z nich, Jan Opletal, se jím „oficiálně“ stal již několik let po své násilné smrti. Vedle něj, i když o něco méně viditelně, pak stojí devět studentů popravených krátce po jeho smrti a celá řada zaměstnanců univerzity, kteří za války padli v důsledku odbojové činnosti či jiných aktivit.³⁹ Tyto události opět nabízejí příležitost prezentovat dějiny univerzity a dějiny národa jako společný příběh vzdělanosti a utrpení způsobeného nevzdáním se ideálů vzdělanosti a „češství“.

V nejnovějších verzích univerzitního příběhu pak mají své místo i političtí vězni padlých let, ale zdá se, že obraz žádného z mučedníků dvacátého století není zdaleka tak

³⁸ „Mučednická koruna zdobí skráň posledního rektora svobodné univerzity pražské, M. Jana Jesenia. [...] Jeho hlava, když dříve byl ukrutně vyříznut jeho výmluvný jazyk, padla na lešení před radnicí na Staroměstském náměstí.“ Tamtéž, s. 15. Symbolicky tak „oněměla a zahynula stará univerzita“. Tamtéž.

³⁹ Viz kupř. vyobrazení i dlouhý seznam jmen in: Jan HAVRÁNEK – Zdeněk POUŠTA (edd.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, IV, Praha 1998, s. 49–57.

působivý a symbolický jako obraz posledního z řady velkých českých národních martyřů – Jana Palacha. Ohlas, který jeho smrt (na rozdíl od odsouzených v politických procesech) vyvolala, stimuloval národní představitelost a znovu, tentokrát s obzvláště silnou paralelou, asocioval tragický osud Jana Husa, jenž vždy stál v popředí snah definovat onen „smysl“ českých dějin (Palachem radikálně aktualizovaný). Ke spojování obětí Husa a Palacha docházelo již záhy po Palachově činu, což vypovídá o sugestivní moci archetypu mučedníka. Jak píše Veronika Jáchimová, zjevné rozdíly mezi okolnostmi smrti Husa a Palacha nehrají v tomto případě roli. Postavení Husa v rámci českých národních dějin a české kultury se záhy jakoby automaticky přenáší na postavu Jana Palacha a umožňuje mu začlenění do národní mytologie a martyrologie.⁴⁰ Symbolický význam Palachova činu dosvědčovali sami jeho současníci, kteří jeho oběť chápali jako oběť národní, čímž jí přisuzovali nezpochybnitelný význam a až nesmrtelný status.⁴¹ Jeho smrt šokovala a na několik dní bezmála paralyzovala masy lidí. To mu otevřelo cestu do panteonu národních obětí, což je skutečnost, jež není ani zdaleka samozřejmá a mnoha jiným obětem se toto nepodařilo (stačí připomenout Jana Zajíce, který se upálil několik týdnů po Janu Palachovi). Martin C. Putna ve snaze vysvětlit rychlé zařazení Palacha do seznamu národních mučedníků píše o transkulturním archetypu „krásných mučedníků“ a připomíná obrozeneckou vizuální idealizaci a „zkrásnění“ Jana Husa.⁴² Vizualizace spojení těchto dvou mučedníků je pak dokonalá na fotografiích z Palachova pohřbu, které evokují souvislou linii smutečního průvodu táhnoucího se kolem pomníku Jana Husa na Staroměstském náměstí k rakvi Jana Palacha vystavené na nádvoří Karolina – pod sochou Jana Husa.⁴³ Palach tak automaticky vstupuje jak do příběhu dějin národních, tak dějin univerzitních.⁴⁴

Dějiny Karlovy univerzity zde tak (opět) viditelně vycházejí z národních dějin v podobě, v níž je chápal již František Palacký – totiž jako dějiny diskontinuity. Pro toto pojetí národních dějin je důležitější to, co se mohlo stát, než to, co se skutečně stalo. Národní mučedníci ztělesňují představu, že myšlenky českých vzdělanců a intelektuálů jsou natolik svobodomyšlné, progresivní a ve světovém měřítku jedinečné, že zpravidla „nečeská“ vládnoucí moc tyto jedince a myšlenky musí vždy přidusit a odeslat do zapomnění, aby sebe sama a svoje zpátečnictví a nedemokratičnost udržela u moci. Tyto historické prohry jsou však morálním vítězstvím myšlenek a tendencí, které Češi považují za sobě vlastní. Právě vlastnosti přisuzované mučedníkům dokonale ztělesňují tento národní étos.⁴⁵

⁴⁰ Veronika JÁCHIMOVÁ, *Smrt a zmrtnýchvstání Jana Palacha: Kulturní obraz Jana Palacha*, diplomová práce, FF UK, Praha 2012, s. 65–66.

⁴¹ Tamtéž, s. 53–54.

⁴² Martin C. PUTNA, *Archetyp mladého mučedníka*, in: Petr Blažek – Patrik Eichler – Jakub Jareš (edd.), *Jan Palach '69*, Praha 2009, s. 169–175.

⁴³ V. JÁCHIMOVÁ, *Smrt a zmrtnýchvstání*, s. 65, 68–70; P. BLAŽEK – P. EICHLER – J. JAREŠ (edd.), *Jan Palach '69*, s. 588–592.

⁴⁴ Již v roce 1991 vkládá Josef Petráň Palachův pohřeb do řady nejvýznamnějších národních a univerzitních událostí majících Karolinum za své dějiště. Palach se tak v příběhu boje Čechů za svobodu a vzdělanost ocitá vedle Jana Husa, počátku stavovského povstání z roku 1618 či revolučních dějů roku 1848. Viz Josef PETRÁŇ (ed.), *Univerzitní slavnosti v Karolinu. Imatrikulace, promoce, sponse*, Praha 1991, s. 9.

⁴⁵ Více o diskontinuitní představě minulosti a Čechů jako subjektu dějin viz Ladislav HOLÝ, *Malý český člověk a skvělý český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*, Praha 2010, s. 121–126; o oblibě národních hrdinů-mučedníků tamtéž, s. 132–135. O Palackého představě českých dějin jako univerzálních dějin pojednává také K. ČINÁTL, *Dějiny a vyprávění*, s. 167.

I.4 Kvazipostavy – národ, univerzita a vzdělanost

Vedle tradičních postav vystupují v příběhu univerzitních dějin ještě specifické nehmotné entity, které nazvěme spolu s Paulem Ricoeurem kvazipostavami.⁴⁶ Jejich role ve vyprávění je zásadní, protože strukturují logiku výkladu a vlastnosti, jež jsou jim přiřknuty, prefigurují směřování vyprávění. Kvazipostavy stojí jakožto ideje nad historickými postavami, ty pak zpravidla v příběhu vykonávají funkci mluvčích těchto idejí. Kvazipostavy však mohou vystupovat i samy o sobě, přičemž jsou jim přisuzovány schopnosti autonomních aktérů historického děje. Tyto proto nezřídka „mluví“, „jednají“, „uvažují“ atd., a v příběhu tak vystupují, jako by jednaly o své vlastní vůli. Klasickými kvazipostavami univerzitních dějin jsou národ, univerzita a vzdělanost, ale stát se jí mohou kupř. i studenti nebo Karolinum.

Národ

Kvazipostava národa má v české historiografii dlouhou tradici. Pro pojetí národa, tak jak se s ním často setkáváme v průběhu konce devatenáctého a ve dvacátém století, má však – ve sledované problematice nikoliv poprvé – zásadní význam dílo Františka Palackého. Nejen že se díky němu Češi zcela samozřejmě chápou jako samostatná kulturní entita po právu obývající konkrétní prostor, ale také si osvojují stereotypy, které říkají, jací jako Češi jsou, jaké mají vlastnosti, schopnosti, klady i zápory. Ladislav Holý vysledoval, že pojmají-li se Češi jako národ, připisují si jako hlavní charakteristiky vzdělanost, kulturnost a demokratičnost. Navíc chápou tyto své vlastnosti jako nadčasové a tedy vlastní jak „Čechům“ sedmého století, tak Čechům dneška. Tento národní mýtus lze podle Holého poprvé v čisté podobě nalézt právě u Palackého.⁴⁷

Příběh univerzitních dějin se pevně drží jak představy národa jakožto přirozené a reálné entity, tak výčtu vlastností, které jsou Čechům jakožto bytostně sjednocenému celku vlastní. Tímto pojetím národa se viditelně zjednodušuje ono tak zdůrazňované sepětí národních a univerzitních dějin – konvergence těchto dvou je takto vlastně zcela samozřejmá. Chce-li autor vyjádřit, proč v Čechách byly nejlepší podmínky pro vznik univerzity a proč si Karel IV. vybral zrovna Prahu jako sídelní město, provede to snadno odkazem k existenci nadčasových typicky českých vlastností jako „odvěké kulturní výše“⁴⁸ nebo „stálé touhy po poznání [a] opravdové lačnosti po vědě“.⁴⁹ Příběh univerzitních dějin, jak jsme viděli na postavě svatého Václava, navíc nezačíná rokem 1348, nýbrž tam, kde lze nalézt první hmatatelné důkazy této „odvěké touhy“ Čechů vzdělávat se. Je tak více než příběhem instituce příběhem Čechů lačnicích po vzdělání, k čemuž jim univerzita „pouze“ poskytuje nejvhodnější podmínky. Proto Václav Novotný hned na první straně svého prvorepublikového vyličení dějin univerzity uvádí řadu příkladů dokládajících tuto základní charakteristiku

⁴⁶ Jedná se o dějepisné konstrukce, které díky své autory nezpochybnované existenci vstupují do děje a podobně jako klasické postavy umožňují čtenářovu identifikaci s příběhem. Stručně viz K. ČINÁTL, *Dějiny a vyprávění*, s. 57, srov. tamtéž, s. 77–82.

⁴⁷ L. HOLÝ, *Malý český člověk*, s. 86–92. Z tohoto sebepojetí pochopitelně plyne i složení panteonu národních hrdinů, kteří se v mnoha případech kryjí s hlavními postavami námi sledovaného příběhu zmíněnými výše. Jedná se tak především o vzdělance a intelektuály. I Havelka upozorňuje na to, že to byl Palacký, kdo jako první vytvářel vlivné stereotypy o národních povahách. Viz M. HAVELKA, *Dějiny a smysl*, s. 36–41.

⁴⁸ F. KOP, *Založení*, s. 9.

⁴⁹ Karel DOMIN – Václav VOJTIŠEK – Josef HUTTER, *Karolinum statek národní*, Praha 1934, s. 31.

českého národa.⁵⁰ Je tedy zřejmé, že národ, pyšníci se uvedenými nadčasovými kvalitami, naplňuje svoji podstatu nutně jen tehdy, když je mu umožněno tyto pro něj charakteristické rysy rozvíjet. Z toho plyne paradigmatické tvrzení (k němuž se ještě vrátíme), že univerzita „šla za svým posláním, určeným zakládací listinou, když vědní pokrok obracela ke zvýšení vzdělanosti v českém národě [a] klesala v zajetí mocenských sil národu cizích“.⁵¹ A právě utrpení plynoucí z ujařmení někým či něčím cizím, které v průběhu dějin mělo pociťovat tolik postav spojených s dějinami Univerzity Karlovy (viz výše), je často přenášeno na celý národ, jenž spolu s univerzitou sdílí příkoří na nich páchaná. Konkrétní historičtí aktéři tak slouží jako vyprávěcí prostředek ke zdůraznění tendencí, které národní život v té které době prodělává. Podobně jako jsou pro život univerzity a její dějiny důležité konkrétní postavy zajišťující její chod a směřování, je i přítomnost národa chápána v příbězích univerzitních dějin jako cosi zcela samozřejmého a neodmyslitelného, bez čeho nemá žádný smysl takový příběh vyprávět – protože by nenašel své posluchače, kteří by rozuměli sdělení tímto způsobem předávanému. Český čtenář národních univerzitních dějin je implicitně vybízen, aby se chápal jako součást univerzitního příběhu, jako pokračování boje za národní univerzitu a jako vzdálený příbuzný všech dobrých vlastenců, kteří se zasadili za rozkvet národní univerzity. Je vyzýván, aby pokračoval v odkazu předků a participoval na naplňování ideje vzdělanosti.⁵² Je tedy patrné, že osudové spojení dvou kvazipostav národa a univerzity je jedním z hlavních motivů univerzitního příběhu, ba dokonce leitmotivem a zdůvodněním, proč takové dějiny vůbec vyprávět.

Univerzita a vzdělanost

Ještě četněji než národ je ve vyprávěních pochopitelně zastoupena samotná univerzita, jež v tomto podání podobně jako on zastává roli zdánlivě samostatně jednající entity. Na rozdíl od českého národa však univerzita sama o sobě nemá žádné vlastnosti. Její jednání je podřízeno nezvratné logice ideje vzdělanosti, které je Karlova univerzita ztělesněním a v níž jedině může dojít svého naplnění. Idea vzdělanosti, s níž univerzitní reprezentace pracují, je pojímána platónsky, tedy jako transcendentní entita, která byla, je a bude, avšak k jejímu zhmotnění dochází jen při naplnění a souhře určitých okolností, jež nejsou nijak samozřejmé. Osou příběhů univerzitních dějin je právě hledání potřebného sepětí vhodných podmínek pro naplnění ideje vzdělanosti, k čemuž dochází tehdy, když se národní živel zmocní univerzity. Idea vzdělanosti zůstává nenaplněna ve chvílích, kdy je národ dušen a je mu odepírán přístup ke vzdělání. Že důležitější než reálná úroveň výuky je aktuální síla

⁵⁰ „Již rozumný postup vévodů českých, směřující k rychlému, co možná, ujetí víry Kristovy jakožto nejbezpečnějším prostředku k zamezení stále opakovaných nároků mocného souseda, jeví se jako důkaz o porozumění ceně vzdělání.“ „Počínaje 10. stol. vždy dostává se nám dosti zpráv o jednotlivých Čechách, již za vzděláním vypravovali se do ciziny, i daleko na západ a jih, do Francie a do Itálie.“ „Již začátkem 10. stol. v době mládí sv. Václava slyšíme o významné škole na Budči, a jistě ani kostel Pražský nechtěl se v tom dát předstihnouti.“ atd. Viz Václav NOVOTNÝ, *Univerzita Karlova v minulosti*, Praha 1922, s. 5.

⁵¹ O. ODLOŽILÍK, *Karlova Univerzita*, s. 9.

⁵² Radim Palouš, první polistopadový rektor Karlovy univerzity, se v předmluvě k brožůře o univerzitních slavnostech v úvodní řeči obrací na návštěvníky Karolína, modelově tedy studenty: „Je s tebou nejen zakladatel, ale celá obec univerzitní, civis academica, všechny ty staleté zástupy účastníků, co přišli, přicházejí s tebou a přijdou po tobě. Nejsi sám, je s tebou tradice, totiž to „nesené“, či lépe „spolunesené“. Přispěj svou dobrou vůlí a svou trochou, kusem svého života, svou vydaností oné dobré věci, kvůli níž je univerzita tu.“ Viz Radim PALOUSH, *Pozvání a výzva*, in: J. Petráň (ed.), *Univerzitní slavnosti*, s. 6.

národního živlu na univerzitě a specificky česká vzdělanost, dokládá kupříkladu tvrzení, že „jistě jiné university měly známost a slávu světa, kterých pražská universita přes mnohé dobré učitele postrádala, avšak žádná tehdejší universita nesouvisela tak se snahami a cíli lidu, jako pražská universita karolinská splýnula s úsilím největší části národní obce české“.⁵³

Příběh univerzity tak nemá z hlediska univerzitních dějin smysl vyprávět ve chvílích, kdy národní živel na univerzitě skomírá nebo není téměř přítomen. Univerzita trpí a upadá, když se totéž děje národu, a v takových obdobích, jak jsme již ukázali výše, nastupuje namísto výkladu činů a událostí strohý popis tendencí doby. Univerzita není v těchto obdobích řízena činy konkrétních jedinců, je jen pasivním příjemcem osudu, který jí přichystaly dějiny. V dobách, kdy se „schovává“ národ, vytrácí se ze zorného pole též idea vzdělanosti. Vedle étosu sepětí národních a univerzitních dějin je představa spánku národa (a spolu s ním pochopitelně i spánku národní vzdělanosti) další základní osou vyprávění univerzitních dějin. A to je i v tomto ohledu silně poznamenané odkazem koncepce českých dějin Františka Palackého. Usínající a opět k životu se probouzející národ je jedním ze základních stavebních kamenů jeho Dějin. Nápadnou podobnost s touto tendencí vykazuje i příběh univerzitní vzdělanosti. Její skrývání se pod povrchem „velkých“ dějin slouží jako důkaz, že specificky národní vzdělanost je jediná správná.

Benedict Anderson vysvětluje vlivný obraz „spícího národa“, který ve vyprávěních univerzitních dějin vidíme znovu a znovu, na základě změn v chápání a pojímání času, jež v myšlení západního světa proběhly na počátku devatenáctého století, kdy zásadní vliv získává seriální chápání času jakožto přímky. Mohutný rozvoj narativního dějepiscectví v následujících desetiletích je podle Andersona výmluvným svědectvím soudobých tendencí uvažování společnosti o čase a dějinnosti.⁵⁴ V téže době se ozývající národní hnutí rychle našla pro tuto představu dějinnosti využití, čímž vznikla ona metafora spánku. Národ, objektivně existující entita, se vynořil v dějinném dávnověku, žil svou samostatnou existencí, dokud nedošlo k jeho pohlcení mocnějším sousedem, a probouzí-li se v současné době národní vědomí, je to totéž národní vědomí, které ovládalo mysl a činy našich předků. Mezi dvěma epizodami světla je epizoda temna, tedy národního spánku, nikoliv však národní smrti. České národní a univerzitní dějiny jsou ztělesněním takové nacionalistické představy dějin. Přední roli v této dějinné naraci hraje přirozeně národní jazyk. Proto se na Karlově univerzitě začaly požadavky na rozšíření vyučování v českém jazyce objevovat v průběhu devatenáctého století a ve dvacátém století byly chápány jako součást přirozeného a správného vývoje národního hnutí nabírajícího nový dech po probuzení se ze spánku. A proto můžeme spolu s Andersonem tvrdit: „Až do pozdního 18. století se nikdo nedomníval, že tyto jazyky [angličtina, němčina, francouzština, španělština] patří nějaké teritoriálně vymezené skupině. Avšak brzy poté [...] začaly ‚necivilizované‘ místní jazyky politicky působit tak, jak to předtím činil Atlantský oceán: ‚oddělily‘ podřízená národní společenství od starých dynastických říší. Protože však předvoj většiny evropských lidových národních hnutí tvořili gramotní lidé, kteří často nebyli zvyklí místní jazyky používat, tato anomálie vyžadovala určité vysvětlení. A nejlépeším vysvětlením se zdál být ‚spánek‘,

⁵³ Václav VOJTIŠEK – Dobroslav LIBAL, *Karolinum. Chloubka Univerzity Karlovy*, Praha 1948, s. 18. Viz též V. VOJTIŠEK, *Karlova universita vždy jen naše*. K tomuto názoru se přidávají i jinak relativně středně stručné dějiny: František KAVKA (ed.), *Stručné dějiny Univerzity Karlovy*, Praha 1964, s. 76.

⁵⁴ K tomu též H. WHITE, *Metahistorie*.

neboť těmto příslušníkům inteligence a buržoazie, kteří si sami sebe začínali uvědomovat jako Čechy, Maďary či Finy, umožňoval, aby své studium českého, maďarského a finského jazyka, folkloru a hudby zpodobnili jako ‚znovuobjevování‘ něčeho, co kdesi v hloubi své mysli vždycky každý znal.“⁵⁵

V rámci příběhu univerzity nedochází jen k usínání národa, ale též univerzity a vzdělanosti, a to i za předpokladu, že národ není v téže době zcela „udušen“. Na vině bývají v takových případech zejména vnější příčiny, které způsobují, že idea vzdělanosti se nemohla rozvinout. Jestliže nebyla úroveň výuky na univerzitě po odeznění první fáze husitské revoluce taková, jako před ní, mohli za to univerzitní mistři, zpočátku se přidržující idejí husitské revoluce, avšak později sklouzávající ke konzervativním a kompromisním postojům, čímž pohřbili jedinečnou možnost dosáhnout jednotné národní výuky na univerzitě.⁵⁶ Jestliže univerzita v době humanismu nedokázala držet dech s evropským akademickým provozem a upadala do provinčnosti, bylo to proto, že okolní státy s ní jako s „kacířskou univerzitou“ nekomunikovaly (přestože pro ně byla v jistém smyslu vzorem) a habsburský panovník jí dopřával jen minimum peněz na nutný provoz. A pakliže byla univerzita po Bílé hoře v zajetí zpátečnické a dogmatické výuky jezuitského řádu, bylo to samozřejmě proto, že svobodná vzdělanost byla potlačována a uchýlila se mimo univerzitní prostředí svázané napřed s jezuitským řádem a posléze se státní mocí habsburské monarchie.

Na těchto příkladech lze vidět zmiňovanou diskontinuitní představu českých dějin. Prává univerzitní vzdělanost neumírala, avšak v dobově nepříznivých podmínkách nemohla vykvést. Kdyby husitské hnutí zůstalo pevné a jednotné, vydobylo by si nezávislost na Římu a výuka by mohla pokračovat i bez jeho posvěcení. Kdyby nedocházelo k nesvornosti českých stavů a nedošlo k tragédii Bílé hory, univerzitní vzdělanost mohla vzkvétat i ve zdech Karolina. Místo toho byla vždy skryta a čekala na moment, kdy bude moci opět vystoupit na povrch a spolu s národním hnutím zaujmout čelní místo v dějinách. Tato tendence se nejpřehledněji projevuje ve vyličení pobělohorské doby, kdy je idea vzdělanosti přidušena natolik, že není téměř viditelná, avšak v období počínajícího národního obrození a vzrůstání se české vědy se ukáže, že opravdovou vzdělanost zahubit nelze, že byla po celou dobu uchovávána v jádru skomírajícího národa, zejména na venkově, kam germanizace a rekatolizace pronikaly nejhůře. Podobně je s ideou vzdělanosti nakládáno v nejnovějších podáních příběhu. Za komunistické éry docházelo k deformaci vědy přímo v samotné univerzitě, čímž byla opět odloučena národu a jeho bytostné potřebě vzdělanosti. I tentokrát však čest českého národa a spolu s ní idea vzdělanosti přežily a opět v mimouniverzitním prostředí, zejména v disentu, který je prezentován jako strážce kontinuity české vědy, na niž mohlo být po listopadu 1989 ihned navázáno.⁵⁷ Je přitom zřejmé, že tento

⁵⁵ B. ANDERSON, *Představy společnosti*, s. 206–210, citováno ze s. 209–210. Na metaforu spánku národa upozorňuje též Vladimír Macura. Ukazuje, jak na počátku devatenáctého století docházelo v představách obrozenců-buditelů k probuzení národa z dvoutletého spánku a poroby a k jeho postupnému návratu na výsluní dějin. Viz Vladimír MACURA, *Český sen*, Praha 1998, zejména s. 22–23 a 25–26.

⁵⁶ „Čím více se vyhraňovaly jednotlivé strany uvnitř husitského revolučního hnutí, tím více ustupovala universita i od stanovisek, které na počátku ještě hájila a dostávala se postupně až tam, kde kdysi stáli cizí mistři, s nimiž tolik bojovala. Universita Karlova propadala stále více konservatismu a nakonec se stala dokonce přímo baštou reakce.“ Viz František KAVKA, *Dekret kutnohorský a jeho místo v dějinách*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica (dále AUC-PH) 2, 1959, s. 17.

⁵⁷ „Není pravdivé všeobecné přesvědčení, že kontinuita české kultury byla v posledních čtyřiceti letech přervána. Naopak byla rozvíjena a obohacována a působením zcela nenormální normalizace se dopracovala hloubek, kterých by asi jinak nedosáhla a které jsou jejím původním přínosem. [...] Dělo se tak mimo univerzitu formou

výklad zcela rezignuje na porovnávání kvality prací vzešlých z prostředí disentu a univerzity. Ukazuje se tak, že na prvním místě opět stojí soudobou politickou situací podmíněný výklad národních dějin držící se ustálených narativních vzorců a až na druhém posuzování výsledků univerzitního vědeckého provozu či jiného indikátoru rozvoje univerzity.

Z výše popsaných důvodů se také na stránkách pojednání o dějinách univerzity jako doplněk tradičního textového podání pravidelně objevují chronologické řady dat a událostí nabízející rychlý přehled dějin Univerzity Karlovy a fungující jako argument sám o sobě. Jak lépe převést do tištěné podoby kontinuální představu dějin a znemožnit synchronní chápání dějinného procesu či, jinak řečeno, jiné chápání, než prizmatem národních dějin? Takto vyprávěný „příběh“ je možné dle potřeby zasadit do libovolného kontextu a vytvořit tak paradigmatickou řadu „dějin univerzity“, které se tváří jako objektivně (protože faktograficky) nefalšovatelné, avšak značně libovůle umožňující právě výběr kontextu, k němuž se budou daná data vztahovat (a podle něhož budou vybírána), umožňuje zasadit příběh univerzitních dějin do autorem vybraného rámce, v našem případě zpravidla do národního, prezentujícího dějiny univerzity v přímé konvergenci (v onom „sepětí“) s dějinami národa, popř. vyzdvihující události legitimizující soudobý stav či naopak delegitimizující představitele období předcházejícího autorově současnosti.

Osu univerzitního příběhu lze znázornit v jednoduchém schématu. Jeho hlavními aktéry jsou národ a univerzita. Oba jsou pojímány jako reálně existující skutečnosti (jsoucná). Český národ obývá „své“ území minimálně již od sedmého století a již ve svých prvo počátcích prokázal svou vzdělanost tím, že se rozhodl přijmout křesťanství a kulturní vyspělost Západu. Založení univerzity roku 1348 bylo logickým vyústěním jeho cesty vzdělanosti. Příslušníci národa začali počínaje tímto rokem studovat na Karlově univerzitě a spolu s ní utvořili a utvářejí univerzitní obec (*civitas academica*). Národní univerzitní obec, stejně jako univerzita, trvá od té doby až do dnešních dnů – příběh univerzity a vzdělanosti není tedy pouhou historií, nýbrž obrazem dneška. Nad těmito uskupeními, mimo smysly vnímatelný svět, pak stojí idea vzdělanosti, jíž jsou jak Karlova univerzita, tak český národ, jak jsme nejednou ujistiťeni, pevnou součástí. Protože český národ má v sobě onu „odvěkou touhu“ po vzdělání (pravdě) a protože vzdělanost plodí dobro, je příběh českého národa a jeho cesty za národní vzdělaností příběhem spravedlivého boje za naplnění „přirozenosti“. Univerzita je v tomto příběhu prostředkem k dosažení dobra, jakož i dobrem o sobě, je-li univerzitou českou, nikoliv cizí.

1.5 Historicko-ideologická argumentace v příběhu dějin Karlovy univerzity

Ve snaze podat koherentní obraz minulosti volí vypravěči univerzitních dějin celou řadu čistě narativních pomůcek (zkratk), které zajišťují soudržnost i čtivost předkládaného textu. Nejviditelnějším zkratkovitým zásahem je často velmi jednoznačné odlišení dobrého a zlého. To se projevuje jak na rovině historických aktérů příběhu, tak různých rozhodnutí

bytových seminářů a samizdatu, ale i přímo na univerzitě.“ Viz Jiří FIALA, *Obnova ideje univerzity*, in: Týž (ed.), *Obnova ideje univerzity*, Praha 1993, s. 105–106. „Od listopadu 1989 pokračuje opět svobodný život univerzity. S příbráním posil navazuje na to, co se pozitivně vyvíjelo pod příkrovem vládnoucího ideologického systému jaksi v koutku nebo v disentu či exilu a může se teprve nyní náležitě rozvinout.“ Viz Josef PETRÁŇ, *Úvodem*, in: Helena Justová (ed.), *Univerzita Karlova dnes*, Praha 1995, s. 10.

či – a to především – odsouzením nebo naopak vyzdvihováním celých epoch v dějinách univerzity, potažmo státu. Na základě toho pak tok univerzitních dějin sleduje pravidelnou křivku, na níž se střídají období vzestupů a úpadků v životě univerzity.⁵⁸ Vedle černobílého vidění světa a střídání období vzestupů a pádů představuje hlavní rys sledovaných reprezentací minulosti představa kontinuálního vývoje, která předstrukturovává vyprávění a jeho vyústění.

Teleologie univerzitních dějin

Jakkoliv se většina verzí univerzitní romance shodne na pojmenování období vzestupů a pádu univerzity, liší se v hodnocení a míře odsouzení doby těsně předcházející době vzniku konkrétní narace. Zatímco Vojtišek ve třicátých letech považoval za hlavní škůdce Němce a Habsburky a činil v tomto směru velmi simplifikující závěry,⁵⁹ v šedesátých letech se osten kritiky obrátil shodně i proti prvorepublikovému řízení univerzity.⁶⁰ Z úhlu pohledu etablovaného v devadesátých letech pak již ani Němci, ani Habsburkové, nýbrž komunisté jsou považováni za hlavní škůdce a překážku rozvoje ideje univerzitní vzdělanosti a pravdy, která až v nových podmínkách získává plně předpoklady pro rozvoj a uplatnění se ve vědě i společnosti.⁶¹ I zde se ukazuje, že v konkrétních historicko-sociálních podmínkách a okolnostech nezdělanosti více než na poznání minulosti záleželo na vypořádání se s určitými neblahými jevy na univerzitě pomocí denunciací těch, kteří ji řídili v předcházejících etapách její existence, a na vyzdvihnutí své doby jako naplnění ideje vzdělanosti. Ahistorická aktualizace některých dějinných skutečností a vševědoucí předjímání výsledků stovky let starých sporů a bojů jsou taktéž dokladem vkládání soudobých a čistě subjektivních „smyslů“

⁵⁸ Klasickými fázemi vzestupu jsou založení univerzity a prvá desetiletí její existence, krátká perioda husitské revoluce, národní obrození (zde však stále ve stínu české vědě nepřející rakouské vlády) a následně doba, v níž vzniká konkrétní text. Fázemi úpadku jsou tradičně zejména události kolem stavovského povstání, bitvy na Bílé hoře a následujících zhruba 150 let, první republika (v případě komunistické narace) a období vlády komunistické strany (v případě postkomunistické narace). Stejnou tendenci zcela zřetelně vykazují české dějiny v podání Františka Palackého a jeho následovníků. Na tento jev jakožto typický pro příběhy univerzitních dějin poukazuje i S. PALETSCHEK, *The Writing*.

⁵⁹ Viz např. V. VOJTIŠEK, *O naší Karlově universitě*, s. 9: „A německý rod panovnický, rod habsburský, usiloval, aby ze všech zemí jeho mocnářství byla vytvořena jednotná celistvá říše, řízená jednou vůlí, jediným náboženstvím, jednou řečí, řečí německou, jež se drala do všech oborů správy a života. A to způsobovalo, že český národ, politicky nesamostatný, šlechtou opuštěný, cizinci do země se hrnoucími zatlačovaný a vysávaný, byl ubíjen duchovně, mravně i hmotně a propadal germanisaci. Pražská universita, odcizená duchu českého národa, změnila se v nástroj na zničení národa.“

⁶⁰ Viz Pavel LEVIT – Vojtěch ŠNAID (edd.), *Universita Karlova*, Praha 1965, nepag. Autorem textové části publikace je František Kavka: „Věda pěstovaná na Universitě Karlově v letech 1918–1939 nepřekračovala rámec soudobé pozitivistické vědy. První pokusy o realizaci marxistických metodologických principů se uskutečňovaly mimo univerzitu.“ Srov. A. KUBÍČEK – A. PETRAŇOVÁ – J. PETRAŇ, *Karolinum a historické koleje*, s. 42–43: „Teprve v letech hospodářské krize, kdy se zjevně ukazovaly nedostatky vysokého školství republiky, velmi špatné sociální poměry chudšího studentstva, nedostačující dotace k udržování fakultních a klinických zařízení i ústavů, při nichž se stěží mohla rozvíjet naše věda na vysokých školách, zneužívala buržoazie návrhů na obnovu Karolina k tomu, aby odváděla pozornost od naléhavých potřeb univerzity.“

⁶¹ „Avšak i v současnosti jsou to u nás univerzity, na kterých se uskutečnil, stále a denně uskutečňuje významný proces přerodu naší společnosti, která až do roku 1989 žila pod tlakem komunistické totality. Svobodné prostředí univerzit se stalo skutečnou školou demokracie a vychovává nové generace svobodné národní elity.“ Viz *Projev rektora UK, prof. JUDr. Karla Malého, DrSc., ve Vladislavském sále Pražského hradu 7. 4. 1998*, in: Michaela Zindelová – Jana Borovičková (edd.), *Kronika oslav*. Listopad 1997 – prosinec 1998, Praha 1999, s. 58.

do argumentace, jež se tváří jako vědecká a vědecky relevantní.⁶² Na základě těchto aktuálních „smyslů“ pak vznikají specifické vývojové řady, chceme-li teleologie dějin, sdělující čtenářům, proč v té které době zažívá univerzita nejlepší období hned po jejím zlatém věku, k němuž tak znovu míří. Vyústění jednotlivých vyprávění je tak ve vztahu k autorově současnosti tím nejdůležitějším, protože legitimizuje postavení, které on sám v rámci univerzity zastává, a soudobý diskurz, jež univerzita skrze něj sama o sobě vytváří.

Po překotných politických změnách roku 1918 a etablování republikánského zřízení získala ve společnosti značnou legitimitu anti-vídeňská nálada a pochopitelně i vyzdvihování čerstvě nabyté státní suverenity, což se zrcadlí i v úvodních řádcích prvního stručného vypsání dějin Univerzity Karlovy po roce 1918, kde se viditelně odhaluje žádoucí výklad vývojové linie české státnosti: „*Vnitřní boje a zevní útisky [národa] nikde lépe se nezrcadlí než v životě a osudech Karlovy university. Od ušlechtilé ideje zakladatele, který universitu založil pro milé syny svého království Českého, přes důstojné uvedení českého národa v jeho práva dekretem Kutnohorským ke katastrofě bělohorské, od násilné protireformace a zotročení university přes první záblesky národního vědomí na zněmčené universitě k rozdělení jejímu v českou a německou, a dále přes trvalé boje proti nepříteli Vídně, která českou universitu soustavně vyhladovala, až k politickému převratu dne 28. října 1918, který přinesl naší universitě svobodu a umožnil jí svrhnouti mravní jho jména největšího jejího škůdce, habsburského Ferdinanda, rovnoběžně s dějinami naší university jdou slavné i bolestné cesty osudů českého národa.*“⁶³

Zřejmou teleologickou a pro národ zdánlivě osudovou podobu získává tentokrát radikálně zkrácená historická linie v podání komunistické konstrukce dějin tak, jak se začala objevovat na sklonku čtyřicátých a počátku padesátých let. Na prosazování této výkladové linie českých dějin měl značnou zásluhu Zdeněk Nejedlý. Jeho idea komunistů – „dědiců velkých revolučních tradic českého národa“ – našla pochopitelně uplatnění i v příběhu Karlovy univerzity, s níž byl Nejedlý úzce svázán. Z pozice jejího profesora, ministra školství a (mezi částí obyvatelstva) vážené osobnosti tak mohl prohlásit: „*Už v době, kdy [univerzita] vznikla, chystal se náš národ k velkému dílu, jež za půl století vyrostlo ve velké hnutí husitské. Ve velký boj za lepší řád a lepší svět než byl dosavadní feudálně-středověký. Za řád a svět dobrý lidu a národům. Za cíl, za který i my dnes, po více než půl tisíciletí jdeme a za který bojujeme.*“⁶⁴ Nejedlý pochopitelně nebyl první, kdo operoval s husitským hnutím jako neuralgickým bodem národních dějin (jeho status je patrný z předchozího výkladu

⁶² Tradičně kupř. obraz husitů jako „předstupně“ komunistů, implicitně u Kavky: „Desítky a desítky mladých lidí, kteří prošli pražskou universitou v těchto dobách, se stali nositeli ‚revoluční ideologie‘ a organizátory nástupu ‚lidových mas‘ v blízkém budoucnu.“ Viz P. LEVIT – V. ŠNAID (edd.), *Univerzita Karlova*, nepag. (Dodatečně zvýrazňují uvozovkami silně dobově podmíněné výrazivo.) Křiklavých aktualizací se často dopouštěli i Václav Vojtěšek s Karlem Dominem, když neváhali narýsovat přímkou mezi Kutnohorský dekret zbavivší nečeské univerzitní národy většiny hlasů, bělohorskou porážku ústící v počátek poněmčování Karlovy univerzity a rok 1934, kdy došlo k provedení Marešova zákona z roku 1920, kterým se Karolínium opět vrátilo do výhradního držení české univerzity, tak jak tomu bylo počínaje rokem 1409. Viz kupř. Václav VOJTIŠEK, *Náš národní stát a Univerzita Karlova*, in: Karel Domin, *Můj rektorský rok*, Praha 1934, s. 412–415.

⁶³ V. NOVOTNÝ, *Univerzita Karlova*, s. 3. Tuto pasáž napsal tehdejší rektor Bohumil Němec. Vedle poměrně jasné dobové představy o tom, jak vypadá cesta českého národa dějinami, je také dalším dokladem o „oblíbené“ vykládání dějin skrze střídání fází rozkvětu a úpadku, jakožto jakési nevyhnutelné historické trajektorie vývoje národů.

⁶⁴ Z. NEJEDLÝ, *Šest set let*, s. 18–19. Viz též AUK, f. Jubilejní oslavy Univerzity Karlovy 1948, i. č. 27, k. 4. Za pozornost zde stojí též další příklad předjímání historické skutečnosti: už v době, kdy univerzita vznikala, národ se chystal k velkému dílu husitství.

a původ tohoto jevu můžeme sledovat přinejmenším k Palackému – Nejedlého velkému vzoru), avšak hlásání přímé návaznosti mezi husitstvím a jeho současností je zde zdaleka nejsilnější a nejvíce otevřené.

Podobnou a možná ještě surovější ideologickou instrumentalizaci dějin lze spatřit na příkladu raně normalizačního diskurzu počátku sedmdesátých let, který na Nejedlého koncepci českých dějin viditelně navazoval, revoluční zápal však vyměnil za požadavek naprosté poslušnosti předepsaným pravidlům čerstvě „konsolidované“ vysoké školy – marxismu-leninismu. Zatímco Nejedlý v atmosféře přelomu čtyřicátých a padesátých vzýval ve vztahu k husitství především revoluční potenciál své doby, doby budování utopické komunistické společnosti, rektor Univerzity Karlovy Bedřich Švestka na začátku sedmdesátých let zdůrazňoval nezbytnost marxisticko-leninské doktríny jakožto jediné cesty k naplnění idejí, za něž se bil Jan Hus: „*Není náhoda, jestliže k soše Mistra Jana Husi přibyl dnešním dnem pomník Vladimíra Iljiče Lenina [...]. [Karlova univerzita] chce být univerzitou svou tradicí husitskou a svou přítomností a budoucností leninskou.*“⁶⁵ V obou podáních dochází k propojení téměř šest set let starých událostí se soudobým politicko-ideologickým diskurzem za účelem legitimizace podnikaných kroků. Postava Jana Husa a do elementární podoby zjednodušený étos husitství jako zápasu o lepší společenské uspořádání a o národní samostatnost v opozici proti zbytku Evropy zde tak plní užitečnou roli obrazu, který je snadno uchopitelný a využitelný k podepření soudobé politicko-ideologické pozice.

Instrumentalizace dějin – příklad studentů

Jedním z dokladů dobové politické instrumentalizace, který volím jako modelový příklad toho, jak je možné nakládat s historickou skutečností, je zacházení s jedním z tradičních skupinových aktérů univerzitních dějin – se studenty. Ti nezdídky vykazují rysy kvazipostavy. Studenti jako kvazipostava se ve vyprávění univerzitních dějin vyskytují překvapivě nikoliv v roli, jež je jim primárně vlastní (v roli studující mládeže), nýbrž ve formě „bojujících studentů“. Jedná se o archetyp, který se ve sledovaných vyprávěních univerzitních dějin objevuje napříč staletími.⁶⁶

Půjdeme-li po časové ose, můžeme se s tímto archetypem setkat poprvé ve vyprávění o roce 1648, kdy studenti pražské univerzity bránili Staré Město pražské před vpádem švédských vojsk požívajících pověst plenících hord. Od té doby se obraz studentů bránících univerzitní svobody a bojujících za spravedlivější svět mnohokrát aktualizoval. Nejpatrnější bylo jeho použití ve výkladu událostí roku 1848 (viz výše), kde studenti plní přesně tu roli, jež je ve vyprávění univerzitního příběhu potřebná – bijí se za myšlenku národní i univerzitní. V závislosti na ideologickém zdůvodnění se však archetyp studentů-bojovníků objevuje ještě ve vylíčení událostí konce devatenáctého století, kde jsou zejména studenti-omladináři chápáni v podání komunistické ideologie jako první předvoj inteligence, ztotožňující se

⁶⁵ Bedřich ŠVESTKA, *Univerzita Karlova se hlásí k Leninovu dílu*, in: Jan Havránek (ed.), *Čtení o Univerzitě Karlově*, Praha 1976, s. 126.

⁶⁶ Kontinuitu této vyprávěcí tradice stvrzuje výstava a publikace *Pražský student* z roku 2008 (660. výročí založení Univerzity Karlovy). Michal Svatoš v předmluvě upozorňuje právě na skutečnost, že student pražské univerzity není pro její veřejnou prezentaci zajímavý primárně jako student, tedy vzdělávající se jedinec, nýbrž spíše jako součást a hybatel veřejného dění. Viz Jana RATAJOVÁ (ed.), *Pražský student. Univerzitní studenti v dějinách Prahy*, Praha 2008, s. 10. Právě v takovém duchu předmětná publikace – nikoliv nezbytně k její škodě – příběh pražského studentstva vypráví.

s myšlenkou socialismu, popřípadě třídního boje.⁶⁷ Na ideologickém argumentu komunistické i postkomunistické historiografie je viditelné, jak zdůraznění a uchopení určitého konkrétního historického faktu (z nepřeberného počtu možných) vychází ze soudobých potřeb legitimizace daného vedení univerzity, potažmo státu, a umožňuje vést příběh tím směrem, který je v dané době žádoucí.

Počínaje zhruba rokem 1948 se studenti ve vyprávěních dějin Univerzity Karlovy často vyskytují bok po boku s dělnickou třídou. Role dělníků je přitom charakterizována nálepkou poučenějších a uvědomělejších soudruhů, ukazujících dezorientovanému mládí správnou cestu: „*Ve studentstvu [se] až na malé výjimky udržovaly reformistické iluze o pokrokovém charakteru [první] republiky v době, kdy dělnická třída ve své převážné většině již plně vystřízlivěla a pochopila, že i nový stát je státem buržoazním.*“⁶⁸ V převratných podmínkách začátku roku 1948 bylo proto možné prohlásit: „*V nejslavnější době našeho národa, v době husitské, pražská Karlova univerzita společně s pracujícím lidem, tj. se selskými nevolníky, řemeslníky a drobným řemeslným lidem, stála v čele boje o Husovu pravdu. Také před 100 lety, za svatodušních bojů, byli to naši studenti a dělníci, kteří svorně bojovali a krváceli v pražských ulicích. A společný boj studentů a pracujících proti fašistické okupaci vzbudil obdiv celého světa. [...] Máme proto zájem, aby od dnešního dne opouštěli naše vysoké školy lidé, naplnění duchem Husovy doby a studentů, kteří se bili společně s dělníky na barikádách.*“⁶⁹ Toto promíšení epoch, událostí a společenských okolností bylo možné díky vyprázdnění původních pojmů a jejich naplnění aktuálními významy. Díky tomu mohlo být husitské hnutí ztotožňováno s komunistickým, běžní obyvatelé středověkých Čech s továrními dělníky a událostí roku 1848 s rokem 1948. Tento výklad, jakkoliv je také dědicem již existujících vyprávění, je právě étosem jednoty studentů a manuálně pracujícího lidu typický pro komunistickou představu dějin.

Studentské demonstrace v říjnu a listopadu 1939 a následné perzekuce jsou opět podávány jako manifestace přesvědčení celého československého studentstva, které bytostně stojí za ideály humanismu, spravedlnosti a svobody slova. Politická „neškodnost“ tohoto tématu (na odsouzení nacismu se komunistická historiografie shodne i s postkomunistickou či antikomunistickou historiografií) zapříčinila, že obraz studentstva vykreslovaný v pasážích týkajících se tohoto období je v zásadě totožný a mnohem více se blíží podání studentů jako konkrétních postav. Studenti zde zpravidla vystupují v roli hrdinů-trpitelů. Zdůrazňuje se jejich demokratické smýšlení, za něž musí být nutně potrestáni nacistickou mocí – odvezení do táborů, na nucené práce či zastřelení. Většina studentů i pedagogů je prezentována jako společenství bytostných demokratů nekolaborujících s nacisty.⁷⁰ Nedílnou součástí výkladu jsou jména a počty postižených jedinců. Jedná se primárně o chronologické a faktografické

⁶⁷ Viz např. Jan HAVRÁNEK – Josef PETRÁŇ – Anna SKÝBOVÁ, *Universitas Carolina 1348–1984*, Praha 1986, s. 56–57.

⁶⁸ F. KAVKA (ed.), *Stručné dějiny*, s. 279.

⁶⁹ AUK, f. Jubilejní oslavy Univerzity Karlovy 1948, i. č. 33, k. 5, Projev zástupce pracujících rukou J. Kubína.

⁷⁰ „Zatím stovky českých studentů poznávaly v koncentračním táboře pravou tvář fašismu. Někteří se nevrátili, avšak z těch, kdo se vrátili, málokdo zůstal stranou v závěrečné fázi protifašistického boje i v zápasu o novou tvářnost osvobozeného Československa. [...] Studenti toužící po rozhodné činnosti se nechtěli spokojit s pasivními formami odporu a byli přirozeně přitahováni neaktivnější silou protifašistického zápasu, Komunistickou stranou Československa.“ Viz J. HAVRÁNEK – J. PETRÁŇ – A. SKÝBOVÁ, *Universitas Carolina*, s. 62. „Studenti se angažovali snad ve všech složkách protinacistického zápasu, jádro jejich odbojové reprezentace se zformovalo už na přelomu let 1942 a 1943.“ Viz J. HAVRÁNEK – Z. POUŠTA (edd.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, IV, s. 57. Viz též J. RATAJOVÁ (ed.), *Pražský student*, s. 120–132.

vyličení několika konkrétních dějů. Tento výklad dějin je totožný v komunistickém i postkomunistickém vyprávění.

Studenty jako kvazipostavu vyprávění pozoruhodně snadno přejímá i porevoluční historiografie, která ji nezdídka ztělesňuje používáním termínu „*studentské hnutí*“, který evokuje bytostně sevřenou skupinu demokraticky smýšlející sociální vrstvy. Ve skutečnosti se však o tomto „hnutí“ referuje jen v obdobích velkých politických změn (1948, 1956, 1967–1969, 1989), přičemž o náplni činnosti studentského hnutí po zbylá léta se mlčí.⁷¹ Studenti tak díky tomuto viditelnému zjednodušení reality podobně jako v předchozích případech i zde sledují tendenci ideje spravedlnosti a vzdělanosti a stávají se vykonavatelem vůle této transcendentní ideje. To, co se děje, když tak zrovna nečiní, je z hlediska univerzitních (ale i národních) dějin nedůležité (nebo možná dokonce nedůstojné). Tento výklad prezentující studenty jako bojovníky proti komunistické zvlí vychází pochopitelně z potřeb „porevoluční“ historiografie a není možné se s ním setkat dříve, avšak metoda, již používá, totiž ztotožnění bezmála všech univerzitních studentů s ideály spravedlnosti a pravdy (třebaže s jiným ideologickým základem), je již mnohokrát použitou šablonou, vznikající ve vyprávěních univerzitních dějin za účelem zjednodušení a zobecnění na základě potřeby konkrétního vyprávění, třebaže není nutné autory jednotlivých pojednání nutně podezírat z úmyslné snahy o zploštění historické skutečnosti. Kupříkladu v knize *Pražský student* se čtenář setkává s vyličením každodenních strastí i radostí studentského života od vzniku univerzity až do roku 1939,⁷² avšak pro léta 1939–1989 je mu nabídnut pouze stručný výklad akcentující utrpení a rezistenci českých studentů za dvou „totalit“ a servilnost těch německých vůči Třetí říši.

Příběh Univerzity Karlovy zde opět vykazuje podivuhodnou náchylnost k instrumentalizaci dějin. Ta však, jak vidno, není „vynálezem“ prvorepublikové, ani komunistické, ani postkomunistické koncepce dějin. Každé období se definuje na základě odmítnutí toho předchozího a z minulosti vybírá a zdůrazňuje ty jevy, které při náležité (dez)interpretaci odpovídají soudobému pohledu na minulost a současnost. Ani devatenácté století nebylo v tomto směru výjimkou, ba lze tvrdit, že v některých ohledech nastavovalo laťku pozdějším nacionálně-ideologickým interpretacím minulosti. Zkoumání vývoje vyprávění příběhů o minulosti Karlovy univerzity odhaluje silnou kontinuitu stojící na základech nacionální narace uvyklé vyprávět dějiny jako „dějiny národů“. Takové dějiny jsou však důstojné pouze při zdůraznění „pokrokových“, svobodomyšlných či jiných tendencí představitelů národa, které jsou v konkrétní době považovány za pozitivní a následovatelné.

1.6 Sebe prezentace vizuálními vjemy

Vedle písemných a verbálních reprezentací minulosti lze příběh dějin Karlovy univerzity spatřit též ve fyzické podobě, ať již skrze za tímto účelem stvořená umělecká díla, tradici ztělesňovanou při slavnostních obřadech či prostřednictvím historických budov, jež díky své letitosti snadno umožňují vytvářet potřebný étos tradice, starobylosti a kontinuity. Pohledem na tyto reprezentanty příběhu dějin Univerzity Karlovy či čtením publikací

⁷¹ J. HAVRÁNEK – Z. POUŠTA (edd.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, IV, s. 263–337; J. RATAJOVÁ (ed.), *Pražský student*, s. 144–156. V celorepublikovém kontextu jsou reprezentanty tohoto přístupu k minulosti kupř. Jaroslav PAŽOUT, *Mocným navzdory. Studentské hnutí v šedesátých letech 20. století*, Praha 2008; Milan OTÁHAL, *Studenti a komunistická moc v českých zemích 1968–1989*, Praha 2003.

⁷² Pojednány jsou sociální podmínky života studentů, mimoškolní činnosti či zahraniční cesty.

vyprávějících tento příběh skrze tyto objekty má jeho příjemce dostat příležitost octnout se téměř „fyzicky“ v jeho dění.

Karolinum

Ve snahách o nacionální a historický argument sehrává v dějinách univerzity klíčové místo zejména budova Karolina. Pozornost věnovaná této stavbě se projevuje jak v počtu odkazů na tuto budovu a v jejich emotivnosti, tak v množství publikací, jejichž tématem je právě a pouze Karolinum, jež se směle vyrovná počtu děl věnujících se dějinám univerzity jako celku. Zpravidla jsou tyto dva příběhy vypravovány jeden vedle druhého nebo se prolínají a z jednoho se přechází do druhého a následně do dějin národních, jako by nesmělo být pochyb, že tyto tři entity ve skutečnosti tvoří jedno tělo. Karolinum tak skutečně nezřídka téměř pozbývá své hmotné podoby a stává se spíše mytickou schránkou uchovávající na věčnost vybrané události českých dějin a skrze vybrané dějepisce o těchto promlouvá a „podává svědectví“. Tím hlavním, co v Karolinu přebývá, je pochopitelně transcendentní idea vzdělanosti, jež tam byla zanesena již na sklonku čtrnáctého století a od té doby jakoby srostla s Karolinem v jedno tělo. Karolinum je prezentováno jako dokonalé ztělesnění ducha pražské univerzity, na něhož je možné si v jeho starobylosti doslova sáhnout. Často se setkáváme s obratem „přebývat ve zdech“, který nás upozorňuje na onu trvalost dějin, jež jsou téměř fyzicky zapsány ve stavebních kamenech Karolina, a jsou tedy nezfalšovatelné a historici nám je pomáhají objevit.⁷³ Právě ona schopnost materializace univerzitních dějin a myšlenek do podoby důstojně vyhlížející reprezentativní stavby je tím, co činí jeho postavení v rámci příběhu dějin Univerzity Karlovy tak výjimečným.

Šťastnou shodou historických náhod a okolností zůstala zachována nejen kontinuita přebývání univerzity a jejích fakult v téže budově, ale i budova sama prošla v průběhu staletí minimem proměn a rekonstrukcí, a tak lze tvář budovy (značně se podobající původní středověké stavbě a ztělesňované zejména cihlovými zdmi, gotickými okny a ikonickým arkýřem vystupujícím ze zdi velké auly) sledovat po celé dvacáté století. Patrně právě existence zachovalého původního gotického jádra budovy, které je po citlivé rekonstrukci ze čtyřicátých a padesátých let dvacátého století vystavováno na odív vně i uvnitř areálu Karolina, silně přispívá k působení na smysly návštěvníků tím, že pomáhá zhmotňovat zlatý věk panování Karla IV.⁷⁴ (a tedy i univerzity) téměř autenticky a neporušeně, čehož by nebylo možno dosáhnout, kdyby kupříkladu došlo na nákladnou barokní přestavbu plánovanou na počátku osmnáctého století. Zpřítomnění doby Karla IV. a Jana Husa (tedy onoho zlatého věku univerzity) ve zdech budovy umožňuje mnohem snáze pojit dějiny univerzity, Karolina a národa v jednom koherentním celku, než kdyby Karolinum po barokní přestavbě odkazovalo k tolik zatracovanému období vlády Habsburků a rekatolizace.⁷⁵

⁷³ Schopnost Karolina až fyzicky uchovávat dějiny v jejich nejpůvodnější podobě prezentuje rektor Bydžovský ve své řeči na oslavách univerzitního jubilea v roce 1948. Její znění silně odkazuje ke způsobu, jakým o dějinách univerzity psal Vojtěšek. Jeho autorství je vzhledem k jeho podílu na přípravách jubilejních oslav více než reálné: „Stěny [Karolina] jsou prosáknuty myšlenkami, vzdechy, modlitbami, zpěvy i hněvy představitelů národa v dobách největší slávy i největší tísně.“ Viz AUK, f. Jubilejní oslavy Univerzity Karlovy 1948, i. č. 27, k. 4.

⁷⁴ Lhostejno, že Karolinum bylo pro univerzitu zakoupeno až po panovníkově smrti.

⁷⁵ Nabízí se otázka, zda by za takových okolností čeští nacionalisté ve třicátých letech dvacátého století bojovali o rekonstrukci Karolina a o jeho návrat na výsluní jakožto hlavní univerzitní budovy se stejným západem, jaký v této době dávali najevo.

V samotném areálu je rozeseťo mnoho stop minulosti, připomínajících slavné dějiny Karlova učení. Lze na něj hledět jako na specifickou expozici vyprávějící příběh českého národa skrze univerzitní budovu. Hlavním exponátem je přitom samotné Karolinum, prostor, v němž se jakoby vznášejí ty události, jež se v jeho zdech odehrály a získaly právo participovat na jeho příběhu. Vedle toho je to však ještě celá řada uměleckých památek zobrazujících postavy dějin Univerzity Karlovy nebo ideu vzdělanosti. Tradiční podání českých dějin tak, jak je s různými obměnami vyprávíme již od dob Palackého a které, jak jsme si ukázali, do sebe univerzitní dějiny snadno inkorporují, je zpřítomněno i v Karolinu, jež je prezentováno jako významná součást národních dějin. Ve velké aule na její návštěvníky shlíží svatý Václav i Karel IV. (z děl z přelomu čtyřicátých a padesátých let dvacátého století), za jejími okny na dvoře Karolina stojí socha rozvážného, ale odhodlaného bojovníka za pravdu Jana Husa (odhalena roku 1959) a v místnosti později nazvané Vlastenecký sál (pojmenované podle toho, že od roku 1784 se v této místnosti scházela Královská česká společnost nauk) se nachází bronzový pantheon národních „obrozenců“ – šest bronzových bust českých vzdělanců doby národního obrození – F. M. Pelcla, B. Bolzana, J. Jungmanna, F. L. Riegra, J. E. Purkyněho a P. J. Šafaříka (všechny umístěny až v devadesátých letech 20. století). V téže místnosti se dnes nachází také portrét prezidenta Masaryka z roku 1932, který od roku 1933 visel v průčelí velké auly (nakonec bez původně plánovaných portrétů Jana Husa a Jana Jesenia).⁷⁶

Vedle této specifické „expozice“ volně přístupné všem návštěvníkům Karolina vedení univerzity již téměř od počátku období sledovaného v této práci uvažovalo o projektu samostatného univerzitního muzea umístěného v prostorách Karolina. Reálnější kontury získávala tato idea v polovině třicátých let v době počínajících prací na rekonstrukci budovy. Úkolem zrealizovat tento projekt byl pověřen, nikoliv překvapivě, Václav Vojtíšek.⁷⁷ Jeho plánem bylo nashromáždit co možná nejvíce předmětů vážících se k historii univerzity a předložit je veřejnosti.⁷⁸ K realizaci však nikdy nedošlo. Vojtíškovu snahu překazila válka, po ní měla univerzita jiné starosti a sám Vojtíšek se podílel na práci komise pro oslavy šestistého výročí založení univerzity. Ústav pro dějiny University Karlovy zřízený na samém sklonku padesátých let byl na počátku normalizační éry zrušen a tak ani z něj nestihl vzejít potřebný impulz k založení muzea. Při příležitosti 650. výročí založení univerzity byla otevřena menší expozice ve sklepních prostorách Karolina, která však nebyla běžně přístupná veřejnosti. V současné době je již v týchž prostorách otevřena nová expozice, konečně realizující ideu univerzitního muzea přístupného široké veřejnosti.

Status, jenž je dnes připisován Karolinu a který považujeme za zcela samozřejmý, je přitom především úspěšným produktem nacionalistického diskurzu třicátých let dvacátého století. Do té doby ani univerzita, ani jednotlivci nevydávali publikace o dějinách stavby, která byla stále rozdělena mezi českou a německou univerzitu a jejíž další osud byl nejasný.

⁷⁶ Josef PETRÁŇ (ed.), *Památky Univerzity Karlovy*, Praha 1999, s. 91, 95–96, 261.

⁷⁷ Viz kupř. K. DOMIN, *Můj rektorský rok*, s. 30.

⁷⁸ Viz Václav VOJTÍŠEK, *Archiv a museum university Karlovy*, Národní listy 74, č. 106, 18. 4. 1934, s. 1: „Do muzea přijdou staré insignie a pečeti, bohoslužebné náčiní, [...] knihy, obrazy, medaile, příležitostné tisky, [...] stará nářadí a nástroje. [...] podobizny papežů, králů, arcibiskupů pražských. [...] sluneční hodiny ze slovinové kosti, [...] vyobrazení Karolina, plány univerzitních budov, návrhy na stavbu, modely, [...] rektorské projevy, pozvání k instalacím.“ Spíše než promyšlenou prezentaci dějin Univerzity Karlovy, kterou Vojtíšek vydával tiskem po dlouhá léta, však připomíná tento jeho návrh sbírku kuriozit.

Až do třicátých let bylo všeobecně předpokládáno, že rektorát univerzity bude v budoucnu sídlit v některé z univerzitních novostaveb a návrhy na rozsáhlý historicko-stavební průzkum a rekonstrukci budovy Karolina se objevily také až v této době. Ne náhodou Václav Novotný ve svých stručných dějinách pražské univerzity z roku 1922 nemá zvláštní oddíly o Karolinu, nýbrž dokonce jej zmiňuje jen zcela letmo na několika málo místech. Byli to skutečně až Václav Vojtíšek a Karel Domin, komu vděčíme za to, že Karolinum chápeme jako jednu z historicky nejdůležitějších budov v Praze⁷⁹ a že jsme si zvykli do něj vkládat představy o národní minulosti, jakož i zcela nečekané asociace (Hus – Palach). Až v důsledku prosazení zmíněného diskurzu a následně úspěšně završené rekonstrukce se z Karolina stala povinná součást univerzitních dějin a projevů univerzitních hodnostářů. Od šedesátých let až do současnosti také univerzita pravidelně vydává samostatné publikace věnující se architektuře a historii této stavby.⁸⁰

Další univerzitní budovy

Ve stínu Karolina pak stojí další univerzitní budovy, které se mohou také chlubit pohnutou historií, nemají však a ani mít nemohly status, jaký byl přirknut Karolinu. V literatuře se objevuje zejména budova Klementina, v níž univerzita sídlila nepřetržitě od sedmnáctého až do dvacátého století, která je nicméně stigmatizována jezuitským původem svého vzniku. Klementinum sice nevystupuje jako nepřítel (na rozdíl od jezuitů), jeho význam pro identitu Karlovy univerzity je však téměř nulový. Jeho minulost byla v době, kdy se o jeho dalším osudu a určení rozhodovalo (v letech první republiky), zcela nevhodná pro pozvednutí na výsluní národních dějin, a proto se v kolektivní paměti nestalo ničím jiným než někdejší sídlem jezuitů a hodnotnou barokní stavbou.⁸¹

Pro sebezpojmání Karlovy univerzity ve dvacátém století a do minulosti hledící diskurz, který jej charakterizoval, sehrávají nezanedbatelnou roli ještě dvě univerzitní budovy – novostavby filozofické a právnické fakulty z dvacátých let téhož století.⁸² V podobě návrhů na tyto stavby se projevuje soupeření mezi tradičnějším historizujícím stylem a soudobým moderním pojetím architektury ovlivněné západními vzory. Debata o novostavbách se táhla od počátku století (dlouho se počítalo také s tím, že vedle budov pro fakulty vznikne též nová centrální univerzitní budova, což byl jeden z důvodů, proč rekonstrukce Karolina nebyla v této době diskutovaným tématem), přičemž je signifikantní, jak málo se během necelého čtvrtstoletí proměnil vkus vedení univerzity (jakož i architektů a vedení města), respektive jeho představa o tom, jaká architektura by měla tuto instituci reprezentovat. Zatímco předválečný historizující Sakařův návrh na vzhled filozofické fakulty byl ve

⁷⁹ Vojtíšek píše: „V Praze jsou tři místa, která jako by představovala svou minulostí a přítomností všechny vývoj [národa]: je to hrad, staroměstská radnice a Karolinum.“ Viz Václav VOJTÍŠEK, *Za práva University Karlovy*, Praha 1934, s. 41. V roce 1963 bylo Karolinum vyhlášeno za národní kulturní památku.

⁸⁰ A. KUBÍČEK – A. PETRÁŇOVÁ – J. PETRÁŇ, *Karolinum a historické koleje*; Josef PETRÁŇ, *Karolinum*, Praha 1988 (2. vyd. 2010); Týž (ed.), *Univerzitní slavnosti*; Týž, *Karolinum. Historický klenot Univerzity Karlovy*, Praha 1995; Týž (ed.), *Památky*.

⁸¹ Za připomenutí stojí, že týž architekt, který pracoval na částečné rekonstrukci Karolina (F. M. Kaňka), vypracoval i projekt barokní přestavby klementinského areálu.

⁸² Základní, pramenně podloženou a velmi interpretačně přínosnou publikací k tomuto tématu je kniha: Michaela MAREK, *Universität als „Monument“ und Politikum: Die Repräsentationsbauten der Prager Universitäten 1900–1935 und der politische Konflikt zwischen „konservativer“ und „moderner“ Architektur*, München 2001. Následující výklad se opírá o její závěry.

dvacátých letech vzkříšen a přijat bez větších překážek, Kotěra byl nucen své zpočátku modernisticky odvážné návrhy na budoucí podobu právnické fakulty měnit již v době před první světovou válkou a několikrát posléze i během dvacátých let, kdy už jeho návrhy dostávaly mnohem tradičnější historizující styl. Odpor českých architektů i zásahy univerzitního vedení do podoby fakultních novostaveb zřetelně vypovídají o jejich tradiionalistickém přístupu k univerzitní sebezprezentaci. Étos starobylosti Karlovy univerzity zakládající velkou část její identity se tak zřetelně projevil i v přístupu k podobě zmíněných novostaveb, jakož i v pozdějším rozhodnutí pro velkolepou rekonstrukci Karolína.

Tradice a rituál

Tradici a starobylost jakožto zásadní součást budování vlastní identity a „značky“ demonstruje Karlova univerzita též ve vizuálně opulentní a spektakulární formě živých reprezentací tohoto historizujícího diskurzu, a to zejména ve formě veřejných či poloveřejných univerzitních slavností. Univerzitní výročí jsou nejjasnějším svědectvím existence a aplikace tohoto diskurzu.⁸³ K tomuto zpřítomňování minulosti symbolizujícímu neustálý přesah minulého do současnosti však slouží i všední, takřka každodenní univerzitní slavnosti, nejčastěji promoce či imatrikulace. Velká aula Karolína se všemi výše řečenými artefakty a symboly odkazujícími k minulosti univerzity – s taláry univerzitních hodnostářů v „tradičním“ historizujícím střihu a s latinskými sliby – vytvářejí v očích a myslích přítomných pocit participace na tradici nejstarší středoevropské univerzity. Podle Petráně tato participace „předpokládá součinnost účastníka, která je možná, podaří-li se všemi prostředky navodit atmosféru oproštěnou od interpretace dnešní moderní každodennosti, která s výjimkou rituálových symbolů odděluje věc samu od její znakové podstaty. Divák se musí přinutit, aby vnímal sepětí symbolu a věci, rituálové formy a podstaty symbolického jednání. K tomu potřebuje oporu ve světě reálných symbolů. Takovou oporou je při univerzitních slavnostech sám prostor velké auly Karolína a jeho rozvržení“.⁸⁴

První zřetelně symbolicky artikulovaný návrat k tradici se ve sledovaném období odehrál na počátku dvacátých let ve formě návratu univerzitních talárů jako důležité součásti historizujícího pohledu na vlastní identitu. Od dob osvícenství univerzitní hodnostáři při promočních slavnostech vystupovali v prostém formálním společenském oděvu. Prvorepubliková Karlova univerzita přerušila tento osvícenský modernizační étos a nahradila jej „návratem k tradici“, mj. v podobě oblékání představitelů univerzity do talárů.⁸⁵ Důraz kladený na toto symbolické stvrzování tradice a kontinuity je pak obzvláště zřetelný v posledním čtvrtstoletí, které bývá (opět) chápáno jako náprava předchozích deformací a jako návrat k tradičním hodnotám univerzitní vzdělanosti. Podobně jako se dříve ve dvacátém století stalo pravidlem vydávat publikace o Karolíně, stalo se od počátku devadesátých let tradicí doplňovat tyto publikace důkladným popisem slavnostních obřadů, oděvů, žezel a dalších insignií spolu s fotografickou dokumentací a zdůrazněním jejich historické hodnoty. Karlova univerzita se však v tomto svém důrazu na slavnosti a odkazování k minulé tradici v jejich průběhu (jakož i obecně svou snahou o silně historizující

⁸³ Více ke dvěma velkým výročím Karlovy univerzity ve dvacátém století ve druhé části studie.

⁸⁴ J. PETRÁŇ (ed.), *Univerzitní slavnosti*, s. 33–34.

⁸⁵ J. HAVRÁNEK – Z. POUŠTA (edd.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, IV, s. 36.

prezentaci sebe sama) výrazně neliší od univerzit jiných. Historický argument starobylosti a navazování na dřívější vzory je takřka konstantou univerzitní sebe prezentace,⁸⁶ která se nejviditelněji zhmotňuje právě při veřejných festivitech a rituálech. Příběh univerzitních dějin představuje rámec tohoto diskurzu návratu do minulosti – návratu do zlatého věku univerzity.

* * *

Dvacáté století bylo stoletím modernity. České země se staly opakovaně během několika desetiletí svědky konců a začátků zcela odlišných společenských uspořádání. Přestože se jednotlivé vládnoucí elity legitimizovaly na značně odlišných základech, zůstávaly i ony věrně určitým vžitým a tradovaným stereotypům, jež se nesnažily zrušit či zamlčet, ale které přejaly a vyprávěly co možná nejpodobnějším způsobem, aby zachovaly zdání historické kontinuity minulosti se současností. Na příkladu vyprávění dějin Karlovy univerzity jsme si ukázali, že i přes propastné rozdíly mezi ideologickým zdůvodněním svých činů (a svých výkladů minulosti) zachovávaly jak prvorepubliková, tak komunistická, tak postkomunistická univerzita stejné či podobné narativní vzorce, na jejichž základě konstruovaly teleologickou linii mezi středověkými Čechami a svou současností. Vítaným prostředkem se k tomuto účelu stala právě ustálená metanarace dějin českého národa jakožto národa, jemuž je bytostně vlastní spravedlnost, mírumilovnost a chuť vzdělávat se. Při navázání na tento étos češství mohli jednotliví autoři vřadit do příběhu univerzitních dějin libovolnou ideologickou legitimizaci stávajícího uspořádání či svých názorů.

II.

V první části studie jsem se pokusil inspirován narativistickou kritikou dějepiscectví vykreslit základní rysy příběhu dějin Karlovy univerzity, jak byl reprodukován v průběhu „krátkého“ dvacátého století. Ve druhé části se zaměřím na motivace konkrétních autorů populárně-historických pojednání o dějinách Univerzity Karlovy, proč se rozhodli vykládat minulost v tomto modu národní romance, v němž je hrdina příběhu (zde univerzita) předurčen dosáhnout konečného vítězství, ale také na to, které části příběhu byly v kterém období nepohodlné, a proto byly odstraněny nebo nahrazeny jinými. Pokusím se zohlednit osobní příběh autorů i společensko-politické okolnosti jejich tvorby a poukázat tak na nutnou emanaci těchto okolností do obsahu dějepisecké práce. Budu postupovat chronologicky a pozastavovat se nad postavami dějepisců nejvíce zasloužilých o reprodukci příběhu dějin Univerzity Karlovy. Analýza se soustředí na čtyři „uzlová období“ a k nim přiřadí tři autoři zabývající se minulostí univerzity, kteří v dané době měli rozhodující vliv na podoby příběhu univerzitních dějin.

⁸⁶ Sylvia PALETSCHEK, *Festkultur und Selbstinszenierung deutscher Universitäten*, in: Ilka Thom – Kirsten Weining (Hgg.), *Mittendrin. Eine Universität macht Geschichte. Ausstellung anlässlich des 200-jährigen Jubiläums der Humboldt-Universität zu Berlin*, Berlin 2010, s. 88–95.

II.1 Karlova univerzita v letech první československé republiky a nacionalistický spor o její dějiny

Na podzim 1918 vstoupila česká univerzita do nové etapy své existence.⁸⁷ Jedním z prvních úkolů, který si její představitelé, jakož i poslanci napříč politickým spektrem vytknuli, bylo vytvoření zvláštního zákona týkajícího se poměru dvou pražských univerzit, České univerzity Karlo-Ferdinandovy a Německé univerzity Karlo-Ferdinandovy. Ferdinandovo jméno v názvu české univerzity bylo v té době všeobecně chápáno jako symbol národní poroby. Předmětný zákon byl po mnohých debatách a úpravách přijat v posledních dnech Revolučního národního shromáždění, v únoru 1920. Jeho hlavním cílem bylo stvrdit kontinuitu české univerzity s historickou pražskou univerzitou (a přiřknout jí název Univerzita Karlova) a naopak jednoznačně potvrdit německou univerzitu jako produkt univerzitního dělení z roku 1882 (a přisoudit jí název Německá univerzita v Praze). Univerzita Karlova si tímto zákonem dále činila nárok na vlastnictví Karolina (s tím, že byla povinna jej německé univerzitě propůjčovat, dokud tato nedostane adekvátní náhradní prostory), univerzitní archiv a historické předměty (zejména insignie – žezla, pečetidla atd.). Exekucí zákona bylo v jeho znění pověřeno ministerstvo školství. Ani na konečné podobě zákona však nepanovala celonárodní shoda a kupříkladu prezident Masaryk se stavěl proti jeho provedení ve znění, v němž byl předkládán. Ětos odčinění národní krivdy páchané v minulosti Němci na Česích však nakonec převládl.

Bylo to způsobeno i tím, že ve vedení univerzity se ve dvacátých a třicátých letech objevilo několik nacionalisticky smýšlejících osobností, které sice počtem nutně netvořily hlavní názorový proud, avšak svými činy, konkrétními politickými kroky a schopností veřejně prezentovat své názory a přesvědčovat o nich veřejnost se jim podařilo ovlivnit dějiny Karlovy univerzity více, než mnoha špičkovým prvorepublikovým vědcům.⁸⁸ Společným rysem aktivního zasahování nacionalistů do záležitostí univerzity byl historický argument jakožto hlavní složka jejich argumentace ve prospěch „práv Karlovy univerzity“. Sdíleli přesvědčení, že německá univerzita existuje jen z dobré vůle československého státu a že německá národnostní menšina se musí podříditi české a slovenské většině. Jejich názor na dějiny se opíral o zjednodušený nacionalistický výklad dějin českého národa jako národa v minulosti utlačovaného Němci a v současnosti se vracejícího ke své původní (středověké) velikosti a samostatnosti.

⁸⁷ Následující odstavce omezují na nejstručnější možnou míru a vybírám z dějin Univerzity Karlovy po roce 1918 zejména ty události, které tvořily předpoklad či přímo předeheru pro další líčení. Při popisu tohoto období je možné vycházet z kupodivu ne příliš obsáhlé odborné literatury, zejména z první kapitoly čtvrtého svazku syntézy univerzitních dějin: J. HAVRÁNEK – Z. POUŠTA (edd.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, IV, s. 19–59, a přehledových článků z různých sborníků: Hans LEMBERG, *Die tschechische Universität in Konkurrenz zur deutschen Universität (1882–1939)*, in: Blanka Mouralová (Hg.), *Die Prager Universität Karls IV. Von der europäischen Gründung bis zur nationalen Spaltung*, Potsdam 2010, s. 156–185; Michal SVATOŠ, *Die Prager Universitäten im öffentlichen Leben der Ersten Tschechoslowakischen Republik*, in: Hans Lemberg (Hg.), *Universitäten in nationaler Konkurrenz. Zur Geschichte der Prager Universitäten im 19. und 20. Jahrhundert. Vorträge zweier Tagungen der Historischen Kommission für die böhmischen Länder (vormals Sudetenländer) 1996 und 1997*, München 2003, s. 135–143, případně z prací Vojtěškových (citovány dále) jakožto výpovědi přímého aktéra (pochopitelně při zachování nutné míry kritického odstupu).

⁸⁸ Třetím poválečným rektorem univerzity se kupříkladu stal František Mareš, hlavní strůjce zákona o poměru pražských univerzit (po kterém také vešel ve známost jako „Lex Mareš“), později spoluzakladatel Národní fronty, respektive Národního sjednocení a čestný předseda prvorepublikové Vládky.

Z hlavních bodů univerzitního zákona byly v prvních letech jeho platnosti provedeny dva: stvrzení kontinuity české univerzity s historickou pražskou univerzitou založenou Karlem IV., vyjádřené především proklamovaným „návratem k původnímu názvu“⁸⁹ (Němci proti tomuto kroku pochopitelně protestovali, avšak bez úspěchu), a převzetí univerzitního archivu do péče české univerzity. Tato akce proběhla „revoluční“ cestou již v prvních dnech vzniku republiky díky iniciativě Václava Vojtíška a autoritě profesora Gustava Friedricha, a byla tak zákonem pouze „zlegalizována“.⁹⁰ Na provedení dalších hlavních bodů zákona – převedení Karolina pod výhradní kontrolu české univerzity a vydání univerzitních insignií – nebyla mezi vládnoucími představiteli Československa politická vůle,⁹¹ proto tato otázka ustoupila na mnoho let do pozadí. Ostatně ne všichni univerzitní a státní představitelé souhlasili se stanoviskem odmítajícím přikynout Němcům nárok hlásit se k historické univerzitě založené Karlem IV. Jedni z nejrespektovanějších představitelů československé historiografie a zároveň profesori Univerzity Karlovy, Josef Pekař a Kamil Krofta, se v roce 1930 (a nikoliv poprvé ani naposledy) postavili za požadavek německé univerzity o uznání i její historické kontinuity s pražskou univerzitou dřívějších staletí.⁹² Jejich návrhy však vyslyšeny nebyly.

Je patrné, že nejedna otázka týkající se univerzitního zákona a sporů, které spolu čeští a němečtí představitelé vedli, přímo souvisela s tím, jaká interpretace dějin univerzity byla vnímána jako správná a legitimní. Historický argument sehrával v těchto debatách prvořadou úlohu. Česká Karlova univerzita proto v prvních poválečných letech veřejně definovala svou identitu mimo jiné na dvou základech, jasně odkazujících k minulosti: odmítnutí celých částí minulého období svých dějin a boji proti jakémukoliv nároku na její jméno či dějiny ze strany českých Němců. V obou případech se jednalo o požadavky podmíněné nacionalistickým pohledem na svět. Minulost univerzity, potažmo celého státu, tak jak ji viděli její nacionalisticky zaměřené představitelé, byla minulostí zneuznání, úskoků, utrpení a potlačování potenciálu českého národa. Bylo-li neblahé postavení českého národa v předcházejících staletích dílem nepřízné dějin, jak naznačuje hluboce zakořeněná diskontinuitní představa jejich vývoje, muselo být vysvobození národa v roce 1918 konečným spravedlivým soudem týchž dějin nad ním. Den 28. října 1918 byl v tomto hojně využívaném podání odčiněním 8. listopadu 1620.⁹³

⁸⁹ Takto vyjádřeno i ve znění předmětného zákona („České universitě vrací se jméno ‚Universita Karlova‘“), přestože se jedná o zřejmý historický nesoulad. Jméno Universita Karlova nebylo před první světovou válkou nikdy oficiálně použito.

⁹⁰ Vojtíšek s Friedrichem se šli za převzetí univerzitního archivu do české správy zasazovat 29. října 1918 přímo do Národního výboru. Úspěšní byli až po intervenci Otakara Srdínka, Friedrichova přítele a člena NV. Rektor německé univerzity Naegle jim poté předal klíče od archivu. Friedrich byl později ustanoven jeho prvním inspektorem. Viz Václav VOJTÍŠEK, *Za naši universitu*, Praha 1936, s. 5–6. Později též Karel KUČERA – Miroslav TRUC, *Archiv Univerzity Karlovy. Příručka po archivních fondech*, Praha 1962, s. 46.

⁹¹ To plynulo podle Aleny Míškové z vědomí ne zcela šťastné formulace daného zákona a ze snahy dojít s českými Němci určitého konsensu. Viz Alena MÍŠKOVÁ, *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945*, Praha 2002, s. 19.

⁹² J. HAVRÁNEK – Z. POUŠTA (edd.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, IV, s. 41. Viz též V. VOJTÍŠEK, *Za naši universitu*. Vojtíšek se zde na více místech vrací k názorům Krofta a Pekaře a ke svému kategorickému odmítnutí jejich postoje. Stanovisko německé strany a názor Krofta z roku 1930 rekapituluje a cituje ještě in: Václav VOJTÍŠEK, *Universita Karlova a boj Němců proti universitnímu zákonu z roku 1920*, Praha 1932, s. 32–33.

⁹³ Tento prvorepublikový muštr byl v případě Karlovy univerzity reprodukován v textu příloženém k pamětní medaili vydané roku 1919: „Odcizena svému národu, jen trudný osud jeho sdílejí, universita odtud přes

Proti československé interpretaci dějin univerzity a národa stál výklad německé menšiny v Čechách a na Moravě, který spadá sice tematicky mimo toto zkoumání, avšak ve vztahu k československému sebepojímání představuje důležitý prvek v tom smyslu, že poskytuje nutný podnět pro konstrukci československého dějinného protinarativu.⁹⁴ Německý výklad univerzitní minulosti v opozici proti tomu českému zdůrazňoval zejména kontinuitu obou v roce 1882 oddělených institucí s historickou pražskou univerzitou. Přední místo v debatách o dějinách Univerzity Karlovy získávala opakovaně zejména otázka podstaty univerzitní fundace, tedy koho zakladatel Karel IV. označil za domácího studenta a koho za cizince, jenž byl v Čechách pouze hostem (přestože – podle listiny zakládací listiny – hostem vítaným). Němci stojící v menšině jak v parlamentu, tak ve sdělovacích prostředcích, nemohli svoji interpretaci minulosti proti české prosadit. Křivdu, kterou pociťovali po zavedení univerzitního zákona, však dávali hlasitě najevo, čímž stimulovali jak debaty o historické i současné podstatě univerzity, tak nacionalistické nálady v obou táborech. Téma historického a současného statusu Karlovy a Německé univerzity se s různými přestávkami vracelo po celé dvacetiletí.⁹⁵

Stručné reprezentace univerzitních dějin vyšlé v tomto období byly – ostatně jako velká část tehdejších veřejných a politických témat – silně poznamenány nacionalistickým diskurzem dějin. Univerzitní dějiny chtě nechtě čerpaly z daného společensko-politického klimatu své výchozí předpoklady a struktury vyprávění univerzitního příběhu. Prvorepublikové univerzitní dějiny nicméně nebyly tím, za co považujeme tuto disciplínu dnes. Jako relativně samostatně pojimaná a tematicky či metodologicky vymezená disciplína historiografie byly definovány až o mnoho desítek let později. Opravdu vážných zájemců o dějiny Karlovy univerzity bylo v letech po vzniku republiky málo⁹⁶ a i ti, kteří se o tuto problematiku začali seriózně zajímat, ji pojímali spíše jako politicko-legitimizační prostředek k podepření historických „práv Karlovy univerzity“. V obou zmíněných jazykových táborech se zkoumání dějin univerzity soustředilo především na historiograficky neproduktivní „dokazování“ české či německé podstaty aktu založení Univerzity Karlovy. První teovité pokusy o syntetické zpracování dějin Karlovy univerzity vycházejí právě z této potřeby, která nadto umožňovala, ba v letech první republiky přímo volala po tom, vřadit příběh dějin „české“ Karlovy univerzity do příběhu českého (československého) národa. Svoji minulost tak prvorepubliková Karlova univerzita nevyprávěla ani tak ústy vědy, jako spíše pomocí neúnavné argumentace ve prospěch „českých práv“ na univerzitu proti „právům německým“. Zmíněné politicko-společenské okolnosti k tomu pochopitelně nabízely živnou půdu a to víceméně po celé dvacetiletí první československé republiky.

vyčníkající činnost svých jednotlivých členů jako celek nevsahuje do vývoje jeho obrozování, a jakoby trestem za to, co se stalo roku 1648, za to, že byla první, jež dala výraz jeho ponížení, ve znovuzrození národa stává se článkem posledním. Teprve roku 1882 vrácena opět svému národu. A tu jakoby Antaeovským dotekem vzpružena, znovu staví se v čelo jeho osvětlných snah, a jistě ne v poslední řadě také její kulturní činnost přispěla k tomu, aby 8. listopad 1620 odčiněn byl 28. říjnem 1918.“ Autorem textu byl Václav Novotný. Viz AUK, f. Akademický senát (AS) 1882–1950, i. č. 641, B6/37, k. 42, zápis o mimořádném sedění akademického senátu české university v Praze konaném dne 5. 6. 1919.

⁹⁴ Nikoliv náhodou můžeme po vyhnání českých Němců z Československa ve čtyřicátých letech pozorovat postupný útlum vyhraněné antiněmecké verze českých univerzitních dějin. Viz dále.

⁹⁵ A. MÍŠKOVÁ, *Německá (Karlova) univerzita*, s. 19, 25.

⁹⁶ Na československé straně dílčí bádání a nemnohé případové sondy z oblasti dějin UK prováděli např. Bedřich Mendl (otázka podstaty založení Univerzity Karlovy) či F. M. Bartoš (zejména se zřetelem k postavě Jana Husa). Na straně německé publikovala cenné práce z univerzitních dějin historička Käthe Spiegelová.

Nacionalistické excesy odehrávající se i mimo jednání vzájemně se napadajících akademických senátů české a německé univerzity a mimo denní tisk se na obou univerzitách odehrávaly již od dvacátých let. Na německé univerzitě se projevoval zejména antisemitismus, který v akademickém roce 1922/1923 propuknul v protesty proti rektorství Samuela Steinherze, profesora-historika židovského původu, jenž se proti zavedeným zvykům nevzdal svého úřadu a nakonec v něm i přes značný a hlasitý odpor ze strany nacionalistického studentstva setrval až do konce svého období.⁹⁷ Na české i německé univerzitě pak v průběhu dvacátých a třicátých let rostl odpor proti velkému počtu studujících cizinců, zejména Židů, a nacionalističtí studenti pořádali demonstrace, na nichž pro ně požadovali zavedení *numeri clausu*.⁹⁸ Přimykání se k ideji Velkoněmecké říše spojené pochopitelně s povýšeným pohledem na český národ se zejména po roce 1933 začalo projevovat stále více mezi studenty i profesory německé univerzity. Nacionalismus tak nebyl cizí ani jedné z národností střetávajících se na území Prahy a mezi německou menšinu postupně pronikala i ideologie nacismu. Do takto se vyvíjejícího vztahu mezi Čechy a Němci vstoupily události roku 1934.

Jejich průběh i to, co mu předcházelo, je úzce spojen s působením dvou osob, které se zasloužily o to, že se z univerzity stalo veřejné téma a že potřeby Československé republiky, tak jak je títo vnímali, byly prezentovány v úzké spojitosti s potřebami Karlovy univerzity, v duchu étosu sepětí dějin národa a univerzity. V této době došlo ke spojení sil dvou jedinců, jejichž cesty se do té doby příliš nekřížily, avšak v nastalé situaci dokázali ze svého spojení vytěžit doslova maximum možného. Jejich zásluhou se téma univerzitní minulosti dostalo jak do popředí snah legitimizovat jejich soudobé počínání, tak do veřejného diskurzu. Jakkoliv se může zdát redukující spojovat pojetí univerzitní minulosti ve třicátých letech pouze se jmény dvou postav, pokusím se ukázat, že to byly ony a s nimi spojené události, které měly zásadní vliv na soudobou i pozdější podobu příběhu dějin Univerzity Karlovy.

První z nich byl Karel Domin, jenž se v prvních třiceti letech dvacátého století intenzivně zabýval oborem, který vystudoval, přednášel a v němž se také stal mezinárodně uznávaným odborníkem, totiž botanikou a příbuznými obory. Vedle toho se zajímal i o ochranu přírody a měl kupříkladu významný podíl na zřízení Tatranského národního parku. Na počátku třicátých let se stal členem akademického senátu univerzity a pro akademický rok 1933/1934 též jejím rektorem. Z této pozice a v rámci svého nacionalistického přesvědčení došel k závěru, že tzv. Marešův zákon z roku 1920, který stále nedosáhl svého naplnění, by měl být v plném rozsahu uskutečněn. Pro takto vytknutý cíl však zvolil cestu okázalé politizace daného tématu a neúnavné veřejné prezentace své osoby a svých politických názorů.⁹⁹ Po úspěšném zaknihování Karolina vyhlásil celonárodní sbírku na jeho obnovu a za další cíl si vytkl získání univerzitních insignií. Vyvolal tak značnou kontroverzi a přispěl k celonárodnímu prohlubování propasti mezi levicově a pravicově smýšlejícími

⁹⁷ A. MIŠKOVÁ, *Německá (Karlova) univerzita*, s. 23.

⁹⁸ J. HAVRÁNEK – Z. POUŠTA (edd.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, IV, s. 32.

⁹⁹ Množství jím vydaných novinových článků (jakož i určitou posedlost vlastním jednáním) sám zdokumentoval v publikaci *Můj rektorský rok*. Četnost jeho veřejných aktivit je dále dobře viditelná z přehledů jeho oficiálních návštěv na rozličných společenských událostech, o nichž s důkladností sobě vlastní referoval během schůzí akademického senátu. Jejich hojnost se ukazuje zejména v porovnání s jeho předchůdci i nástupci ve funkci rektora. Viz AUK, f. AS 1882–1950, k. 43 a 44.

částmi společnosti, zejména ve studentských kruzích. Po skončení svého rektorského mandátu se jako člen akademického senátu dále podílel na provedení Marešova zákona. Jeho snaha vyvrcholila v listopadu 1934 oficiálním předáním univerzitních insignií. Pro události spojené s aktem jejich předávání, akce, které jim předcházely a následovaly a pro tříbení politických názorů té doby se vžil název „insigniáda“.¹⁰⁰ Poté Domin vstoupil do vrcholné politiky. V roce 1935 byl zvolen do Národního shromáždění za Národní sjednocení (jehož místopředsedou byl tehdy František Mareš). V době druhé republiky pak participoval na činnosti pronacistické organizace Akce národní obrody. Po válce se k vědeckému ani politickému životu již nevrátil.

II.2 Václav Vojtíšek a nacionalistická koncepce dějin (1930–1948)

Spolupráce s Karlem Dominem

Druhá z postav určujících směřování Karlovy univerzity v první polovině třicátých let, Václav Vojtíšek, byla s minulostí i současností instituce propojena ještě silnějšími pouty než Karel Domin. Vojtíšek byl v té době již uznávaným archivářem a odborníkem na pomocné vědy historické. Oběma těmto oborům se věnoval od počátku století. Jeho práce se významně, popřípadě i zakladatelsky promítla do činnosti Archivu hlavního města Prahy (ředitelem v letech 1921–1940 a 1945–1948), univerzitního archivu a později i Archivu ČSAV. O osud univerzitních archiválií projevil zájem již při vzniku republiky, kdy hbitě zajistil jejich převzetí do správy české univerzity.¹⁰¹ V následujících letech vedl na plný úvazek městský archiv, učil na filozofické fakultě a pracoval též několik hodin týdně jako archivář v archivu univerzity pod vedením jeho inspektora Gustava Friedricha, Vojtíškova učitele a přítele, profesora pomocných věd historických a později též rektora Univerzity Karlovy pro akademický rok 1935/1936. V roce 1931 se Vojtíšek sám stal Friedrichovým nástupcem na pozici inspektora archivu a tehdy začal také produkovat nesčetné texty na téma dějin univerzity, zejména s ohledem na právo Čechů na její minulost. Až v této době, patrně tedy vnímané jako volající po důrazném vymezení se vůči českým Němcům, se také vrátil k událostem roku 1918 (převzetí univerzitního archivu do péče české univerzity)¹⁰² a 1920 (schválení Marešova zákona a odporu Němců proti jeho znění).¹⁰³

Vojtíškova stoupající literární a publicistická aktivita na poli argumentace pro „česká práva“ na Karlovu univerzitu¹⁰⁴ jej také přivedla ke spolupráci s Karlem Dominem, když se rétorika těchto dvou v předmětných letech spojila v týž argumentační proud. Domin Vojtíška využíval jako zdroj historické argumentace ve prospěch zmíněných práv, jimiž pak sám mohl podkládat své projevy a články, a Vojtíšek ochotně tuto argumentaci poskytoval a dostával svá díla a své názory mezi širší veřejnost. Oběma šlo o týž cíl – provést Marešův zákon v plném znění. Domin také podporoval Vojtíškův sen o založení univerzitního

¹⁰⁰ Pro podrobný popis události insigniády a jejího kontextu viz Jiří MÜLLER, „*Insigniáda*“ na stránkách *Přítomnosti*, bakalářská práce, PedF UK, Praha 2013.

¹⁰¹ Viz pozn. 90.

¹⁰² V. VOJTÍŠEK, *Za naši universitu*, s. 5–6.

¹⁰³ V. VOJTÍŠEK, *Universita Karlova a boj Němců*, s. 27–38.

¹⁰⁴ Viz V. VOJTÍŠEK, *Za práva*. Tuto publikaci Vojtíšek v předmluvě věnoval Karlu Dominovi s dovětkem: „Vložil do boje, jenž ještě není skončen [...], smysl pro povinnost, krásnou odhodlanost a pravou lásku, a tak pomohl pravdě vítězí.“ Tamtéž, s. 7.

muzea a podporoval jej jako člena komise pro rekonstrukci Karolína. Již v roce 1934 také plánovali publikace k šestistému výročí založení univerzity.¹⁰⁵

V období Dominova rektorství i v době pozdější se role „muže v pozadí“ Vojtíškovy vyplatila. Útoky levicového tisku se soustředily výhradně na kontroverzní postavu Karla Domina a ten je také musel odrážet a ani v poválečných letech nebyla Vojtíšková role v insigniádě překážkou pro jeho kariéru na univerzitě. Vojtíšek také, na rozdíl od Domina, nikdy nevstoupil do vrcholné politiky. Jeho „ideologie“ stála na silném národním cítění a lásce ke všemu českému, což byly vlastnosti, jež dokázala ocenit jak radikální pravice, tak později radikální levice, tedy komunisté. Díky tomuto specifickému národovectví se Vojtíšek dokázal zavděčit v obou československých politických režimech, které považovaly Československo za suverénní stát. Vojtíšek tak upadl v nemilost pouze v letech protektorátu Čechy a Morava, kdy měl zakázáno publikovat a v Archivu hlavního města Prahy byl penzionován. Vojtíškovy národovectví se lišilo od Dominova nacionalismu. Jakkoliv je jejich přesvědčení dokázalo spojit v letech Dominovy veřejné univerzitní činnosti, rozdělilo je v období nacistické okupace, kterou bývalý rektor na rozdíl od Vojtíšky nevnímal jako národní pohromu.¹⁰⁶

Vojtíšek s Dominem v předmětných letech vyprodukovali desítky článků, statí a veřejných projevů, jež se objevovaly v novinách, časopisech, či rozhlase a později byly vydány souborně tiskem.¹⁰⁷ Právě jejich aktivita spustila velkou akci, na jejímž konci byla úspěšně provedená rekonstrukce Karolína, a Vojtíškovy interpretace univerzitní minulosti získala ve výkladu dějin Univerzity Karlovy prominentní postavení na dlouhá léta. Z hlediska sebe prezentace instituce je toto období důležitým zlomem. Díky propracované strategii a sklonbení usilovné práce s důrazem na veřejnou propagaci podnikaných kroků se tehdy podařilo pozvednout univerzitní dějiny do sféry veřejné prezentace.¹⁰⁸ Karlova univerzita se proto mohla stát veřejnosti srozumitelným argumentem a důkazem, proč je národní či jakákoliv jiná jednota žádoucí a pro minulost i budoucnost Československa životně důležitá.

Legitimita antiněmeckého diskurzu před i po druhé světové válce

Po roce 1934 otázky podstaty univerzitní fundace, starobylých insignií a „práv Karlovy univerzity“ postupně začaly mizet z veřejného zájmu. Na jejich místo přicházela jen postupná zdlouhavá práce na stavebním průzkumu Karolína a především mnohem aktuálnější problémy související s pravicovou radikalizací, která se neprojevovala jen na univerzitě německé, nýbrž i české. Václav Vojtíšek při svém vlasteneckém cítění, jež dával často najevo osočováním Němců, byl velmi citlivý na jakýkoliv náznak projevu v neprospěch jeho představy o svobodné Karlově univerzitě a po podpisu Mnichovské dohody ještě zvýšil

¹⁰⁵ AUK, f. AS 1882–1950, i. č. 656, B6/52, k. 44, zápis o V. sedění akademického senátu 9. 3. 1934. Viz také Pavel VAŠKO, *Profesor Václav Vojtíšek: archivářem od monarchie po socialismus*, diplomová práce, FF UK, Praha 2012, s. 101; knižní vydání: TÝŽ, *Profesor Václav Vojtíšek. Archivářem od monarchie po socialismus*, Praha 2014.

¹⁰⁶ Jan HAVRÁNEK, *Václav Vojtíšek a Universita Karlova*, AUC-HUCP 15/2, 1975, s. 17, pozn. 43.

¹⁰⁷ Nejvýraznějším společným publikačním počinem byla reprezentativní publikace K. DOMIN – V. VOJTÍŠEK – J. HUTTER, *Karolinum statek národní*. Výtěžek z jejího prodeje autoři věnovali do celonárodní sbírky na obnovu Karolína.

¹⁰⁸ Ne náhodou v této době vznikla funkce tiskového referenta univerzity, které se ujal Josef Hutter. Více k tomu viz AUK, f. AS 1882–1950, i. č. 656, B6/52, k. 44, zápis o VIII. sedění akademického senátu 20. 4. 1934.

svoji aktivitu při hledání viniků národní nesvornosti. Podobně jako na počátku třicátých let a během insigniády, kdy se přel s názory Krofty a Pekaře o práva německé univerzity na historickou kontinuitu s pražskou univerzitou, i nyní se obořil na profesory Pekaře, Kroftu, Šustu a další a osočil je, že jejich zlehčování práv Karlovy univerzity dávalo vítaný materiál cizí propagandě.¹⁰⁹ O rok později sepsal na popud rektora Hrozného již v čase války, ale ještě před tím, než mu bylo zakázáno publikovat, elaborát o původu a podstatě Karlovy univerzity v dějinách jako vědecky argumentované ohrazení se proti nárokům německé univerzity na insignie a listiny uchovávané v univerzitním archivu.¹¹⁰ Podává v něm pro něj tradiční vyličení založení univerzity a vydání Kutnohorského dekretu jako aktů národní suverenity a pokračuje v již známém líčení univerzitní romance až do roku 1920, který podává jako spravedlivé odčinění „habsburského útluaku“. Hlavním argumentem je zde tvrzení, že německá univerzita jako univerzita říšská nemá právo se hlásit k vlastnictví starých univerzitních listin vydaných Karlem IV. pro český národ. V době sepsání, tedy několik dní před uzavřením českých vysokých škol, neměl již Vojtíškův elaborát žádný praktický význam. Sám autor jej však zhodnotil tištěným vydáním vpředvečer jubilejních oslav v roce 1948. Během války pak nastalo dlouhé mlčení, během něhož o sobě univerzita ústy žádného ze svých obhájců nehovořila a mnozí její minulí představitelé se z pochopitelných důvodů soustředili ponejvíce na vlastní přežití válečných let (mnohým se to, jak známo, nepodařilo, což dalo vzniknout další významné kapitole v dějinách univerzitního zápasu proti Němcům a potlačování ideje vzdělanosti).

První poválečné měsíce byly na Karlově univerzitě obdobím, kdy práce na obnovení činnosti instituce, včetně výuky studentů, probíhala zrychleným tempem. Vedle spousty úkolů spojených s obnovou činnosti této mnohatisícové instituce, nahrazením zemřelých pedagogů či hledáním místa ve zcela nové mezinárodní i vnitropolitické situaci musela Karlova univerzita také urychleně započít s pracemi na přípravě oslav šestistého výročí svého založení, které se měly odehrát za necelé tři roky a s nimiž úzce souvisela také otázka rekonstrukce Karolina (kde za války pokračovaly alespoň práce na stavebním průzkumu budovy). I v tuto chvíli se uplatnil Václav Vojtíšek. Ihned po obnovení provozu univerzity se ujal přednášek z pomocných věd historických pro stovky nových studentů. Vedle toho navázal na svou dřívější práci účastí v komisích pro jubilejní oslavy a pro obnovu Karolina a také na práci inspektora univerzitního archivu (z něhož nacisté na konci války odvezli archiválie a insignie; tato kapitola se ihned stala završením příběhu o německé zloůli vůči univerzitě a českému národu). Participace na událostech kolem insigniády nebyla pro Vojtíška žádným stigmatem.¹¹¹ Jeho autorita po válce naopak ještě zesílila. Mimoto uveřejnil několik dalších statí k dějinám univerzity, k jejichž sepsání mu poskytla válka dostatek času či které vznikly ještě před ní, ale již nemohly vyjít. Z této doby pochází také publikace *Karlova universita vždy jen naše* (napsána 1939, vydána 1946), vedle knihy *Karolinum statek národní* zatím nejobsáhlejší Vojtíškovy dílo zpracovávající dějiny univerzity z jeho typicky národovecké perspektivy. Lze ji vnímat jako esenci Vojtíškových názorů na dějinný i soudobý status

¹⁰⁹ P. VAŠKO, *Profesor Václav Vojtíšek* (DP), s. 104–106.

¹¹⁰ Václav VOJTÍŠEK, *Universita Karlova, vždy ústav našeho státu a národa*, Praha 1948.

¹¹¹ V roce 1953 vyšla Vojtíškovy sbírka sebraných spisů uvedená předmlouvou Zdeňka Fialy, jejíž součástí byla i jeho kompletní bibliografie. Všechny publikace i novinové články z období kolem poloviny třicátých let byly na patřičných místech uvedeny. Viz Václav VOJTÍŠEK, *Výbor rozprav a studií*, Praha 1953, s. 567–570.

Karlovy univerzity, vydatně posílený ve svém protiněmeckém zápalu událostmi uplynulých let. Vypjatě patetický jazyk plný stereotypů o dobách národní slávy a utrpení měl snad sloužit jako burcuující manifest pro dobu, která předpovídala velké změny a především konečné vypořádání se s „německou otázkou“. Závěrečný oddíl knihy je ostatně věnován připomenutí německých autorů tvořících hlavní názorový protipól Vojtíškovy koncepce a poukázání na zadostiučinění, kterého se mu dostalo aktem zrušení německých vysokých škol v ČSR. Pro Vojtíška se také jedná o vyvrcholení česko-německého zápasu. Podílem na oslavách univerzitního jubilea skončila Vojtíšková úloha v boji za práva Karlovy univerzity, která byla podle jeho koncepce vymezena samostatností české vědy a státu na německém vlivu. Zdali byla tato představa zlatého věku univerzity narušena politickými změnami po únoru 1948 a zesíleným vlivem sovětským, není zcela jasné. V každém případě s nimi nebojoval, přizpůsobil se jim a dokázal z nich vytěžit maximum možného, podobně jako několik let před tím ze spojení s Karlem Dominem. Po roce 1948 pokračoval v dráze univerzitního profesora a archiváře, stal se vedoucím oddělení pomocných věd historických a archivnictví při katedře československých dějin, kde působil až do roku 1958.¹¹² Vedle toho na něj připadl ještě jeden úkol značných rozměrů – vybudovat archiv nově ustavené ČSAV. Vojtíšek byl jmenován jedním z prvních akademiků nově vzniklé instituce. Jak P. Vaško, tak J. Janečková, badatelé, kteří se postavou Vojtíška dlouhodobě zabývali, udávají jako důvod získání této v tehdejší době velmi prestižní funkce jeho osobní přátelství se Zdeňkem Nejedlým, avšak citují pro to pouze značně tendenční paměti Václava Černého.¹¹³ V každém případě Vojtíšek strávil ve funkci archiváře akademie věd od roku 1952 ještě dalších šestnáct let, než ve věku 85 let odešel i ze svého posledního pracoviště do důchodu.

Vojtíškův odkaz dějinám Univerzity Karlovy

Vojtíšková bibliografie k dějinám univerzity je vskutku bohatá a pro perspektivu zvolenou v této práci příhodná v tom smyslu, že obsahuje téměř výhradně práce populárně-naučného charakteru. To je okolnost, která není při Vojtíškově vědecké erudici bez zajímavosti. Zatímco na nesčetná témata z dějin měst, práva, správy či pomocných věd historických hleděl z pozice vědce, dějiny Karlovy univerzity pojímal, i přes své dlouhé působení v jejím archivu (a tedy nepochybnou znalost pramenů k jejím dějinám), jako téma k propagaci vlasteneckých a politických názorů. Jeho ideové přesvědčení v tomto případě pravděpodobně zvítězilo nad vědeckou etiketou a v případě boje za práva Karlovy univerzity zvolil jako prostředek jednoduchý vypjatě nacionalistický jazyk a podobně jednoduchou a srozumitelnou zápletku o odvčném boji české vzdělanosti proti německé rozpínavosti, povýšenosti a ziskuchtivosti. Nelze jistě tvrdit, že Vojtíšek tento zjednodušený obraz univerzitních dějin vynalezl, avšak svým vlivem, svou takřka všudypřítomností v rozličných odborných a pedagogických institucích a množstvím vydaných děl značně přispěl k propagaci tohoto specifického primárně nacionálně pojatého pohledu na dějiny univerzity, který

¹¹² P. VAŠKO, *Profesor Václav Vojtíšek* (DP), s. 114, 117.

¹¹³ Tamtéž, s. 106–107; Jitka JANEČKOVÁ, „Mám je ty Plzeňáky přeče jen nakonec rád.“ *Fridolín Macháček, plzeňský historik, archivář, muzejník a kulturní pracovník. Obrazy života a přátelství v zrcadle korespondence s Václavem Vojtíškem*, rigorózní práce, FF UK, Praha 2011, s. 183–184; knižně: Jitka JANEČKOVÁ, *Mráz kopřivu nepálí. Život a dílo Fridolína Macháčka a Václava Vojtíška ve vzájemné korespondenci z let 1905–1954*, Praha 2014.

poté přetrvával po dlouhou dobu. Přestože v šedesátých letech zejména v souvislosti se vznikem Ústavu pro dějiny University Karlovy došlo k určité kritice tohoto přístupu (viz dále), populární reprezentace minulosti setrvaly v tomtéž syžetu zavedeném pro dějiny univerzity Vojtíškem nadále, i když s příměsí marxistických forem výkladu dějin. Trvalost tohoto podání dějin patrně souvisí s tím, jak hluboko do minulosti sahají jeho kořeny. V případě dějin Karlovy univerzity není pochyb o tom, že (jak jsme viděli již v první části studie) je provází silný vliv dějinné koncepce Františka Palackého. A právě Václav Vojtíšek má na tomto přenosu nemalý podíl. Jeho představa o tom, jak by se měly podávat dějiny vnímané jako „české“ a jakými prostředky by měly být vyprávěny, byla na Palackého koncepci přímo závislá. Ostatně Palackého *Dějiny* byly pro Vojtíška „evangeliem české pravdy“.¹¹⁴ Tato náklonnost k předmětné dějinné koncepci se v jeho dílech projevuje celou řadou zkratkovitých závěrů, přičemž na mnohé z nich bylo poukázáno v první části studie. Využívání kvazipostav je u Vojtíška nejběžnějším způsobem vyprávění. Národ, univerzita, Karolinum, Němci, Habsburkové – ti všichni vystupují ve Vojtíškových univerzitních dějinách bezmála jako samostatně jednající postavy, chovající se podle toho, co jim jejich „přirozenost“ prikazuje.¹¹⁵ Zatímco jedněm ukládá participaci na transcendentní ideji vzdělanosti, druhým nařizuje protivit se snaze českého národa o vybudování vlastní „národní“ vědy a vzdělanec-kého prostředí. Vojtíšek používá tyto jednoduché motivy, aby dokumentoval úsilí německy mluvícího živlu zabránit české vědě stát se samostatnou a úspěšnou reprezentantkou české národní povahy. Tato jeho snaha je pochopitelně úzce svázána s dobou vzniku předmětných publikací. Jak jsme též viděli v první části studie, Vojtíšek při vyprávění univerzitního příběhu (stejně jako další univerzitní dějepisci po něm) často používal zkratkovité aktualizace, čehož využíval ve třicátých letech zejména ve vztahu k Němcům. Národnostní napětí, které v československo-německé společnosti v průběhu třicátých let rostlo, se odráží ve Vojtíškově snaze vykreslit Němce (středověké, novověké i současné) jako aktéry usilující o pohlcení české vědy německou. Cílem univerzitních dějin podle Vojtíška není žádný konkrétní politicko-ideologický program, jako tomu budeme svědky v pozdější době. Dějiny Karlovy univerzity jsou v jeho podání úspěšně završeny ve chvíli, kdy panuje jistota, že český národ je svrchovaným pánem nad univerzitou a státem. Z toho pochopitelně plyne Vojtíškovy účast na událostech roku 1934 i zadostiučinění, které cítil v roce 1945 po zrušení německé univerzity: „*Smím snad dnes mítí pocit uspokojení a zadostiučinění za to, co jsem kdy vyslovil, a čeho je i tato knížka výrazem. [...] Vše, k čemu jsem připravoval půdu a v co jsem věřil, stává se skutkem. V zdůvodnění dekretu [o zrušení německých vysokých škol, pozn. AH] ozývají se i mé názory.*“¹¹⁶ Vojtíškovy pozice, svého času velmi blízká krajní pravici, a jeho podání dějin národa a univerzity rozhodně nepřispívaly ke zmírnění napětí v české společnosti, spíše naopak. Když pak mohl po válce na své dílo navázat, antiněmecký diskurz byl pochopitelně zcela legitimní a Vojtíšek nemusel ve svém přístupu k dějinám nic měnit. Mohl se tak prezentovat jako názorově konzistentní učenec,¹¹⁷ což, jak vidno, je pravda jen zčásti.

¹¹⁴ V. VOJTÍŠEK, *Karlova universita vždy jen naše*, s. 49.

¹¹⁵ Na mnoha místech, např. v obraze Němců, kteří jsou „vždy panovační a chamtiví [...], rozpinaví a vládychtiví“. Viz V. VOJTÍŠEK, *O naší Karlově universitě*, s. 4–5.

¹¹⁶ V. VOJTÍŠEK, *Karlova universita vždy jen naše*, s. 113–114.

¹¹⁷ Toto sebehodnocení explicitně vyjadřuje v úvodu svých sebraných publicistických děl z let 1938–1940. Viz Václav VOJTÍŠEK, *Když jiní mlčeli*, Praha 1945, s. 7–14.

Při všem, co již o Vojtíškově a jeho přístupu k dějinám univerzity bylo řečeno, je důležité vzít v potaz, že po mnoho let neměl žádného „konkurenta“, který by přišel s jinou interpretací univerzitních dějin. Vojtíšek byl považován za experta na dějiny univerzity a málokdo zpochybňoval, že by to měl být on, kdo bude mít při vypracovávání jejich koncepce hlavní slovo.¹¹⁸ Jediný náznak pochybností je k nalezení v zápisu ze sezení akademického senátu z května 1947. Václav Chaloupecký zde v souvislosti s pokračujícími přípravami publikace k 600. výročí založení Univerzity Karlovy vystoupil s tvrzením, že univerzita nemá žádného odborníka na své dějiny. Pracím Vojtíška vytýkal jejich polemický tón a přílišné zdůrazňování otázky, pro koho byla univerzita zřízena, na úkor rozboru jiných problémů.¹¹⁹ Rektor Bohumil Bydžovský se však za Vojtíška postavil s argumentem, že se dějinám univerzity věnuje řadu let a že bude vhodné, aby dílo o její minulosti zpracoval on.¹²⁰ Není jasné, zda na rektora univerzity působil samotný fakt, že Vojtíšek se jejími dějinami zabýval již mnoho let či zda zcela souhlasil s jeho koncepcí minulosti či zda byl za tímto prohlášením ještě jiný důvod. Skutečností však je, že před válkou měl Vojtíšek na psaní univerzitních dějin vypěstovaný „monopol“. Nikdo jiný se tehdy pokusy o syntézu dějin Univerzity Karlovy nezabýval a Vojtíšek měl jako inspektor archivu jedinečný přístup k univerzitním pramenům. Po válce pak dále upevnil svou pozici. Z doby Protektorátu si nenesl žádný „škraloup“, stal se vlivným členem hned několika výzkumných a pedagogických institucí a otevřela se mu cesta k podílu na organizaci oslav univerzitního výročí. Díky těmto skutečnostem a také díky přijatelnosti pro stávající poválečný i nadcházející komunistický režim byl Vojtíšek profesorem s rozsáhlým vlivem i kontakty. Ať již byl či nebyl všeobecně považován za hlavní autoritu na téma univerzitních dějin, o jeho soudobém vlivu na podobu dějin Univerzity Karlovy nelze pochybovat. Nakolik jeho přístup k popularizaci dějin univerzity přímo ovlivnil jeho následovníky, je těžko měřitelné, avšak vzhledem ke konzistentní podobě univerzitního příběhu se zdá, že přinejmenším implicitně zanechává Vojtíšek (a spolu s ním Palacký a jeho pokračovatelé) stopy nejspíše až do dnešní doby.

II.3 Jubilejní oslavy Karlovy univerzity v roce 1948 na rozhraní dvou představ o dějinách národa

Přípravy a průběh oslav

Oslavy univerzitních jubileí (lze však tvrdit, že veřejné oslavy obecně) nabízejí již od devatenáctého století zpravidla příležitost k okázalé prezentaci instituce, přičemž základními složkami jsou vztahování k minulosti a tradici a ujišťování, že daná instituce navazuje na tato dědictví v nejlepší možné míře a bere si z nich to podstatné, které také rozvíjí a aktualizuje.¹²¹ Již Karlo-Ferdinandova univerzita, jak jsme viděli v první části této

¹¹⁸ Již v roce 1934 byl spolu s prof. Kaprasem ustanoven hlavním garantem vědeckého pojednání k 600. výročí založení Univerzity Karlovy. Viz AUK, f. AS 1882–1950, i. č. 656, B6/52, k. 44, zápis o V. sezení akademického senátu 9. 3. 1934.

¹¹⁹ AUK, f. AS 1882–1950, i. č. 664, B6/61, k. 45, zápis o V. (IV. řádném) zasedání akademického senátu 20. 5. 1947.

¹²⁰ Tamtéž. Vedle několika kratších Vojtíškových popularizačních prací vyšlo v roce 1948 zejména ještě sedmdesátistránkové dílo Otakara ODLOŽILÍKA nazvané prostě *Karlova Universita 1348–1948*. Další práce viz pozn. 124.

¹²¹ S. PALETSCHEK, *Festkultur und Selbstinszenierung*, s. 88–95.

studie, v devatenáctém století tyto vlivy recipovala a k přípravě na slavnosti v roce 1848 ustavila speciální komisi, plánovala průvody a shromáždění a sepsání univerzitních dějin. K většině z plánovaných akcí nakonec nedošlo a univerzitní rok 1848 se sám stal součástí univerzitního příběhu s dobrým koncem. Již v roce 1934, zejména v souvislosti s plánovanou rekonstrukcí Karolína, se pomýšlelo na to, že právě Karolinum by mělo být připraveno na oslavy šestistého výročí založení pražské univerzity a že by mělo být hlavním vizuálním reprezentantem starobylosti instituce, jakož i dějištěm samotných oslav. Protože duo Domin–Vojtíšek akci na obnovu Karolína skutečně spustilo, začal panovat všeobecný předpoklad, že oslavy se uskuteční právě na tomto místě. Druhá světová válka neblaze zasáhla do provádění průzkumu a rekonstrukce Karolína, po jejím skončení však bylo na pozastavené práce rychle navázáno. Díky personální kontinuitě a zejména díky usilovné snaze Vojtíškové se i po válce považovalo za samozřejmé, že oslavy se uskuteční ve velké aule Karolína. Šestileté zdržení, které přinesla válka, však nebylo snadné během necelých tří let dohnat, a záhy se proto začaly objevovat návrhy, jak a kde uskutečnit slavnostní shromáždění v případě, že Karolinum připraveno nebude. Jednou ze skloňovaných možností bylo uskutečnit oslavy na etapy, „domácí“ v dubnu a „mezinárodní“ – pro zahraniční hosty – v říjnu v souvislosti s oslavami dne republiky. Od této alternativy organizátoři nakonec upustili a vše směřovali k dubnovému termínu, přičemž v případě, že Karolinum by stále nebylo na slavnost připravené, by se oslavy přesunuly do Vladislavského sálu Pražského hradu. Tak se také nakonec stalo.¹²²

Oslavy byly rozplánovány velkoryse. Pět dnů po sobě se konala setkání za účasti českých hostů z Československa i zahraničí. Každý den byl „tematicky“ vyčleněn pro jiný typ komemorace univerzitní minulosti. V předvečer slavností, v neděli 4. dubna 1948, se konal koncert vážné hudby v Rudolfinu. Nato v pondělí proběhlo shromáždění akademické obce a v úterý tzv. národní slavnost, na níž byl přítomen prezident republiky a další vrcholní politici. Ve středu pak pokračovala slavnost mezinárodní za účasti představitelů zahraničních univerzit a – jako nejvýraznější projev nově nastalých společenských okolností – shromáždění „pracujících rukou a ducha“ s projevy Zdeňka Nejedlého, studentů a dělníků. Následovalo čtvrtěční předávání čestných doktorátů vědcům z ciziny i tuzemska a páteční připomínka obětí druhé světové války.¹²³ U příležitosti oslav byla také vydána celá řada drobnějších publikací vážících se k dějinám Univerzity Karlovy.¹²⁴

¹²² Pro podrobný průběh příprav oslav viz zápisy ze schůzí akademického senátu v AUK, f. AS 1882–1950, k. 45 a zápisy ze schůzí komise pro oslavy v AUK, f. Jubilejní oslavy Univerzity Karlovy 1948, k. 1.

¹²³ Viz AUK, f. Jubilejní oslavy Univerzity Karlovy 1948, i. č. 23, k. 4, pořad oslav 600 let Karlovy university.

¹²⁴ Syntetickou povahu mají publikace O. ODLOŽILÍK, *Karlova Universita*; Václav VOJTÍŠEK, *600 let university Karlovy*, Praha 1948; V. VOJTÍŠEK – D. LÍBAL, *Karolinum*. Analytičtější zaměřenou publikací byla práce Václav CHALOUPECKÝ, *Karlova universita v Praze. Její založení, vývoj a ráz v XIV. století*, Praha 1948. Edicí nově objeveného původního středověkého textu Jana Husa pak byla publikace Bohumil RYBA (ed.), *Magistri Iohannis Hus Quodlibet. Disputationis de Quolibet Pragae in Facultate Artium Mense Ianuario Anni 1411 habitae Enchiridion*, Praha 1948.

Shodné a odlišné rysy příběhu dějin Univerzity Karlovy tradovaného na oslavách jubilea

Jubilejní oslavy Karlovy univerzity v roce 1948 stojí na pomezí dvou etap univerzitních dějin, které se radikálně odlišují. Druhá z nich již měla viditelně navrch po stránce faktické, avšak to, co bylo v sebepojímání univerzity typické pro předchozí desetiletí, se stále silně projevovalo v projevech univerzitní sebezprezentace, vyznívající tak v tuto chvíli poněkud schizofrenně. Na scéně oslav se propojoval svět generace prvorepublikových konzervativních profesorů a svět nastupujícího levicového kurzu univerzity, jenž nechal vzniknout zvláštní směsi pohledu na svět a dějiny, ve které však Karlova univerzita zaujímal vždy totéž místo strážce těch pravých hodnot, ať již byly v podání jednotlivých osobností jakékoliv.

„Starý svět“ ztělesňovala značná část projevů představitelů univerzit a projev prezidenta Beneše, jež viditelně vycházely z prvorepublikového podhoubí a jeho étosu demokratismu a humanismu. Vedle toho nechala univerzita hned dvakrát (v pondělí a v pátek) sloužit bohoslužby pěti nejvýznamnějšími církvemi v Československu. Nástup ideologie komunismu se naopak výrazně projevil v projevech Zdeňka Nejedlého, Klementa Gottwalda, představitelů mezinárodního studentského hnutí či na zmíněném shromáždění pracujících rukou a ducha. Na jedné straně si lze tedy snadno povšimnout tendenci směřujících k nastolení nových paradigmat a výkladových vzorců (dějin i současnosti), při zahledení se do průběhu oslav však vidíme také spoustu projevů hlásících se k ideálům, které neměly s marxismem nic společného.¹²⁵ Je ostatně zřejmé, že průběh oslav, jež chystal intenzivně přinejmenším po tři předcházející poválečná léta přípravný výbor v čele s V. Vojtíškem, se nemohl proměnit během jednoho a půl měsíce. Nejvýraznější změnou oproti původnímu plánu tak byla patrně neúčast zástupců některých západoevropských univerzit, a to jak na shromáždění ve Vladislavském sále, tak na předávání čestných doktorátů v Karolinu.

Ve specifické atmosféře univerzitní slavnosti jakoby docházelo k souznění všech řečníků a ke shodě na jménech jedinců, díky nimž může být Karlova univerzita hrdá na sebe sama. I přes zjevné rozdíly v politických názorech řečníků se i zdánlivé protipóly shodly na osobách, které zasluhují zvláštní uznání. Pozoruhodné přitom je, že vedle tradičních postav Karla IV. a Husa se ve stejné řadě vyskytl i Masaryk a nezdědka též Beneš. Časté byly také odkazy na Františka Palackého jako na toho, kdo dovedl přesně vystihnout „osud“ českého národa. Shoda, alespoň ta vyřčená, panovala i v názoru, že cesta k socialismu je cestou k humanitě a spravedlnosti. Důraz kladený na revolučnost dané doby souvisel spíše s věkem řečníků, kdy zejména studenti pronášeli nad dějinami a současností radikálnější soudy. Důležitá je však především skutečnost, že příběh dějin Karlovy univerzity zůstal neporušen. Univerzitní romance počínající fundací Karla IV. a vrcholící v době budování nové společnosti zde byla hlavním motivem dávajícím aktuální význam jubilejnímu shromáždění. I rektor pařížské univerzity, jemuž byl vyhrazen prostor pro vlastní projev, reprodukoval příběh české vzdělanosti a útlaku často i s větším zápalem, než domácí vypravěči univerzitních dějin. Dalším z „leitmotivů“ (objevivším se v plné míře při této příležitosti možná naposledy) bylo sborové odsouzení Němců. Němec zde opět vstupuje

¹²⁵ Přepis všech přednesených projevů lze dohledat v AUK, f. Jubilejní oslavy Univerzity Karlovy 1948, i. č. 24–42, k. 4–6.

do role kvazipostavy, která je vinna za většinu příkoří páchaných na české vzdělanosti od dob středověku až po neaktuálnější současnost. Není proto s podivem, že v této poválečné atmosféře nebyly německé univerzity na slavnosti pozvány¹²⁶ a jubilejní publikace určené pro překlad nevycházely v německém jazyce.¹²⁷ „Mnichovská zrada“ západních států zde naopak jakoby byla zapomenuta a univerzity francouzské a anglické byly na slavnosti srdečně zvány.

Vyvrcholení nacionalistického výkladu dějin Univerzity Karlovy

Za vrchol „vojtiškovsko-nacionalistické“ koncepce univerzitních dějin před příchodem v mnohém podobné, ale v ideologickém argumentu odlišné marxistické koncepce lze považovat projev rektora Bydžovského¹²⁸ o dějinách Karlovy univerzity. Rektor si zde z Vojtiškových univerzitních dějin vzal skutečnou esenci národní pýchy i národní utrpení, ostatně sám jej, jak jsme viděli, doporučoval jako hlavního univerzitního historiografa pro nadcházející výročí. Příběh české vzdělanosti viděný skrze dějiny Karlovy univerzity zde začíná konstatováním o bytostně revoluční povaze českého národa, která se ve čtrnáctém století projevila tendencemi ke zlepšení postavení českých obyvatel království po strážce národnosti, sociální i náboženské (chápané jako návrat k „čistému a prostému křesťanství“). Revolučnost skrytá uvnitř národní povahy je také jedním ze silných motivů Palackého *Dějin*. Dávala čtenáři na vědomí, že český národ byl odjakživa v popředí snah o změnu a zlepšení (ať již v poměrech náboženských, sociálních či v otázce národnostního sebeurčení). Husitství byl pak z tohoto důvodu přiřknut status přední etapy v dějinách českého národa – zhmotnilo se v něm puzení obyvatel českých zemí po společenském progresu, nápravě církve i národnostním sebeurčení.

Události počátku patnáctého století pak nechaly vyniknout těmto českým schopnostem a touhám a znamenaly pro univerzitu jednoznačně „*dobu slávy*“. V době po odchodu Němců z pražské univerzity¹²⁹ došlo k nejužšímu spojení národa a univerzity a ta tehdy „*řídila kroky našich dějin*“. Dobu slávy střídala po smrti Jiřího z Poděbrad „*doba krize a bloudění až do Bílé hory*“. Dobou krize a bloudění byla nazývána proto, že „*universita neurčovala osud národa, nýbrž jej s ním sdílela*“. Český národ již nebyl v popředí revolučních snah. Reformace i rané formy republikánského demokratického zřízení se odehrávaly na západ od našich hranic a Češi k nim v této době (kvůli poddanství konzervativní habsburské koruně) nemohli nijak přispět. Následovala „*doba úpadku*“ v níž „*umírá národ a s ním i universita*“. V této době podle zde se přehrávajících ustáleného výkladu docházelo k nejhlubšímu národnímu spánku, kdy demokratické puzení českého živlu bylo zcela umlčeno a pouze čekalo na svou příležitost. Po „*temném*“ období však následovala „*doba slavného vzkříšení*“, ¹³⁰

¹²⁶ M. ĎURČANSKÝ – P. DHONDT, *Two Great Anniversaries*, s. 48.

¹²⁷ AUK, f. Jubilejní oslavy Univerzity Karlovy 1948, i. č. 1, k. 1, rozpočet pro jubilejní oslavy v r. 1948. Viz též M. ĎURČANSKÝ – P. DHONDT, *Two Great Anniversaries*, s. 44.

¹²⁸ Písemná verze je v několika lehce se lišících exemplářích přítomna v AUK, f. Jubilejní oslavy Univerzity Karlovy 1948, i. č. 27, k. 4. Není zřejmé, která či zda ještě jiná zkrácená verze byla přednesena veřejně.

¹²⁹ „Mistr Jan Hus [...] volal z kazatelny kaple Betlémské [...]: ‚Díky, pochválen buď Bůh všemohoucí, že jsme Němce vypudili a dosáhli záměru, o který jsme stáli, a jsme vítězi [...].‘ Nemohl tušit, že jeho hlas ve zmnožení tisícero násobněm, se bude ozývat šest set let po založení university.“ Tamtéž.

¹³⁰ Tučnou kurzívou upozorňuji na ukázkové užití pravidelného střídání historických fází vzestupu a úpadku, o kterém bylo podrobněji pojednáno v první části studie.

kteře zpočátku reprezentovali především nám již známí první čeští profesoři Pelcl, Bolzano, Nejedlý atd., později roky 1848, 1882 a následující vzmach české Karlo-Ferdinandovy univerzity. Prominentní místo zde bylo přiřknuto T. G. Masarykovi i Edvardu Benešovi. První republika pak byla chápána jako doba „*vzmachu politického, hospodářského, sociálního i kulturního*“ a stávající období po skončení druhé světové války jako předzvěst nového zlatého věku, protože univerzita byla opět „*česká, velká a svobodná*“.

V podání rektora Bydžovského zde vidíme ukázkové rozvíjení koncepce českých dějin Františka Palackého přejaté později Vojtíškem a udržující si vliv i po něm. Vedle revoluční a pokrokové povahy zakotvené v samé podstatě českého národa a využití metafory spánku jsme zde svědky také pečlivé periodizace českých dějin na období slávy, bloudění, úpadku a nového vzmachu. Ještě v tradici prvorepublikového výkladu minulosti vrcholil přehled dějin univerzity spojením největších období dějin s dvěma postavami chápanými jako ztělesnění právě podstaty českého národa: „*Největší dobou našich dějin byla největší doba university a kultury [...], ať to bylo za vedení Husa či Masaryka.*“¹³¹ Význam univerzitního jubilea pak tkvěl v tom, „*že nás spojuje s generacemi dávno zašlými jako pilíř společné dějinné klenby, s generacemi, které tvoří s námi jedno národní ‚My‘. Toto ‚My‘ je výrazem vědomí i lásky k pospolitosti krve, vlasti, jazyka a dějin.*“¹³² Pro takto pojímanou představu dějin byla pochopitelně důležitá idea univerzity jako jednotícího prvku právě mezi před šesti sty léty žijícími „předky“ a „námi“: „*Toto všechno se slévá v jeden tok dějin národa, v nichž každá generace předchází byla stupněm pro následující až po naše časy.*“¹³³ Pomocí představy společenství-národa se zde vytvářelo zdání kontinuity národní kultury na univerzitě. Personifikovanými pojídly generací středověkých a soudobých byly postavy Karla IV., Jana Husa, T. G. Masaryka a E. Beneše.

Vliv marxistické koncepce minulosti na vyprávění příběhu dějin Univerzity Karlovy

Při stejné příležitosti pronesl svůj projev s tématem minulosti Karlovy univerzity Zdeněk Nejedlý. Jeho pohled na dějiny viditelně vycházel ze stejného podhoubí. I podle jeho názoru stálo za to vykládat univerzitní dějiny pouze v případě, kdy národ byl aktivně zapojen do jejich utváření: „*Hrozná to byla doba – doba pobělohorská, která mučila náš národ hmotně i duchovně. Zkáza a temnota šly naší zemí. A pražská universita pomáhala šířit hrozné temno. [...] Tak z Karlovy university se stala universita – Ferdinandova. A vědecky i kulturně klesla tehdy naše universita tak, že dnes i historik, pátrající v zaprášených archivech po stopách její činnosti, těžce nalézá jméno, nalézá spis, nalézá čin, který by byl vůbec hoden být zaznamenán pro paměť potomstva.*“¹³⁴ Shodně též pracoval s étosem sepětí národa a univerzity¹³⁵ a jednoznačně identifikovatelnými obdobími vzestupu a úpadku národa/univerzity. Revolučnost (pokrokovost) českého národa, na které postavil svůj projev Bydžovský, byla nadto jedním ze základních pilířů komunistické představy dějin. Nejedlý

¹³¹ AUK, f. Jubilejní oslavy Univerzity Karlovy 1948, i. č. 27, k. 4.

¹³² Tamtéž.

¹³³ Tamtéž.

¹³⁴ Z. NEJEDLÝ, *Šest set let*, s. 19. Nejedlého projev též v AUK, f. Jubilejní oslavy Univerzity Karlovy 1948, i. č. 27, k. 4.

¹³⁵ „Do živé síly i až historické velikosti [rostit] tam, kde šla s národem a sloužila národu. A upadala, až v nic se obrátila tehdy, když se odvrátila od národa nebo dokonce šla proti národu.“ Z. NEJEDLÝ, *Šest set let*, s. 18.

však přinesl již diametrálně odlišný pohled na období první republiky a vnesl do výkladu prvky marxistické koncepce dějin: „*Jako vůdce vládnoucí buržoasní třída se začala odlučovat od lidu a národa, tak i univerzitní věda pod rouškou odbornosti se uzavírala do svých pracoven a laboratoří, kam zřídka, jestli vůbec někdy, pronikl svěží vzduch národního života. [...] Upadající měšťáctvo dávno ztratilo smysl a respekt k vědě. Bojíc se každého kroku vpřed, podkopávalo i vědě smélost, dobyteltví, pokrokovost. [...] Ale v lidu žije víra ve vědu.*“¹³⁶ Kvazipostava lidu, hojně se vyskytující i v národoveckém podání dějin, zde vedle oné tradiční role „synů země“, tedy lidu jako národa, dostala ještě třídní rozměr lidu jako politické entity hrající v dějinách roli ze jha feudalismu a kapitalismu postupně se osvobozující sociální třídy.

Univerzitní slavnost v roce 1948 poukázala jak na stabilitu výkladu dějin univerzity, který si udržel jednotné rysy v podání zakořeněném jak v prvorepublikovém, tak v marxistickém diskurzu, zároveň však pod pláštěm jednotné slavnosti již vznikaly v témže výkladu rozpory pramenící ze zásadní odlišnosti ideologického pozadí daných interpretací. Jubilejní oslavy v dubnu 1948 tak stály na pomezí dvou etap československých dějin a současně i dvou etap psaní univerzitních dějin. Iniciovaly především odklon od nacionalismu „vojtiškovského“ typu vrostlého hluboko do prostředí první republiky a ještě před ní (a tedy postaveného především na vymezování se vůči Němcům) ke specifickému nacionalismu raného období vlády komunistické strany v Československu. Hlavním ideologem nové koncepce československých dějin byl Zdeněk Nejedlý, toho času ministr školství a vlivná, přestože nikoliv bez rozpaků přijímaná postava poúnorového státního zřízení. Nejedlý tvořil jakýsi most mezi českým nacionalismem s kořeny v devatenáctém století a marxismem, kladoucím důraz na třídní identitu společnosti, spíše než na národnostní. Nejedlý, jakožto velký obdivovatel Palackého a přesvědčený komunista zároveň, ve své koncepci českých dějin propojil tradiční česko-německý zápas o národní suverenitu s marxistickým pohledem na dějiny akcentujícím roli společenských tříd pro vývoj dějin.¹³⁷ Podle některých současníků vedení komunistické strany tuto z jejího hlediska ne zcela „čistou“ koncepci dějinného vývoje v prvních letech vlády podporovalo, protože podobně jako postava Nejedlého měla tvořit most mezi „starými“ a „novými“ dějinami československého národa, na něž si jeho příslušníci museli pomalu začít zvykat.¹³⁸ Ostatně bylo již nejednou poukázáno na to, že národnostní akcent z dějin psaných v padesátých ani šedesátých letech nevymizel.¹³⁹

¹³⁶ Tamtéž, s. 22.

¹³⁷ Jen stručně se této problematice věnuje Jiří KRÉŠTAN, *Zdeněk Nejedlý, politik a vědec v osamění*, Praha – Lito-myšl 2012, s. 326–332. S přihlédnutím k Nejedlého obdivu k Palackému pak s. 132–133, kde je možno také vidět, jak blízko k sobě měli Vojtišek a Nejedlý, pokud jde o názor na „smysl českých dějin“.

¹³⁸ Tak to viděl ve svých pamětech kupř. František Kavka: „Byl jsem svědkem toho, že v kuloárech sekretariátu ÚV, zejména v oddělení tzv. agit-propu, se koncepce Nejedlého setkávala s posměšnými poznámkami. [...] Důvody, proč se Klement Gottwald postavil za Nejedlého, byly, vedle osobních, zřejmě taktické. Pochopil, že tato koncepce učiní širší veřejnosti stravitelnějším vstup do éry socialismu poukazem na to, že jde o logické dovršení národních dějin.“ Viz František KAVKA, *Ohlédnutí za padesáti lety ve službě českému dějepisectví*, Praha 2002, s. 31.

¹³⁹ Tématem se zabývali např. Pavel KOLÁŘ, *Die nationalgeschichtlichen master narratives in der tschechischen Geschichtsschreibung der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts: Entstehungskontexte, Kontinuität und Wandel*, in: Christiane Brenner et alii (Hgg.), *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 21. bis 23. November 2003 und vom 12. bis 14. November 2004*, München 2006, s. 209–241; Michal KOPEČEK, *Ve službách dějin, ve jménu národa. Historie jako součást legitimizace komunistických režimů ve střední Evropě v letech 1948–1950*, Soudobé dějiny 1, 2001, s. 23–43.

Docházelo pouze k přesunu důrazů – jednání jednotlivců již nemělo hrát takovou roli, pro běh dějin se staly určující masy. Historiografie byla svědkem propojování nacionalistické tradice dějepiscectví s komunistickou představou dějin a vizí budoucnosti. Komunistická historiografie této doby stála na představě aktuálního znovunalézání zlatého věku národa a společnosti.¹⁴⁰ V tomto důrazu se nikterak nelišila od příkladů vyprávění univerzitních dějin z doby první republiky.¹⁴¹

Zdeněk Nejedlý však na Karlově univerzitě již v této době nepůsobil. Jeho projevy pronesené při příležitosti univerzitního jubilea a později vydané tiskem s dalšími projevy z téže doby v publikaci *Zdeněk Nejedlý a Universita Karlova* (1953) jsou jeho hlavními příspěvky k poválečnému utváření obrazu dějin Univerzity Karlovy. V šedesátých letech byla koncepce univerzitních dějin jako dějin národních částečně podrobena kritice (avšak nikoliv zcela odvrhnutá) a univerzitní dějiny na Karlově univerzitě se měly stát samostatným odvětvím historiografie pevně zakotveným ve vědeckém, nikoliv nacionalistickém (ani vlasteneckém) diskurzu.

II.4 Šedesátá léta – pokus o rozchod s (vlastní) minulostí

Obrat v oficiální historiografii směřující od dějepiscectví pojímaného jako součást stranické propagandy k dějepiscectví, které reflektuje sebe sama a zabývá se východisky vlastní vědecké práce, je možné – třebaže prozatím v nevelké míře – sledovat zhruba od poloviny padesátých let, k největším změnám v myšlení i práci historiků však docházelo až od počátku let šedesátých. Proces proměny československého dějepiscectví souvisel s celou řadou jevů vážících se jak k vnějším politickým okolnostem, tak k osobnímu zrání aktérů podílejících se na jeho chodu. Jednou z příčin startujících vnitrostranickou debatu, která se jen stěží mohla vyhnout i oficiálnímu dějepiscectví, byl XX. sjezd KSSS, na němž zazněla slova radikálně zpochybňující dosavadní nedotknutelnost osobnosti Josifa Stalina a jeho způsobu vládnutí. Ve stranických debatách a na vědeckých konferencích se od té doby periodicky vracely hlasy volající po revizi oficiální kulturní a vědecké politiky směrem k větší odbornosti, demokratičnosti a pluralitě.¹⁴² Vedle politických důvodů této postupné proměny nelze opomínat ani stránku osobního vývoje historiků, který byl s politickým děním doma i ve světě přirozeně konfrontován a usměrňován. Vítězslav Sommer hovoří v případě historiků označovaných zejména ve druhé polovině šedesátých let jako reformní proud československé historiografie o postupné osobní destalinizaci, již si každý jedinec musel projít, chtěl-li na tomto historiografickém, ale i společenském proudu, který se postupně stal většinovým, participovat. V tomto aktu docházelo k osobnímu vyrovnání se se společenskými procesy

¹⁴⁰ P. KOLÁŘ, *Die nationalgeschichtlichen master narratives*, s. 227.

¹⁴¹ Na kontinuitu předválečného obrazu národních dějin v komunistické koncepci dějin poukazuje i Kopeček. Jakkoliv podle něj považovali komunisté v prvních letech své vlády za důležité zdůrazňování „revolučních tradic národa“, otevírali nová historická témata (tradičně zejména mezinárodní dělnické hnutí) a jednoznačně rozlišovali mezi vlastenectvím a nacionalismem, navazování na dřívější vzorce národních dějin bylo jednou ze základních os nového vyprávění československých dějin. To jim umožňovalo prezentovat marxistické „zákonitosti dějin“ jako „přirozený“ důsledek vývoje národních dějin. Viz M. KOPEČEK, *Ve službách dějin, ve jménu národa*.

¹⁴² K situaci v československé historické vědě ve druhé polovině padesátých let viz Vítězslav SOMMER, *Angažované dějepiscectví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*, Praha 2011, s. 154–176.

probíhajícími v prvních letech vlády KSČ a s vlastním podílem historiků na nich a též k formulaci nových cílů oficiální historiografie, jež by napravily deformace vzniklé příliš překotným vývojem institucí i osobností v téže době.¹⁴³

Postupná osobnostní i institucionální emancipace historiografie z osidel dogmatického marxismu vedla k proměně historického myšlení i role historie ve společnosti. Její „zvědečtění“ se však neprojevovalo ústupem historických témat z veřejného prostoru. Místo stranické propagandy čtenáře nově lákaly společenské časopisy, v nichž historická témata zaujímal prominentní místo.¹⁴⁴ Ve veřejném i vědeckém prostoru se otvírala nová témata, historici hovořili kriticky o vědě, jejíž součástí byli, a hledali cesty, jak provést nápravu stavu, který považovali za nedůstojný. S tímto procesem nepochybně souvisela i zvyšující se mezinárodní mobilita vybraných jedinců, kteří tak rozšiřovali obzory nejen sobě, ale i československé vědě jako celku. Českoslovenští historici se také nezdálo angažovali ve vysoké politice či alespoň ve veřejných organizacích, kde mnoho z nich participovalo na realizaci nového kurzu nejen v historiografii, nýbrž i ve společnosti a politice.¹⁴⁵

Karlova univerzita a mnozí její pedagogové byli účastni na tomto procesu ve významné míře. Některé katedry filozofické fakulty byly líhni reformních názorů a osobností, z nichž část se na fakultu vrátila po letech zákazu univerzitní činnosti. Rozhodování ve fakultních a stranických orgánech se decentralizovalo a demokratizovalo, do výborů zasedli noví členové a zvýšený vliv získala celofakultní shromáždění straníků i nestraníků. Obnovily se některé katedry zaniklé po roce 1948, jiné se přejmenovaly a pozměnily náplň výuky a výzkumu na nich prováděného.¹⁴⁶ Tento vývoj trval až do jara roku 1969, kdy došlo k zásadním změnám ve vedení komunistické strany a ke konečnému obratu v její politice směrem ke „konsolidaci“ a „normalizaci“, což se zanedlouho projevilo i ve vedení univerzity a fakult. Naznačený vývoj nejen sledoval, ale i přímo podporoval a později za něj nesl odpovědnost i historik František Kavka, jedna z postav významně ovlivňujících podobu psaní o dějinách Univerzity Karlovy ve druhé polovině dvacátého století. Jeho působení bylo rozkročeno mezi nově založený Ústav pro dějiny University Karlovy (více viz níže) a zmíněnou filozofickou fakultu.

II.5 František Kavka – marxistická koncepce dějin a její proměny (1953–1970)

František Kavka patří k představitelům generace intelektuálů narozených na počátku dvacátých let, kteří se po zkušenosti s druhou světovou válkou přihlásili k myšlenkám komunistické strany a s členstvím v ní také úzce spojili svou profesní dráhu. Kavka se přihlásil na Filozofickou fakultu Karlovy univerzity v roce 1939. Do uzavření českých

¹⁴³ Tamtéž, s. 307. Podobně i Jakub JAREŠ – Matěj SPURNÝ – Katka VOLNÁ a kol., *Náměstí Krasnoarmějců 2. Učitelé a studenti Filozofické fakulty UK v období normalizace*, Praha 2012, s. 41–42 (text J. Jareše), kde proces osobního vyrovnávání se aktérů události po roce 1948 se sebou samými je spojen mj. s jejich účastí v rehabilitačních komisích o dvacetiletí později, které jim dávaly možnost se nepřímo omluvit za své chování a pokusit se je napravit.

¹⁴⁴ V. SOMMER, *Angažované dějepisectví*, s. 304–306; Josef HANZAL, *Cesty české historiografie 1945–1989*, Praha 1999, s. 101.

¹⁴⁵ V. SOMMER, *Angažované dějepisectví*, s. 429–444.

¹⁴⁶ J. HAVRÁNEK – Z. POUŠTA (edd.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, IV, s. 456–458; J. JAREŠ – M. SPURNÝ – K. VOLNÁ a kol., *Náměstí Krasnoarmějců 2*, s. 40–45.

vysokých škol stihl tedy jako posluchač odchodit na univerzitu sotva dva měsíce. Po válce využil možností mimořádného zkráceného studia a již v roce 1948 byl promován s titulem doktora. Po ročním působení na gymnáziu byl přijat jako asistent katedry historie na Vysokou školu politických a hospodářských věd,¹⁴⁷ kde začala jeho dráha vysokoškolského pedagoga. Tamtéž se také seznámil s některými svými vrstevníky s podobným životním osudem. Tato pouze krátce existující instituce byla líhni mnohých mladých stranických a vědeckých kádrů. Mihli se v ní i jedinci, kteří záhy ve velmi raném věku stanuli v čele státních vědeckých institucí či na vysokých příčkách stranické hierarchie.¹⁴⁸ František Kavka již na této škole na sklonku její nedlouhé existence zastával funkci prorektora a vedoucího katedry historie. Po rozpuštění VŠPHV přešel na FF UK, kde působil až do roku 1970. Tam se záhy stal proděkanem a na sklonku padesátých let na rok i děkanem. Od roku 1959 do roku 1970 řídil Ústav pro dějiny University Karlovy. Proměny diskurzu dějin univerzity jako tématu veřejného, a tedy politického můžeme sledovat na příkladu několika textů, které Kavka (spolu)vytvořil v rozmezí let 1959–1968. Poukáží nám jak na autorův osobní vývoj, tak na proměny v pojetí dějin Karlovy univerzity.

Význam Dekretu kutnohorského prizmatem roku 1959

Na rok 1959, kdy byl Kavka děkanem filozofické fakulty, připadlo pětistě padesáté výročí vydání Kutnohorského dekretu. Tato událost, v národních dějinách univerzity sehrávající klíčovou roli a již po desetiletí přitahující rozličné, ponejvíce nacionalisticky zaměřené interpretace,¹⁴⁹ se z pochopitelných důvodů dočkala vědecké konference, které se vedle vedení univerzity zúčastnili se svými referáty zejména historici rozličného zaměření. Sborník z této konference vydaný jako jedno z čísel časopisu *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica*¹⁵⁰ nabízí přehled přednesených statí a referátů. Konference se vedle rektora Procházky a děkana Kavky se svými příspěvky zúčastnilo sedm vědců, zejména z Filozofické (t. č. Filosoficko-historické) a Právnické fakulty Univerzity Karlovy: Zdeněk Fiala, Antonín Škarka, Václav Vaněček,¹⁵¹ Milan Machovec, Ivan Hlaváček, Rostislav Nový a Karel Malý. Zatímco některé příspěvky představují čistě odborné vědecké

¹⁴⁷ VŠPHV vznikla v roce 1949 jako první vysoká škola „nového typu“ v komunistickém Československu. Měla za úkol vychovávat budoucí stranické kádry a technokratickou oporu nového režimu. Studenty vzdělávala na fakultách hospodářské, politicko-diplomatické a společenských nauk. Více k ní viz Markéta DEVÁTÁ – Doubravka OLŠÁKOVÁ, *Vysoká škola politických a hospodářských věd (1949–1953). Počátky marxistického vysokého školství*, in: Markéta Devátá – Doubravka Olšáková – Vítězslav Sommer – Peter Dinuš (edd.), *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*, Praha 2010, s. 159–212; Markéta DEVÁTÁ, *Vysoká škola politických a hospodářských věd (1949–1953)*, in: Antonín Kostlán – Markéta Devátá (edd.), *Semináře a studie k dějinám vědy*, *Práce z dějin vědy* 21, Praha 2009, s. 421–455.

¹⁴⁸ Z těch nejvlivnějších zejména Josef Macek a František Graus. Macek se stal ve svých třiceti letech ředitelem nově založeného Historického ústavu ČSAV, později i členem ÚV KSČ a poslancem Národního shromáždění. Graus byl v témže věku v historickém ústavu ustaven vedoucím oddělení starších světových dějin a šéfredaktorem ČsČH.

¹⁴⁹ Srov. Martin NODL, *Dekret kutnohorský*, Praha 2010, s. 9–32.

¹⁵⁰ Viz AUC-PhH 2, 1959.

¹⁵¹ Václav Vaněček působil na právnické fakultě a právním dějinám Karlovy univerzity se věnoval již od třicátých let. Vydána byla kniha jeho sebraných přednášek na toto téma: Václav VANĚČEK, *Kapitoly o právních dějinách Karlovy univerzity*, Praha 1934 (reedice 1946). Podobně jako Vojtíškoví se i Vaněčkovi podařilo udržet si akademickou pozici nabytou za první republiky i po roce 1948 a stejně jako Vojtíšek se stal členem ČSAV a ředitelem jejího archivu.

texty (a jako takové nepojí své úzké badatelské téma s celkovým pohledem na dějiny univerzity, potažmo státu), jiné jsou viditelně poznamenané ideologickým podhoubím dané doby a stejně jako v minulosti vydané příspěvky k dějinám Kutnohorského dekretu podávají zprávu o soudobé podobě nacionálně-historické narace československých, respektive univerzitních dějin.¹⁵²

Ty z příspěvků, které se nesnažily být „pouhými“ odbornými statěmi, zejména příspěvky Procházky a Kavky, pochopitelně vycházely z marxistického pohledu na dějiny, který byl v tomto případě ztělesňován především důrazem na pojem „pokrok“. Společenský, historický či ideový pokrok se zde vyskytuje ještě častěji než podobně *ex post* vkládané třídní hledisko: „*Věda nás naučila, [...] že nesmíme vytrhovat jednotlivé události z řetězu vývoje, ale že je musíme vidět v jejich historické podmíněnosti a vývojových souvislostech. Za dynastickými zájmy, za theologickými formulami a pŭtkami, za rozbroji mezi národy, za spory o organizaci církve dovedeme díky této vědě vidět vzestup a boj tříd, zápas o společenský pokrok, umíme v nich sledovat i červenou nit' boje o myšlenkový pokrok.*“¹⁵³

Autoři chápali historické spory odehrávající se na úrovni ať již teologie, či politiky jako souboj dvou tendencí – správné (pokrokové) a špatné (zpátečnické, konzervativní a reakční). Podobně jako v předchozích výkladech, univerzita zde ne vždy stojí na správné straně. Posluchači/čtenáři jsou vyzýváni sledovat vývoj národního pokrokového hnutí, k němuž se univerzita v počátcích revoluce přimkla, ale později upadla do konzervatismu, zradila ideu pokroku a společenské změny a vydláždila tak cestu kompromisnímu řešení, které nepřineslo Čechům ani Evropě nic pozitivního: „*Čeští universitní mistři nedovedli udržet krok s revolučním hnutím. [...] Šlechta a měšťanstvo byly zatlačeny dravým nástupem lidových mas, směřujících nikoli k reformě, nýbrž k převratu společenských poměrů. [...] Čím více se vyhraňovaly jednotlivé strany uvnitř husitského revolučního hnutí, tím více ustupovala universita i od stanovisek, které na počátku ještě hájila a dostávala se postupně až tam, kde kdysi stáli cizí mistři, s nimiž tolik bojovala. Universita Karlova propadala stále více konzervatismu a nakonec se stala dokonce přímo baštou reakce. [...] Universita se stala mrtvým údem národního organismu.*“¹⁵⁴ Univerzita upadala do konzervatismu proto, že se přestala podílet na myšlenkové revoluci celoevropského významu, což se stalo ve chvíli, kdy zpřetrhala pouta s pokrokovým hnutím uvnitř národa. Pokrokovost (implicitně chápaná jako národní pokrokovost) zde byla měřítkem správnosti počínání. Český lid je pokrokový „přirozeně“, univerzita však pouze ve chvílích, kdy kráčí po stejné cestě jako lid. Artikulovala se tak myšlenka, že Univerzita Karlova stála na správné straně dějin ve chvílích, kdy stála též na straně pokroku. Na špatné straně dějin stáli cizí mistři univerzity v bojích o Viklefa a později i karolinští mistři, když dali přednost kompromisu před pokrokem. „*Universita a její členové mohou hrát pozitivní úlohu historickou vskutku jedině a výlučně na pokrokové posici, ve službách idejí těch společenských sil, které jsou nositelem dějinného vývoje.*“¹⁵⁵ Revolučnost ukrytá v podstatě českého národa jako jeho hlavní příspěvek

¹⁵² K této konferenci a její interpretaci Kutnohorského dekretu, jakož i k té době, viz Michal SVATOŠ, *Die Jubiläumsfeiern des Kuttener Dekretes im 20. Jahrhundert in der Augen der Historiker*, AUC-HUCP 49/2, 2009, s. 281–290.

¹⁵³ Jaroslav PROCHÁZKA, *Zahajovací projev rektora University Karlovy*, in: Dekret kutnohorský a jeho místo v dějinách, AUC-PhH 2, 1959, s. 8.

¹⁵⁴ F. KAVKA, *Dekret kutnohorský*, s. 16–17.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 17.

k evropským dějinám se i zde drží na předním místě příběhu české vzdělanosti. Podobně jako byla v prvorepublikové národovecké představě dějin univerzita na správné straně dějin ve chvílích, kdy konala v součinnosti s lidem jako národem, byla v marxistické koncepci dějin na straně správného dějinného vývoje ve chvíli, kdy jednala tak, jak žádala národní a třídní přirozenost českého lidu. Podstata vyprávěného příběhu zůstala totožná, odlišnost výkladu se projevovala pouze ve zdůraznění toho kterého historizujícího ideologického argumentu.

Příběh Kutnohorského dekretu, počátků husitství a revoluční povahy národa zde přitom nepředstavoval pouze výklad minulosti. Jako takový by nebyl kompletní. Důraz byl kladen na přesah tehdejších dějů, které měly sloužit především jako vodítko pro přítomnost a budoucnost: „*A v tom je poučení dosud platné i pro nás. [...] Falešná je [taková] ideologie, která se pokouší konstruovat přehradu mezi vzdělanci a mezi masami lidu. Správné rozpoznání tohoto nepomíjejícího smyslu událostí kolem vydání Dekretu kutnohorského nás zavazuje, abychom si připomněli, že dnes, právě tak jako před 550 lety, je a musí být místo University Karlovy po boku lidu.*“¹⁵⁶ Tímto postojem univerzita podle svého rektora naplňovala cestu pokroku a navazovala na tradici, kterou zahájil mistr Jan Hus.

V rámci marxistické koncepcce dějin docházelo též k evidentní proměně v postavení národů ve výkladu dějin. Nové pojetí národa sice stále zdůrazňovalo jeho výjimečnost a historický přínos pro okolní svět, nestavělo jej však zároveň do nesmiřitelného antagonismu s „německým živlem“ v českých zemích. Specifická nenávist k Němcům jakékoliv historické etapy, geografického umístění či politického přesvědčení, která – jak jsme viděli – nebyla neobvyklá v před- i poválečném Československu, vzala během padesátých a šedesátých let za své. Zatímco o jedenáct let dříve nejen nekomunističtí profesori stavěli československou identitu na rázném odsouzení všeho německého, v roce 1959 byl pohled oficiální ideologie a tedy i vědy zcela odlišný: „*S potomky německých mistrů a žáků, kteří po vydání Dekretu odešli z Prahy, zejména do Lipska, kde pak byla založena Německá universita [sic], s těmito potomky a následovníky i s vysokými školami NDR vůbec spojuje Universitu Karlovu společenství pokrokových myšlenek a společného boje za pokrokovou vědu, úsilí o uskutečnění socialismu, o zabezpečení míru. Nedělí nás od nich předěl národních nesvárů a bojů.*“¹⁵⁷ Ústup dříve všudypřítomného antiněmeckého diskurzu ze scény dějin je jedním z nejvýraznějších předělů v jinak stabilním vyprávění univerzitních dějin. Důvodů k této proměně bylo několik a ponejvíce měly původ politický či ideologický, nikoliv vědecký. Na změně postoje k Němcům se podepsalo za prvé vyřešení poválečné „německé otázky“, tedy důsledné vystěhování drtivé většiny českých Němců z Československa, za druhé pak vznik socialistického východního bloku, jehož součástí se stala Německá demokratická republika. Nejen skutečnost existence „spřáteleného“ Německa, ale i internacionální podstata marxistické ideologie jako takové nedovolovaly navazovat na vyhraněné postoje z doby krátce poválečné. Zdánlivá proměna přístupu k otázce historických Němců by však zároveň neměla zakrývat skutečnost, že nacionalistické paradigma o Čechích jako hlavním subjektu dějin je zde pouze doplněno (a zdánlivě oslabeno) marxistickým upřednostněním otázky dogmaticky pojímané pokrokovosti a třídní příslušnosti.

¹⁵⁶ J. PROCHÁZKA, *Zahajovací projev*, s. 9.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 8.

Ústav pro dějiny University Karlovy – snaha o nové formulování poslání dějin Univerzity Karlovy

V roce 1959, nedlouho po „kutnohorské“ konferenci, vznikl Ústav pro dějiny University Karlovy a za jeho ředitele byl vybrán František Kavka. Na jeho vzniku se podílel i Václav Vojtíšek¹⁵⁸ a sám předpokládal, že právě on se stane prvním ředitelem, avšak pro neshody s rektorem Procházkou¹⁵⁹ nebyl Vojtíšek nakonec do této funkce vybrán. Není zřejmé, jaké povahy tyto neshody byly. Vedle toho, že svou roli mohl hrát i Vojtíškův vysoký věk (bylo mu již 76 let), bylo nepochybně žádoucí dosadit do ředitelského křesla člověka nejen s vysokou vědeckou erudicí, nýbrž též s odpovídajícím politickým profilem. Kavka splňoval obojí. Byl členem KSČ od roku 1948, patřil k první generaci poválečných kádrů a proti straně (alespoň zatím) veřejně nevystupoval. Jeho vědecká činnost byla již ve čtyřiceti letech rozsáhlá a došla mnohých uznání. Úkoly a směřování nového ústavu shrnul jeho ředitel v úvodní stati na stránkách taktéž nově založeného a Kavkou redigovaného periodika pod hlavičkou univerzitní série *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*.

Hlavním úkolem ústavu bylo především sepsání syntézy dějin univerzity, a to pochopitelně v souladu se soudobými potřebami co do tematického a metodologického ukotvení. Kavka kritizoval předchozí důraz na „starožitnické pojetí univerzitních dějin“ a „jejich chápání jako čehosi autonomního, trvajících mimo čas a prostor“,¹⁶⁰ aniž by vysvětlil, co za těmito pojetími dějin přesně hledat. Vymezil se také proti přílišnému upřednostňování starších epoch univerzitních dějin před zdůrazněním pedagogických a ideologických problémů. Kritizoval také přílišné zaměření na národnostní otázku a nesmyslnost často užívaného kritéria českosti pro vyzdvižení určitých příslušníků univerzity. Pro aktuální pojetí dějin univerzity zdůraznil naopak samozřejmost práce metodou historického materialismu a poukázal na nutnost zabývat se i dějinami německé univerzity a její vzdělanosti, která nezbytně pomáhala formovat i profil české univerzity. Ignorování tohoto tématu mělo automaticky vyklízet pole „šovinistické a tudíž *eo ipso* nekritické revanšistické literatury západoněmecké“.¹⁶¹ Té bylo podle Kavky třeba se rozhodně postavit a vyvracet nepravdy o pražské univerzitě jako říšském ústavu a o nevědku Čechů vůči civilizačnímu dílu Němců v českomoravském prostoru.¹⁶² Vedle boje národního bylo pak žádoucí věnovat pozornost především dějinám boje „společenského“, který se měl na univerzitě zrcadlit nejvíce v letech 1848 a 1948, ale

¹⁵⁸ Zřízení odborného pracoviště při univerzitním archivu prosazoval Vojtíšek již od roku 1956. Viz P. VAŠKO, *Profesor Václav Vojtíšek* (DP), s. 140–141.

¹⁵⁹ Stručně viz F. KAVKA, *Ohlédnutí*, s. 52: „Na jedné z návštěv mne profesor Václav Vojtíšek, který archiv spravoval, informoval o tom, že prosadil zřízení zvláštního Ústavu pro dějiny university a že bude jeho ředitelem. Došlo však k neshodě mezi ním a rektorem Procházkou, takže ředitelem se nestal. Kdo navrhl mne, nevím.“ Vaško pak cituje z Vojtíškovy pozůstalosti: „Můj odchod z dlouholeté obětavé a neplacené služby, spojené s mimořádnými starostmi o věci universitní, bylo vlastně mé vypuzení, doprovázené bezohledným a nešetrným jednáním tehdejšího rektora prof. JUDr. (!) Jaroslava Procházkou, jenž si dokonce troufal podle nepravdivých informací a podle svého rozumu činiti mi výtky pro nesprávné vedení Archivu University Karlovy, znemožňující prý pracovníkům vědecké snahy a nutící je k shledávání dokladů o studiu soukromých osob.“ Cit. dle P. VAŠKO, *Profesor Václav Vojtíšek* (DP), s. 141.

¹⁶⁰ František KAVKA, *Hlavní úkoly současného bádání*, AUC-HUCP 1/1, 1960, s. 5.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 6.

¹⁶² Tento syžet se táhl německojazyčnými dějinami Univerzity Karlovy již od devatenáctého století, podobně jako v těch českých docházelo v opozici k nim k neustálému zdůrazňování ryze „české“ povahy fundace Karla IV. a tudíž celé univerzity. Právě šedesátá léta přinesla zmírnění vzájemného antagonismu, zahladila mnohé

pochopitelně i mnohými dalšími událostmi, jež se odehrály mezi těmito daty. Kavka volal jak po odhalení konzervativní minulosti univerzity stojící podle jeho mínění příliš často proti společenskému pokroku, tak po vyzdvihnutí progresivních prvků v jejím vývoji (kupř. studentského hnutí).

Kavkova stať přinesla některé nové myšlenky, které se později podařilo přetavit do textu, jenž nebyl primárním zaměřením propagační, nýbrž vědecký.¹⁶³ Zejména důraz na vzdělávací funkci univerzity, neopomíjení dějin německé části univerzity a zmírnění nacionálního prizmatu dějin představovaly evidentní krok jiným směrem oproti starším „národoveckým“ univerzitním dějinám. I přes tato zlepšení však zůstávalo nové vymezení působnosti univerzitních dějin uzavřeno ve skořápce dogmatické koncepce dějin viděné z pohledu „vládnoucí třídy“, podobně jako dřívější pohled předpokládal jednotné, specificky „české“ vidění problému. Není zřejmé, nakolik se František Kavka, po Vojtíškovici převzavší otěže výkladu dějin Univerzity Karlovy, musel ve svém výkladu přizpůsobit požadavkům oficiální ideologie, a nakolik bylo její zdůrazňování jeho dobrovolným příspěvkem (jak vyplývá z jeho autobiografie, osobně bych se přiklonil k první možnosti, přestože k této konkrétní stati – podobně jako k té o Kutnohorském dekretu – se osobně nevyjadřuje). Tyto požadavky v každém případě převážily i v následujících popularizačních pracích Kavkou sepsaných.¹⁶⁴ O mnoho let později a za zcela změněných okolností se Kavka vyjádřil kriticky k politickým okolnostem jejich vzniku. Vinu za propagační, nikoliv vědecký účel publikací dával vedení univerzity: „Rozhodl jsem se vydat v co nejkratší době v některém světovém jazyce alespoň nástin dějin UK s patřičnou bibliografií. Můj návrh byl akceptován jen částečně. Zřetel propagační zatlačily do pozadí účel vědecký. Bibliografie odpadla a v poslední kapitole jsem byl nucen se přizpůsobit oficiálnímu pojetí našich nejnovějších dějin.“¹⁶⁵ Text stručných dějin pro cizinu Kavka o pár let později využil v reprezentativní (i reprezentační) publikaci *Universita Karlova*. Její řádky spíše než k novému pojetí dějin univerzity odkazují k nejedlovskému konceptu národních dějin. Do popředí vystupuje revoluční úloha husitství, pronikání češství do poněmčené univerzity na sklonku osmnáctého století, pokrokové studentské hnutí konce století devatenáctého a pochopitelně návrat zlatého věku v podobě socialistické, lidově demokratické univerzity. Odsouzení se dostává zejména době první republiky. V publikaci byl kladen silný důraz na soudobý pokrok univerzitní výuky, a to nejen v písemných proklamacích, nýbrž především ve fotografické příloze, kterou plnila stovka snímků, z nichž pouze malý zlomek se zaměřil na klasické objekty univerzitní minulosti – Karolinum, listiny, sochy velikánů. Většina fotografické přílohy byla naplněna záběry moderních univerzitních budov a zejména studentů – Čechoslováků i cizinců – při vědecké a sportovní činnosti. Toto důrazné zaměření na současnost a obzvláště na budoucnost představuje nikoliv zcela nový, avšak výrazně modernizační přístup v pojetí minulosti univerzity, kdy vzpomínání na minulé již netvoří hlavní složku výkladu, nýbrž pouze nutný předpoklad vyvrcholení dějin univerzity v přítomném čase. Kavkovi se nicméně ani zde

historické rozpory a dopřála sluchu i nacionalisticky nevyhroceným interpretacím. Na české straně k tomu přispěl právě Kavka, později i František Šmahel, na německé zejména Ferdinand Seibt.

¹⁶³ Jedná se o již citované *Stručné dějiny Univerzity Karlovy* (1964), pod něž jsou vedle Kavky podepsáni F. Šmahel, J. Havránek, M. Truc a K. Kučera.

¹⁶⁴ P. LEVIT – V. ŠNAID (edd.), *Universita Karlova; František KAVKA, The Caroline University of Prague. A Short History*, Praha 1962.

¹⁶⁵ F. KAVKA, *Ohlédnutí*, s. 53.

nepodařilo prolomit hradbu oficiální ideologické sebe prezentace instituce a pokračoval v tendenci vyprávění, proti níž se sám vymezil.

Universita Karlova a 50 let Československa – předčasně ukončený pokus o proměnu paradigmatu

O tři roky později, ve zlomovém roce 1968, se Kavka opět na rektorátní zadání více zaměřil na nedávné dějiny a současnost univerzity. Vedení vysoké školy i atmosféra ve společnosti se však mezitím zásadně proměnily. Ve své přednášce *Universita Karlova a 50 let Československa*, která vyšla tiskem, učinil autor radikální obrat od „propagační poptávky“, jež mu podle jeho slov do té doby diktovala, jak psát o některých obdobích dějin Univerzity Karlovy, a vytvořil určitý protinarativ k do té doby převládajícímu hodnocení posledních padesáti let vývoje Československa. Kavka především přišel s bezprecedentním hodnocením první republiky, v níž podle něj panoval „hluboký demokratismus, který se vtiskl do všech projevů národního života“.¹⁶⁶ Na prvorepublikové univerzitě ocenil zejména její vědeckou úroveň a mezinárodní kontakty. Zároveň se zcela odklonil od marxisticko-leninských paradigmat, když malý podíl nižších vrstev mezi studenty nespojil s třídním útlakem, nýbrž s jejich nižší kulturní úrovní, která je podle jeho soudu nemotivovala vysokoškolsky se vzdělávat (tento jev byl přitom podle Kavky patrný i po dvaceti letech vlády komunistické strany).¹⁶⁷ Ještě radikálnější názory projevil v hodnocení poúnorové éry, jejíž podobu pomáhal budovat. Kritizoval první fázi vlády KSČ jako „stalinskou“, „naši“ považuje vnitřně cizí, odvracející se od demokratismu, humanity a svobody slova.¹⁶⁸ Negativně zhodnotil politicky motivované prověrky akčních výborů strany,¹⁶⁹ vysokoškolský zákon z roku 1950 i „nekritické přejímání výsledků vědy sovětské“.¹⁷⁰ Vědecký život na univerzitě podle Kavky skomíral i v následujícím období, které důsledně nazýval obdobím „byrokraticko-administrativního režimu“. Obviňoval KSČ z neochoty ke změně politického systému a odmítání demokratizačních tendencí, které byly nazývány revizionismem a potírány. Rektorství Jaroslava Procházky charakterizovala podle Kavky největší ztráta tváře univerzity před veřejností od dob její jezuitské éry.¹⁷¹

Z Kavkovy přednášky *Universita Karlova a 50 let Československa* lze zřetelně cítit reformní diskurz roku 1968, jenž se nebál pojmenovat události nedávné minulosti takovým způsobem, jaký by byl ještě pár let před tím těžko myslitelný. Představuje pozoruhodný pramen k dějinám pražského jara – dokumentuje upřímnou víru v morální správnost reformního socialismu, nazývaného Kavkou humanistickým socialismem, víru, která ospravedlňuje vyřknutí vskutku radikálních soudů nad nedávnou minulostí komunistické strany. Neméně pozoruhodná je pak v souvislosti s Kavkovým osobním vývojem v letech, k nimž se v přednášce vracel.

¹⁶⁶ František KAVKA, *Universita Karlova a padesát let Československa*, Praha 1968, s. 6.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 10.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 24.

¹⁶⁹ Určitou míru „revolučního násilí“ sice pokládal Kavka za legitimní až nezbytnou, avšak dodával, že „dočasná relegace, která je patrně nezadatelným právem každé revoluce, byla proměněna v relegaci trvalou. Tím akt, nad nímž se může pozastavovat jen ten, kdo odhlédá od běhu dějin, se proměnil v násilí skutečné, nijak nezdůvodnitelné.“ Tamtéž, s. 23.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 27.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 31.

Vydání přednášky bylo pro Kavku na dlouho epilogem za jeho práci univerzitního historika.¹⁷² V jejím znění jako takovém se nepokoušel poupravit veřejný obraz dějin Karlovy univerzity pokřivený ideologickou poptávkou režimu. Jeho počín lze chápat spíše jako snahu o ukázání způsobu pohledu na minulost, který šel přímo proti srsti do té doby zavedenému výkladu. V tomto smyslu mohl být i návodem pro další práce o minulosti Karlovy univerzity, na jejichž vydání už nebyl prostor. Otázkou však je, zda od devatenáctého století budovaná kostra příběhu národních dějin nebyla proti změně výkladu mnohem odolnější než nedávné dějiny komunistické strany, které byly během krátké doby podrobeny zdrcující kritice, jen aby se o pár let později téže kritiky dočkali „revizionisté“ šedesátých let.

Kavkův osud jako osud dějin Univerzity Karlovy

Kavkův osud v mnohých svých rysech kopíruje životní cesty nejednoho z jeho vrstevníků – vědců a intelektuálů. Přimknutí se ke komunistické straně v době její největší popularity a takřka neomezené moci znamenalo pro tyto lidi nejen prožití období masových represí a vykonstruovaných procesů v relativním klidu a materiálním zabezpečení, ale dokonce strmý kariéerní vzestup. Tak jako se tito intelektuálové podíleli na legitimizaci vlády komunistické strany po roce 1948, participovali po roce 1956 se stejnou vážností i na jejím zpochybnění včetně jejích doktrín v předmětných letech. Na sklonku šedesátých let tehdejší způsob vlády a vědeckého provozu již veřejně odsuzovali.¹⁷³ Osud těchto osob po ztroskotání pokusu o reformu československého socialismu je také nápadně podobný. Kavkův vrstevník F. Graus, s nímž ještě na konci šedesátých let působil na Katedře československých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, zůstal po okupaci Československa na Západě. Josef Macek byl podobně jako Kavka zbaven všech vědeckých i stranických funkcí a nesměl publikovat.¹⁷⁴ Až tragikomicky působí Kavkovo líčení bytových seminářů v letech normalizace, na kterých se potkával se svým přítelem a bývalým kolegou Mackem a vyměňovali si informace o nových publikacích či posuzovali vlastní texty.¹⁷⁵

Podobně jako jeho mnozí generační druhové prošel Kavka v padesátých a šedesátých letech překotným ideovým vývojem. Do historické vědy se etabloval jako marxista, přestože, jak sám doznává, s díly marxismu-leninismu se seznamoval až „za pochodu“.¹⁷⁶ Podobně jako nebyl statický nedogmatický marxismus, jehož teoretici v dané periodě vedli živé debaty o jeho podobě,¹⁷⁷ nezůstávali v sevření dogmat ani historici, kteří se k němu

¹⁷² Ústav pro dějiny University Karlovy byl v roce 1970 zrušen a opět zredukován na pouhý univerzitní archiv. Sám Kavka se na nějaký čas octl bez práce – i bez stranické legitimace. Na Univerzitu Karlovu se vrátil až po roce 1989.

¹⁷³ Klasickým příkladem na poli historiografie je Grausův sborník *Naše živá i mrtvá minulost*.

¹⁷⁴ Na rozdíl od Kavky však alespoň formálně zůstal v akademické sféře a podílel se na vědeckém výzkumu. Z historického ústavu, který byl radikálně reorganizován, byl však převeden do ústavu pro jazyk český a později do archeologického ústavu. Bohumil Jiroušek tento postup spojuje s „proslulostí“ Josefa Macka v zahraničí, která normalizačnímu vedení ČSAV nedovolila jej z akademické sféry odstranit zcela. Viz Bohumil JIROUŠEK, *Josef Macek – mezi represí a odpustky*, in: *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*. Sborník z konference. Praha, 21.–22. listopadu 2001, Praha 2003, s. 511–522.

¹⁷⁵ F. KAVKA, *Ohlédnutí*, s. 66–67.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 28–30.

¹⁷⁷ Viz Michal KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce. Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960*, Praha 2009.

hlásili. Nedlouhých patnáct let, jež dělí Kavkovu habilitační práci *Husitská revoluční tradice* a přednášku *Universita Karlova a 50 let Československa* (stejně jako kupř. Grausovy *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské a Naši žijou i mrtvou minulost*) představuje radikální obrat v myšlení intelektuálů, kteří svoji akademickou kariéru začali příliš mladí na to, aby se dokázali do řídicích pozic propracovat postupným intelektuálním vývojem, těžili tedy spíše z poslušnosti vůči stranickým požadavkům.¹⁷⁸ Své postoje však začali poměrně záhy přehodnocovat. Opouštění dogmatického pohledu na minulost i současnost a jistý rozhled, jež jim poskytovaly jejich vedoucí pozice, je přivedly až do tábora nejhlasitějších kritiků oficiálního stranického výkladu ideologie, který naopak všem tendencím po modernizaci odolával.¹⁷⁹

Kavka ve svých pamětech, jediném uceleném zdroji informací o jeho životě a profesní dráze, o sobě nikdy nemluví jako o marxistovi. Všechny publikace, které sepsal v tomto duchu a v textu je zmiňuje, připisuje době jejich vzniku – nátlaku shora či zkrátka neurčité atmosféře doby. Nebrání se přitom jejich kritickému zhodnocení, pouze implicitně neuznává svůj podíl na nich jako rozhodující. Jeho popularizační práce k dějinám Univerzity Karlovy lze jednoznačně přiřadit k propagandistickému proudu jeho tvorby. Sám přitom přisuzuje jejich vyznění oficiální poptávce; bylo-li by na něm, sepsal by je jinak. Vzhledem ke *Stručným dějinám*, o poznání méně ideologicky předpojatým, a Kavkovu spisu *Universita Karlova a padesát let Československa* lze tomuto tvrzení přikládat váhu. Svůj podíl na konferenci k výročí Kutnohorského dekretu však kupříkladu nezmiňuje vůbec. V tónu výkladu, který mu byl vlastní, by její celkové vyznění patrně přisoudil nepříznivě situaci na univerzitě, která po nástupu rektora Procházky do úřadu na nějaký čas přitvrdila v potírání jiných než oficiálních stranických názorů. Na rozdíl od Vojtíška, Kavka pro dějiny Univerzity Karlovy udělal více jako dějepisec, než jako ideolog (vedle *Stručných dějin* se podílel i na porevolučních *Dějinách*), jeho podíl na etablování komunistického výkladu dějin však zcela zanedbatelný není.¹⁸⁰ Úkolem této práce v žádném případě není soudit jeho činy a roli v rámci mnohvrstevnatých struktur komunistické historiografie padesátých a šedesátých let. Kavkův osud nicméně slouží jako ilustrace osudu „dějin psaní dějin“ Karlovy univerzity – od marxistického nadšení ke snaze o revizi až k nucenému ukončení jakékoliv činnosti.

¹⁷⁸ Sám Kavka se tohoto specifického jevu rané fáze komunistické diktatury v Československu dotýká, opět však bez přiznání své přímé participace na daném neblahém fenoménu této doby: „[Za války] se ztratila generace, s níž zpravidla je nejužší spjato průbojně hledání nových cest, odvaha k riziku životnímu i vědeckému, přitom však již nikoli mladické bouřliváctví, bořící ve svatém zápalu i to, co bořeno být nesmí. [...] Dravý nástup mladí do učitelského sboru neměl onen vyvažující korektiv ztracené střední generace.“ Kavka zde jednoznačně odkazuje ke své generaci stranických vědců a akademiků etablujících se v prvních letech vlády KSČ. Viz F. KAVKA, *Universita Karlova a padesát let Československa*, s. 19.

¹⁷⁹ Osudy této generace stranických historiků sleduje ve své práci Sommer. Pro stručný a výstižný popis jejich vývoje a působení srov. V. SOMMER, *Angažované dějepiscectví*, s. 65–71.

¹⁸⁰ Jakkoliv jej on sám i jeho žáci a kolegové spíše přehlížejí. Nekrology a vzpomínky z jejich per předmětnou část Kavkova života ponejvíce přehlížejí či hlouběji nerozvíjejí. Srov. Lenka BOBKOVÁ, *František Kavka, historik a učitel*, in: Lenka Bobková – Mlada Holá (edd.), *Lesk královského majestátu ve středověku*. Pocta Prof. PhDr. Františku Kavkovi, CSc. k nedožitým 85. narozeninám, Praha – Litomyšl 2005, s. 9–12; Ivan HLAVÁČEK, *František Kavka (21. 11. 1920 – 20. 10. 2005). Nekrolog*, ČČH 1, 2006, s. 202–205; Petr ČORNEJ, *Zemřel František Kavka, historik doby Karla IV.*, *Dějiny a současnost* 12, 2005, s. 8.

II.6 Josef Petráň – psaní univerzitních dějin za normalizace a v letech „obnovy“ (1983–2015)

V roce 1970 došlo k uzavření Ústavu pro dějiny University Karlovy. Drtivá většina jeho pracovníků byla propuštěna a jeho vědecké úkoly byly zredukovány na vydávání časopisu *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, který přešel pod Archiv Univerzity Karlovy.¹⁸¹ Z aktivních účastníků proměny univerzitního dějepisceví šedesátých let zůstal v archivu zaměstnán pouze Jan Havránek, starající se v následujících letech o odbornou úroveň časopisu.¹⁸² Období po roce 1970 nepřineslo do sféry populárních reprezentací dějin univerzity takřka nic nového. Porůznu roztroušené náznaky odvolávání se na minulost se omezily na teleologickou linii souznící s „normalizační“ představou vládnoucí ideologie – ideologie hlásící se k učení marxismu-leninismu, avšak zjednodušující jej na úroveň heslovitých pouček a prohlášení: „Univerzita v minulosti husitská, v současnosti leninská.“¹⁸³ Nutnost podat ucelený syntetizující přehled dějin Univerzity Karlovy na základě „normalizační ideologie“ nebyla patrně pocíťována. Plán na velké knižní univerzitní dějiny, který byl dílem Františka Kavky a jeho spolupracovníků (vesměs postižených podobně jako Kavka), byl opuštěn a nové vedení univerzity nepovažovalo prezentaci její minulosti ve světle opět o něco pozměněného pohledu na nedávné dějiny za prvořadý úkol. Jan Havránek a postupně se rozrůstající tým jeho spolupracovníků se v univerzitním archivu a na stránkách jeho časopisu zaměřili na dílčí témata z dějin minulosti univerzity a Josef Petráň se na katedře československých dějin věnoval politicky nepřilíš kontroverznímu tématu dějin filozofické fakulty končících v jeho podání rokem 1948.¹⁸⁴

První „normalizační“ publikace vážící se k celému komplexu dějin univerzity vyšla až roku 1986.¹⁸⁵ Bez potřeby zdůvodňovat vydání této sedmdesátistránkové knihy líčí autoři dějiny Univerzity Karlovy od jejího založení až do roku 1984. Poměrně neutrální a faktograficky strohé vylíčení starších epoch bylo na posledních stranách vystřídáno oslavnými ódami na socialistickou univerzitu nelišícími se ovšem příliš od závěrečných částí post-socialistických publikací (v obou případech je sledován – jistě pochopitelný – důraz na soudobé úspěchy univerzity). Ideologický výklad minulosti univerzity zde nebyl veden snahou o jakoukoliv konceptualizaci dějin (jako tomu bylo v rané éře komunistické diktatury), byl suplován prostým přihlášením se k „rozvinuté socialistické společnosti“. Podobně jako v publikaci o dvacet let starší byl i zde ve fotografickém doprovodu kladen důraz na

¹⁸¹ Vedle tohoto periodika vyšlo od roku 1976 do roku 1989 pod hlavičkou Archivu UK ještě osm čísel *Archivních zpráv*, respektive *Zpráv archivu Univerzity Karlovy*. Zde se nacházely zejména studie k partikulárním otázkám z dějin univerzity, založené nejčastěji primárně na pramenech z Archivu Univerzity Karlovy.

¹⁸² Viz Jiří PEŠEK, *Jan Havránek (7. 6. 1928 – 1. 9. 2003)*, *Nekrolog*, ČCH 1, 2004, s. 203; Josef PETRÁŇ, *Jan Havránek (7. 6. 1928 – 1. 9. 2003)*, AUC-HUCP 43/1–2, 2003, s. 18.

¹⁸³ Václav RÁB, *Předmluva*, in: Josef Petráň, *Nástin dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze*, Praha 1983, s. 7.

¹⁸⁴ Viz předchozí poznámku. Obsáhlá kniha je doplněna citovanou předmluvou děkana filozofické fakulty V. Rába, jedním z příkladů „normalizačního“ výkladu dějin zaměřujícího se (ještě v roce 1981) zejména na denuniaci všech tendencí a představitelů pražského jara. Josef Petráň na tuto publikaci navázal v roce 2015 vydanou knihou *Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*, viz pozn. 189. Na více než tisíce stranách v ní nechává zaznít dobové prameny, desítky memoárů a vzpomínek (jak vlastních, tak od druhých osob) vážících se k období vlády komunistické strany nejen na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Jedná se o jedno z nejpopisnějších děl k dějinám Univerzity Karlovy, které kdy bylo vydáno.

¹⁸⁵ J. HAVRÁNEK – J. PETRÁŇ – A. SKÝBOVÁ, *Universitas Carolina*.

zobrazení modernizačních tendencí socialistické univerzity (studenti studující a sportující, mezinárodní charakter univerzity, soudobé univerzitní stavby), ale též na její úzké sepětí s vládnoucí stranou (fotografie univerzitních představitelů na stranických schůzích, návštěvy politiků na Univerzitě Karlově, účast studentů na prvomájovém průvodu). Univerzita se tak pochopitelně hlásila ke státní a ideologické doktríně, avšak činila tak bez dřívějšího patosu, revolučního étosu a hlasité dehonestace svých předchůdců.

Josef Petráň, který se dílčím způsobem podílel i na výše zmíněné publikaci, vyučoval na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy už od poloviny padesátých let. Jeho životopis je skromný co do počtu pracovišť – tím jediným byla až do roku 1992 právě filozofická fakulta, na níž vyučoval vše od přehledových přednášek přes specializační přednášky a výběrové semináře až po seminář diplomní. Rozsáhlá je též šíře jeho badatelského záběru – zabýval se dějinami venkova, hospodářství, historickou statistikou, univerzitními dějinami, sociálními a kulturními dějinami, a to v rozpětí od 16. až po 20. století. Podobně jako v Kavkově případě, ani zde nemá badatel mnoho zdrojů v rámci možností objektivních informací o životě historika. Je tedy nucen spoléhat se zejména na tradiční *festschrift*y kompilované jeho žáky a pokračovateli¹⁸⁶ nebo Petráňovu vlastní objemnou monografii *Filozofové dělají revoluci*.

Petráň byl přijat na filozofickou fakultu v roce 1949, avšak hned studijní rok 1951/1952 strávil patrně po udání z rodné vsi u PTP.¹⁸⁷ Na počátku let šedesátých po ukončení aspirantury byl pro změnu v rámci kampaně proti pozitivismu a strukturalismu (aniž by se jedním z nich prokazatelně „provinil“) na jeden rok poslán do zaměstnání u ČKD Sokolovo.¹⁸⁸ Přesto však v polovině šedesátých let podal přihlášku do strany a nedlouho poté se dočkal habilitace.¹⁸⁹ V měsících předcházejících pražskému jaru se zařadil do skupiny historiků volajících po změně stranických paradigmat v historiografii, o čemž svědčí i jeho příspěvek do sborníku *Naše živá i mrtvá minulost*. I po okupaci v srpnu 1968 se na stránkách *Dějin a současnosti* věnoval aktuálním tématům v několika článcích propojujících dění minulé a současné. Při prověrkách v roce 1970 byl Petráň vyškrtnut ze strany, nepřišel však o zaměstnání, mohl dále přednášet i psát. Musel přitom za normalizace plnit povinné penzum „politicko-ideologických“ povinností (VUML, školení, činnost v komisích atd.), nikdy se však ke stranické doktríně nepřihlásil natolik, aby mohl být z hlediska strany hodnocen jako dostatečně důvěryhodný a perspektivní pro jmenování profesorem, kterým se stal až po změně politické situace. Za své posrpnové setrvání na katedře československých dějin vděčil patrně především tomu, že nebyl v žádné vedoucí funkci a politicky se projevoval jen na stránkách odborných periodik (tedy pod pláštěm vědeckého pojednání).

K univerzitním dějinám jej přivedl především jeho zájem o dějiny filozofické fakulty (viz výše). Snad i proto a nepochybně též pro jeho dobré styky s pracovníky univerzitního

¹⁸⁶ Jaroslav PÁNEK (ed.), *Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesoru Josefu Petráňovi*, Praha 2004; Zdeněk BENEŠ – Eduard MAUR – Jaroslav PÁNEK (edd.), *Pocťa Josefu Petráňovi. Sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně*, Praha 1991.

¹⁸⁷ Jaroslav PÁNEK, *Historik a učitel Josef Petráň*, in: Týž (ed.), *Vlast a rodný kraj v díle historika*, s. 30.

¹⁸⁸ Během roční pracovní zkušenosti stihl mj. sepsat a vydat dějiny tohoto závodu. Tamtéž, s. 32.

¹⁸⁹ Petráň vysvětluje svůj vstup do KSČ vírou v možnost „vzít vítr z plachet dogmatickým stoupencům totalitního režimu“, tedy vírou v možnost změnit alespoň způsob vlády KSČ v zemi. Viz Josef PETRÁŇ, *Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*, Praha 2014, s. 286.

archivu a „čistý štít“ z let normalizace mu bylo – podle jeho slov zcela mimo jeho očekávání¹⁹⁰ – nabídnuto ředitelování čerstvě obnovenému Ústavu dějin Univerzity Karlovy a archivu Univerzity Karlovy. Z této pozice a z pozice znalce dějin filozofické fakulty (přestože její starší dějiny přenechal mladším badatelům) se podílel autorsky i editorsky na velkých *Dějínách Univerzity Karlovy*. V křesle ředitele ÚDAUK setrval Petráň do roku 2005.

Podoby dějin univerzity po roce 1989 – vítězství formy nad obsahem?

Vedle dějin filozofické fakulty se však Josef Petráň zabýval ještě jedním tématem z univerzitních dějin. Po důkladném vypsání dějin své domovské fakulty do poloviny dvacátého století směřovala jeho další práce vážící se k minulosti univerzity k objektu Karolina,¹⁹¹ k němuž se tak vrátil téměř po třiceti letech. V roce 1961 se spolupodílel na studii o Karolinu v dějínách Univerzity Karlovy, která byla doplněna textem znalce architektonického vývoje stavby Aloise Kubička.¹⁹² Ani Petráň se na počátku šedesátých let, podobně jako Kafka, neubráníl prokládání svého textu ideologicky podmíněnými aktualizacemi a dobovými interpretacemi historických událostí (jezuité jako „strana nepřátelská“, periodicky se opakující boj pokrokového hnutí proti reakčním silám, kritika první republiky atd.). Když v roce 1988 na své dílo navazoval, mohl tyto části výkladu již vynechat. Podařilo se mu pojednat Karolinum věcně a faktograficky „čistě“ bez prokládání textu odkazy k „pokrokové minulosti“ Univerzity Karlovy i bez národovecké hrdosti akcentující velikost českého národa a její potlačování okolními vlivy. Tímto stylem vyprávění se mu podařilo trefit do požadavků jak končícího „normalizačního“, tak porevolučního vedení univerzity, jehož byl ostatně sám členem – publikace o Karolinu vyšla takřka v nezměněné podobě znovu v roce 1995 a v rozšířeném a reprezentativním formátu v roce 2010. Petráňův text splnil jak funkci popisnou a ideologicky indiferentní, tak čistě reprezentativní, jež od devadesátých let nabývala na stále větším významu.

V jedné věci Petráň na národovce Vojtíška přesto navázal, nespojil ji však s okázalým vzýváním české národní minulosti a suverenity, které už ostatně ani nebylo potřeba. Přínejmenším od roku 1991¹⁹³ se datuje jeho zájem o zkoumání univerzitních insignií (žezel, medailí, řetězů), dalších obřadních propriet (zejména talárů) a samotných obřadů – festivit, především slavnostních promocií.¹⁹⁴ Na rozdíl od Vojtíška Petráň však nespojuje tyto předměty pouze s tradicí a minulostí univerzity, nevidí v nich pouhé muzeální exponáty používané při slavnostních příležitostech, nýbrž je chápe jako důležitou součást sebe prezentace instituce, jejíž identita stojí do značné míry právě na zachování a upevnování tradic. Ve svých pracích se snaží slavnostní univerzitní předměty a festivity nejen antikvovat, pojit s minulostí, nýbrž také osvětlit a aktualizovat jejich roli pro moderní univerzitu. Uvědomuje si reprezentativní roli hmotné kultury i festivity pro sebe prezentaci univerzity, které tak

¹⁹⁰ Josef PETRÁŇ, *Kolega Jan Havránek*, in: Michal Svatoš – Luboš Velek – Alice Velková (edd.), *Magister noster*. Sborník statí věnovaných in memoriam prof. PhDr. Janu Havránkovi, CSc., Praha 2005, s. 68.

¹⁹¹ Josef PETRÁŇ, *Karolinum*, Praha 1988.

¹⁹² A. KUBIČEK – A. PETRÁŇOVÁ – J. PETRÁŇ, *Karolinum a historické koleje*.

¹⁹³ J. PETRÁŇ (ed.), *Univerzitní slavnosti*. Petráň zde navázal také na podobně koncipovanou a reprezentativní publikaci Otto HERBER – Jan HAVRÁNEK, *Insignie, medaile, taláry Univerzity Karlovy*. Praha 1987. Publikace podává obsáhlý fotografický materiál k univerzitním reprezentačním předmětům doprovazený jejich podrobným popisem.

¹⁹⁴ Jejich vyobrazení a popis se staly součástí všech publikací o Karlově univerzitě od roku 1991.

vědomě pomáhá navazovat na tradici univerzitních slavností před rokem 1948, jak jsme viděli i v první části této studie.

Jakýmsi sumářem všeho pozornosti hodného hmotného dědictví, kterým univerzita disponuje, je pod Petráňovým vedením sepsaná publikace *Památky Univerzity Karlovy*,¹⁹⁵ zkoumající její hmotné bohatství do nejmenších podrobností. Počíná architektonickými studiemi o Karolinu i dalších univerzitních a fakultních budovách. Opět se věnuje univerzitním insigniím a oděvům a přechází až na úroveň jednotlivých sbírek památek a cenností ve vlastnictví fakult, kateder a ústavů a dokonce jednotlivých uměleckých děl v majetku univerzity. Jedná se o kompilační, reprezentativní a obsahově vyčerpávající dílo k historicko-uměleckému bohatství univerzity, které stvrzuje směřování univerzity směrem k opulentní sebe prezentaci skrze svou bohatou minulost.

V publikacích vyšlých po roce 1989 je možné pozorovat několik vůdčích motivů. Vedle důrazu na vnější formu sebe prezentace, k níž se ještě vrátíme, se zde nachází nikoliv překvapivé vymezení se proti způsobu vlády předchozího politického režimu. Toto odmítnutí, jakkoliv je striktní, není však zdaleka tak emotivní jako prvorepublikové odmítání habsburské vlády nebo poúnorová degradace první republiky a „buržoazního dějepisectví“. S tím může souviset přeci jen odlišná a kultivovanější kultura slova – pisatelé si uvědomují, že čím skandálnější odsouzení se provádí, tím méně seriózně působí. Dalším důvodem však může být i značná personální kontinuita na univerzitě jako takové. Jestliže vedení univerzity bylo na přelomu let 1989 a 1990 obměněno kompletně, nelze totéž říci o personální situaci na jednotlivých fakultách či katedrách. Přejít od komunismu k tržní společnosti se v tomto ohledu nepodobal personálním transformacím let 1948 a 1969/1970, které se naopak vyznačovaly značnou mírou diskontinuity mezi studenty i pedagogy. Zásadní nepřerušeni probíhajícího vědeckého provozu po roce 1989 znamenalo, že o stejných tématech psali až na výjimky tíž lidé jako před ním, s tím rozdílem, že se již nemuseli zaštiťovat autoritou komunistické strany a marxismu-leninismu. V samotném aktu přihlašování se k těmto autoritám však stěžejně ležely základy vědeckého podání problémů. Pracovní návyky historiků, o něž tu jde především, se – až na křiklavé výjimky čistě prorežimních osobností – opíraly o docela jiné inspirace než o státní ideologii a v těchto zaběhnutých kolejkách vědeckých metod a postupů mohli dále bádát a publikovat. Jestliže po roce 1948 zajistila kontinuitu národních dějin koncepce Zdeňka Nejedlého propojující nacionalistický étos s třídním pohledem na dějiny, po roce 1989 byla zajištěna prostou absencí téměř jakékoliv změny vědeckého paradigmatu a personálního složení kateder a ústavů. To se ve výsledku v případě tvorby velkých dějin Univerzity Karlovy projevilo užitím stejné metodologie, o kterou se výzkum univerzitních dějin opíral již v šedesátých letech. Ta v obou případech stála především na důsledném pramenném průzkumu přetaveném ve faktografické vyličení dějin univerzity jako celku, její role v politických událostech, pochopitelně s ohledem na minulost jednotlivých fakult, případně oborů a jejich představitelů.¹⁹⁶

¹⁹⁵ J. PETRÁŇ (ed.), *Památky*.

¹⁹⁶ Za důležitý posun, který v těchto letech pokračoval, lze považovat navázání na Kavkou v šedesátých letech zdůrazněnou potřebu výzkumu dějin německé vědy (do roku 1882) a německé univerzity (pro roky 1882–1945). Na Kavkovu snahu, o které jsme stručně pojednali výše, navázali například autoři čtyřsvazkových *Dějin Univerzity Karlovy* z devadesátých let.

Pozoruhodným dokladem dekády překračující kontinuity historického bádání o dějinách Univerzity Karlovy jsou slova z úvodů dvou největších syntetických publikací, *Stručných dějin* a *Dějin Univerzity Karlovy*: „Autoři vycházeli ze soudobého pojetí univerzitních dějin, které je chápe jako syntézu dějin jako instituce, jejího společenského působení i dějin vědy na ní pěstované a tradované.“¹⁹⁷ „Čtyřsvazkové *Dějiny Univerzity Karlovy* vycházejí ze soudobého pojetí univerzitních dějin jako syntézy dějin instituce, jejího společenského zakotvení a dějin věd na ní pěstovaných a tradovaných.“¹⁹⁸ Petráňova formulace z roku 1995, že Univerzita Karlova po roce 1989 navazuje na to, co se dělalo „v koutku nebo v disentu či v exilu“,¹⁹⁹ tak v tomto případě získává nečekané souvislosti odkazující na kontinuitu bádání o dějinách Univerzity Karlovy přesahující politické i časové hranice. Tato kontinuita projevující se ve druhé polovině dvacátého století v personální i tematické rovině se projevuje sice ne vždy zdůrazňováním oné bytostně „národní“ podstaty univerzity, avšak určitou metodologickou rigidností fungující zprvu jako obrana proti nezřídka zideologizovanému oficiálnímu dějepiscectví, později však jako brzda hlubšího poznání, což se projevuje zejména v závěrečném dílu *Dějin Univerzity Karlovy* pojednávajícím roky 1918–1998, který ve své snaze postihnout vývoj univerzity ve dvacátém století co nejkompelněji (až encyklopedicky) sklouzává k systematickému výčtu nejen dějinných událostí „jak šly za sebou“, ale také až k heslovitému pojetí dějin jednotlivých fakult, jejichž počet neustále narůstal.

V důrazu na formu spíše než na obsah lze spatřovat také důkaz proměny populárních univerzitních dějin ve funkci primárně reprezentativní (vedle té reprezentační). Formát velkých dějin, *Památek Univerzity Karlovy* a zejména pak nejnovějších přehledů dějin univerzity a Karolína (jež přetiskují starší texty), kladoucí primární důraz na precizní technické zpracování a obrazovou stránku, odkazuje až k určité obsesi vizuální kulturou a efektem, který vytváří její řemeslně dobře odvedená prezentace. V textu publikace *Univerzita Karlova* z roku 2011²⁰⁰ se kupříkladu nachází jediná fotografie moderní, typicky „hrnaté“ budovy z doby komunistické výstavby (budova matematicko-fyzikální fakulty na s. 146), přestože v podobných stavbách sídlí celá řada fakult, klinik a ústavů. Pohled na tyto stavby však čtenáře a diváky nenaplňuje posvátnou úctou k dílu zakladatele univerzity a tyto jsou též o poznání méně fotogenické než opakující se detaily jednotlivých architektonických prvků Karolína. Právě historická budova Karolína a slavnostní rituály odehrávající se v jejích kulisách představují performativní ožívání historické tradice univerzity v nových souvislostech její mezinárodní sebe prezentace.

II.7 Jubilejní oslavy v roce 1998 – emotivní prožitek minulosti a současnosti

Trend smyslového prožívání kolektivního aktu nastartovaly v případě Karlovy univerzity již oslavy 650. výročí jejího založení. Důraz na velkolepé akce založené na smyslových vjemech lze v nich těžko přehlédnout. Oslavy byly plánovány tak, aby se neomezily jen na dubnové dny odkazující přímo k aktu založení univerzity, nýbrž začaly oficiálně již v listopadu roku 1997 a trvaly až do dubna 1999, tedy roku následujícího po roce jubilejním.

¹⁹⁷ František KAVKA, *Předmluva*, in: Týž (ed.), *Stručné dějiny Univerzity Karlovy*, s. 5.

¹⁹⁸ František KAVKA – Josef PETRÁŇ, *Slovo úvodem*, in: M. Svatoš (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, I, s. 14.

¹⁹⁹ Viz J. PETRÁŇ, *Úvodem*, in: H. Justová (ed.), *Univerzita Karlova dnes*, s. 10.

²⁰⁰ Marie ŠTEMBERKOVÁ, *Univerzita Karlova: historický přehled*, Praha 2011.

To poskytlo dostatek prostoru pro hromadné akce rozličného zaměření. Vedle vědeckých konferencí a tradičního předávání čestných doktorátů byla tato doba naplněna výstavami, slavnostními shromážděními, projevy veřejných osobností, mnoha koncerty a také prvním oficiálním univerzitním plesem.²⁰¹ Přehled průběhu oslav univerzitního jubilea, jakož i při jeho příležitosti vydané publikace odhalují zaměření na smyslový a afektivní prožitek účastníků oslav. To souviselo i s jistým odklonem od minulosti univerzity k lesku přítomnosti. Během ročních oslav sice zaznělo – zejména z úst historiků – mnoho odkazů k minulosti univerzity, k postavě Karla IV. či k poslednímu „zmařenému“ univerzitnímu jubileu, avšak barevný svět slavností, recepce a shromáždění podával nezúčastněnému divákovi odlišný pohled. Tento obraz silně kontrastuje s oslavami roku 1948, v nichž sice jednoznačně (u některých účastníků) nechyběl étos oslavy tehdejší doby a vyzývání světlé budoucnosti, samotný slavnostní akt měl však silně historizující, vzpomínkový, téměř usedlý ráz.

Po roce 1989 značně vzrostl důraz na mezinárodní roli univerzity, což s sebou neslo nutnost prezentace instituce před světem, který byl po uplynulých čtyřicet let víceméně uzavřen. Oslavy univerzitního jubilea, zejména jejich vědomé (a vyslovené) navazování na „zmařené“ oslavy z roku 1948, na něž kvůli komunistickému puči nepřijely mnohé západoevropské univerzity, k tomu poskytovaly jedinečnou příležitost. Nově objevovanému světu bylo žádoucí se v co nejkratší době pokud možno vyrovnat. Univerzita na tomto úkolu nepochybně pracovala i v oblasti vědy, vítanou příležitostí však bylo ukázat svoji příslušnost k západnímu světu i opulentním zpřítomňováním minulosti univerzity a oslavou její nové současnosti. Samotné množství tisků a propagačních materiálů vydaných kolem roku 1998 v cizích jazycích má v tomto směru vypovídající hodnotu. Oproti dřívější době však již nevycházely pouze překlady dějin Univerzity Karlovy, ale nově i překlady zakládací listiny univerzity nebo brožura vyzdvihující cizince, kteří se byť jen zastavili na univerzitní půdě.²⁰²

Univerzita si tak v nové době kladla nové cíle plynoucí z rozšíření obzoru, jenž se před ní v rámci plnění jejího nového poslání – zařazování se mezi západní univerzity – rozevíral. Vedle zvýšené publikační aktivity, jejímž prostřednictvím se snažila dát o sobě vědět před světem, pořádala na své půdě celou řadu konferencí, setkání a výstav, na nichž zazněla řada projevů, některé věnující se domácím tématům, jiné obracející se na světovou „akademickou obec“.²⁰³ Častou tematickou náplní těchto setkávání byla globalizace, technizace a budoucnost univerzit v nově a rychle se proměňujícím světě. Místo zdůrazňování národního příběhu se proto čím dál častěji projevovala tendence prosadit Karlovu univerzitu jako součást „vzdělaného světa“ a jako jednoho ze soudobých strážců pravdy, svobody, spravedlnosti a ideje vzdělanosti vůbec. Historický argument přitom stále sehrával ústřední legitimizační roli: „*Univerzita Karlova byla však od svého založení také institucí mezinárodní, vítala ve svých učebnách a studovnách studenty i význačné vědce z celého světa, přispívala*

²⁰¹ Obsáhlý přehled akcí ať už pořádaných primárně pod hlavičkou oslav či pod ní jen násilně vřazených je k dispozici in: *650 let Univerzity Karlovy. Kalendárium*, vydal Přípravný výbor oslav 650. výročí založení Univerzity Karlovy, Praha 1997.

²⁰² Michaela ZINDELOVÁ – Michal SVATOŠ (edd.), *Charles University and The Wider World. Leading Representatives of World Science, Scholarship and Culture at Charles University (1990–1997)*, Prague 1998. Půda Karolína je podle publikace pozoruhodná kupř. tím, že po ní chodil Jan Hus, „jehož kariéra spustila evropskou reformaci“ (s. 10), či že na ní prakticky začala třicetiletá válka (tamtéž). Zastavil se na ní také Mozart (chtěl vidět knihovnu), Hegel (projížděl Prahou) a Kepler byl ubytován pod univerzitní střeou (s. 14).

²⁰³ Ukázky z mnohých projevů in: M. ZINDELOVÁ – J. BOROVÍČKOVÁ (edd.), *Kronika oslav*.

*k vytváření evropské, ale také světové vědy a stala se po svém založení matkou či sestrou mnoha dalších evropských univerzit. [...] Do svého výročí vstupuje obrozená akademická obec Univerzity Karlovy vědoma si své odpovědnosti i úkolů vyplývajících z nové tvárnosti světa, Evropy i českého státu, úkolů naplněných rozvojem svobodné vědy a kultury i výchovou nových generací studentů oddaných principům demokracie a pravdy.*²⁰⁴

Snaha „dát o sobě vědět“ se jevila jako důležitý předpoklad často zdůrazňovaného „návratu“ Univerzity Karlovy mezi evropskou elitu. Vydávání cizojazyčných publikací, pořádání mezinárodních konferencí za účasti stovek zahraničních hostů a přihlašování se k tradici vzdělanosti, pravdy a spravedlnosti tak mělo sloužit jako jedna ze vstupenek mezi západoevropskou vědu a společnost. Tento způsob sebe prezentace v něčem přece jen navazoval na oslavy v roce 1948, na kterých sepětí Karlovy univerzity, tentokrát nikoliv pouze s národem, nýbrž i se všemi dalšími světovými institucemi sdílejícími étos vzdělanosti a hledání pravdy, představovalo jeden z hlavních motivů pronášených řečí. Představa sdíleného společenství komunikujícího společným jazykem vědy zde mimořádně překročila přísně střežené hranice společenství národního. Totéž se odehrálo o padesát let později, avšak se snahou učinit toto spojení trvalým dědictvím univerzity. Nad způsobem, jakým se vedení univerzity snažilo tento cíl dosáhnout, se pozastavila jedna z dobových reflexí: „*Univerzitní oslavy byly mohutné a především dlouhé – jistě, v době všeobecného ‚zviditelňování‘ (často dotěrného a bezostyšného) nechce být alma mater příslovečnou panenkou sedající v koutě. Vedení univerzity zejména (třikrát podtrženo!) a samozřejmě i všichni řadoví členové akademické obce by si však měli uvědomit, že společenský kredit vysoká škola nezískává velkolepě uspořádanými oslavami, nýbrž každodenní soustavnou, průběžnou, nic nezanedbávající prací, při níž do hlavy nestoupá šampaňské a v ústech se nesbíhají sliny na pikantní jednohubky a obložené mýsy.*“²⁰⁵ S tímto hodnocením vstupovala Karlova univerzita do jednadvacátého století. Nakolik v něm při snaze o zviditelnění navazuje na tradice století dvacátého či zda hledá odlišné způsoby a co je jejich referenčním bodem, nechť již zhodnotí jiná práce.

Závěr

Všechny světové univerzity se se zálibou zabývají vlastními dějinami. Zkoumají kdy, jak a za jakých okolností vznikly, čím přispěly světu vzdělanosti a rozkvětu svého národa. Jejich představitelé, kteří se v periodických obdobích ujímají jejich řízení, dědí dlouho a pečlivě uchovávanou a rozvíjenou tradici, na niž si těžko mohou dovolit nenavázat už jen proto, že tyto tradice si při jejich uchovávání začaly do jisté míry žít vlastním životem a protože sami univerzitní činitelé se jim během budování své kariéry pravděpodobně museli přizpůsobit. Tradice pramenící z dlouhých dějin univerzit je zkrátka jejich nedílnou součástí a jako taková tvoří nezákladnější prvek jejich identity. Ani v dobách prudkých společenských zlomů a radikálních změn není možné tradici prostě zrušit (a málokdo o to také stojí), proto dochází spíše k jejímu přizpůsobování. Na příkladu vytváření a reprodukce psaní a vyprávění o minulosti Karlovy univerzity v průběhu „krátkého“ dvacátého století

²⁰⁴ 650 let Univerzity Karlovy, s. 5. Jako autor uveden pouze „Rektor“.

²⁰⁵ Marie ŠTEMBERKOVÁ, *Jubilejní rok Univerzity Karlovy*, AUC-HUCP 39/1–2, 1999, s. 137–139.

jsem se pokusil poukázat právě na tento prvek – na předávání tradovaných dějepisných narativů a stereotypů.

Příběh, který jsme sledovali, je úzce svázán s novodobými dějinami českojazyčného prostředí. Historická skutečnost v podobě procesů, pro něž se vžil pojem „národní obrození“, nastartovala novou éru v dějinách českých zemí. Díky hrstce „buditelů“, kteří si uvědomili sílu a potenciál myšlenky o jednotném národě sdílejícím jazyk, kulturu a v neposlední řadě dějiny, postupně vzniklo to, co nazýváme českým dějepiscetvím. Pro toto dějepiscetví bylo (je) charakteristické, že dějiny, jež produkovalo, dělilo na dvě skupiny – „české“ a „světové“. Prvé jmenované si mezi historiky i jejich čtenáři postupně získaly značnou oblibu, protože dokázaly úzce spojit „objektivní“ běh dějin s příběhem národa v nich, spolu s výrazným apelem na postavu modelového čtenáře – příslušníka národa majícího chápat sebe sama jako součást týchž dějin. Postupně se tak dařilo budovat „národní“ dějiny, které nejen že se odlišovaly od názorů jiných národních dějin, nýbrž často dokonce stály v opozici proti jejich závěrům.²⁰⁶ Univerzitám prodávajícím svoji národnostní emancipaci v průběhu devatenáctého století a nezřídka vychovávajícím budoucí dějepisce se tento trend pochopitelně nevyhnul. Na základě na významu nabývajících národního dějepisu se připojily k jeho vývodům a staly se součástí téhož příběhu. Když Karlova univerzita vstupovala v roce 1918 jako přední a jediná česká univerzita do samostatného československého státu, nesla s sebou toto dědictví.

Československý stát od té doby prošel ještě několika dalšími radikálními historickými zlomy, avšak kontinuita národní a univerzitní tradice přerušena nebyla. Ani personální a myšlenková kontinuita ostatně nebyla nikdy přerušena zcela. Rovnítko mezi (českým) národem a dobrem, antiněmectví či antiklerikalismus byly konstanty, které neporušila ani druhá světová válka (spíše je posílila) a které následně přežily i po ní v podmínkách „diktaury proletariátu“. Všechny politické reprezentace v nich dokázaly nalézt argumenty pro svoji vizi státu a společnosti a přejímaly je bez výraznějších změn. Identita univerzity sice v předmětných letech nestála jen na negativním vymezení, avšak i ve vyzdvihování nadčasových hodnot jako vzdělání, pravda, spravedlnost či mír je implicitně ukryto vymezení se vůči druhým, kteří tyto hodnoty nectí a pošlapávají či tak činili v minulosti. Největšími nepřáteli Karlovy univerzity ve dvacátém století se tak staly vedle pražské německé univerzity zejména univerzita Karlo-Ferdinandova, později univerzita prvorepubliková a ještě později univerzita „komunistická“. Opakované pravidlo, že po politické změně dochází k radikálnímu odmítnutí předchozího establishmentu, nachází na příkladu Karlovy univerzity své jednoznačné potvrzení. Jsme tak svědky paradoxní situace, kdy větší část dějin univerzity je v jejich vyprávění považována za hodnou odmítnutí, protože univerzita v ní podle představy dějepisců nenaplnuje transcendentní ideu vzdělanosti – není na ní přítomno „národní vědomí“. Naopak vědomí „německosti“ univerzity se pro univerzitní dějepisce na dlouhou dobu stalo automatickým signálem k jejímu označení za univerzitu nepřátelskou a nevytvářející žádné pozitivní hodnoty. Totéž pak platilo pro univerzitu označovanou jako buržoazní či komunistickou.

O to zajímavější je skutečnost, že existují období považovaná za bezvýhradně kladná, ohledně nichž panuje dokonalá shoda napříč ideologiemi a politickými systémy. Jedná se

²⁰⁶ Více ke specifikům národních historiografií a rozdílnosti jejich závěrů viz H. WHITE, *Metahistorie*. Srov. též B. ANDERSON, *Představy společnosti*, s. 201–219.

zejména o ta období, která národně obrozenecká tradice označila za „vrcholy“ českých dějin.

Všechny v této práci zmíněné historické postavy i nehmotné entity mohly svoji kladnou roli v příběhu dějin Univerzity Karlovy sehrát jediné proto, že byly označeny za „národní“ či „vzdělané“. Ideje vzdělanosti, národa a univerzity tvoří stěžejní kvazipostavy příběhu dějin univerzity. Tak jako by v závislosti na paradigmatu bytostně české povahy univerzity nemělo význam vykládat její dějiny, kdyby národ nebyl hlavním aktérem děje, nemělo by na základě představy o bytostně vzdělanecké podstatě českého národa smysl vykládat tytéž dějiny, kdyby nebyly zároveň dějinami ideje vzdělanosti a jako takové se nutně neodchýlovaly od úzkého tématu univerzitních dějin směrem k pojmenovávání všech jevů, odkazujících k této české „přirozenosti“. Historie univerzity se tak prizmatem národních dějin stává historií české vzdělanosti.²⁰⁷

Při opakovaném vyzdvihování univerzitního étosu vzdělanosti, pravdy a spravedlnosti se však naneštěstí stává obtížným rozpoznat, kdy je za zdůrazňováním těchto idejí dobrý úmysl a kdy jsou používány za účelem manipulace a zneužití pro potřeby autoritářského politického názoru. Podaří-li se této studii otevřít několik otázek pro další výzkum, nepřijde čas a úsilí věnované podniknutému výzkumu nazmar. První se váže právě k otázce užitečnosti tohoto sumáře kladných vlastností univerzity. Zaštiťování se kategoriemi vzdělanosti, pravdy a spravedlnosti již nejednou vedlo, jak jsme viděli, k jejich zneužití pro potřeby autoritativních politických názorů. Vkrádá se tedy otázka, jakou úlohu hraje diskurz univerzity jako absolutního dobra a zda není přeci jen užitečnější soustředit se při její prezentaci na jiné kvality. Další otázkou je role teorie v psaní o dějinách univerzit. Ve studii jsem se inspirovan narativistickou kritikou dějepiscevtví pokusil odhalit styčné body vyprávění o dějinách univerzity a poukázat na jejich trvalost a význam pro vyprávění jejího příběhu. Bylo by jistě užitečné, kdyby se tím otevřela debata o plodnosti této i jiných teoretických a metodologických inspirací pro psaní o dějinách vysokých škol. Na základě použitých pramenů se též podařilo alespoň naznačit otázku role jednotlivých generací v předávání nejen vědomostí, ale též světonázoru. Právě prolínání světů, které se zdají ideologicky zcela neslučitelné, je tématem, jež by stálo za hlubší výzkum. Vznáší se tak otázka, zda by nebylo produktivní namísto portrétů jednotlivých osobností univerzitní historiografie věnovat pozornost též zkoumání mezigeneračních vazeb či struktur moci, které se mezi jednotlivci utvářejí.

²⁰⁷ V této souvislosti je dobré upozornit na skutečnost, že příběh univerzity a národní vzdělanosti, který na příkladu pražské univerzity vyprávěli němečtí autoři, vykazuje v mnohém shodné rysy s příběhem českým, a to včetně stejných osob, událostí a historických milníků, pouze s vyzdvihnutím jiných skutečností, s důrazem na jiné konkrétní jevy a s přírknutím jiných motivací a údelů některým historickým osobnostem. Komparace těchto dvou variant téhož příběhu odehrávajícího se v týchž kulisách, ale s odlišným vstupním předpokladem a odlišným koncem, by nepochybně přinesla pozoruhodná zjištění.

Geschichte in eigener Regie. Die Darstellung der Geschichte der Karlsuniversität in den Wandlungen des 20. Jahrhunderts

ZUSAMMENFASSUNG

Untersucht wird, auf welcher verschiedenen Art und Weise tschechischsprachige Historiker, Geschichtspopularisatoren und Universitätsrepräsentanten im Laufe des „kurzen zwanzigsten Jahrhunderts“ die Geschichte der ältesten mitteleuropäischen Universität konstruiert und dargeboten haben. In dieser Zeitspanne (1918–1998) war Tschechien mehrfach Zeuge vom Ende und Beginn völlig unterschiedlicher Gesellschaftsordnungen. Obgleich sich die jeweils herrschenden Eliten auf beträchtlich abweichenden Grundlagen legitimierten, blieben alle gewissen verinnerlichten und tradierten Stereotypen verhaftet, die sie nicht zu beseitigen oder zu verschweigen suchten, sondern die sie übernahmen und auf möglichst ähnliche Weise erzählten, um den Schein historischer Kontinuität zwischen Vergangenheit und Gegenwart zu wahren und zugleich das aktuelle politisch-ideologische Klima legitimieren zu können. Am Beispiel der Schilderung der Geschichte der Karlsuniversität zeigt die Studie, dass trotz der abgründigen Unterschiede zwischen der ideologischen Begründung ihrer Handlungen (und ihrer Auslegungen der Vergangenheit) sowohl die Universität der Ersten Republik als auch die kommunistische und postkommunistische Universität dasselbe bzw. ein ähnliches Erzählmuster beibehielten, auf dessen Grundlage sie zwischen dem mittelalterlichen Böhmen und ihrer Gegenwart eine teleologische Linie konstruierten. Willkommenes Mittel hierfür war die stereotype Metaerzählung der Geschichte des tschechischen Volkes als eines Volkes, dem Gerechtigkeit, Friedensliebe und Bildungshunger eigen sind. Die Auslegung zielt zum einen auf „statische“ Schlüsselbilder und Symbole ab, auf denen die Geschichtsschreibung der Universität fußte (hl. Wenzel, Jan Palach, Studenten, Nationenbegriff, Verfall, Entwicklung, Bildung etc.), zum andern auf die Einbeziehung der Universitätsgeschichtsdarstellung in ihre Entstehungszeit. Dahinter steht die Bemühung, diese Darstellung und ihre Variationen als Produkt konkreter historischer und gesellschaftlicher Umstände zu sehen. Es zeigt sich, dass die jeweiligen Autoren bei einer Verknüpfung der Darstellung der Universitätsgeschichte mit der tradierten Geschichte des tschechischen Volkes eine beliebige ideologische Legitimierung der bestehenden Ordnung bzw. ihrer eigenen Meinungen in die Darstellung einschalten konnten.

Deutsche Übersetzung: Wolf B. Oerter

Adam Horký
Ústav dějin UK a archiv UK
ada.horky@gmail.com